

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

FRANSA HAKIMİYETİNDE
CEZAYİR
(1914-1954)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMANI
Doç. Dr. Ömer Osman UMAR

HAZIRLAYAN
Aysel FEDA

ELAZIĞI -2008

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

FRANSA HAKIMYETİNDE CEZAYİR
(1914-1954)

(Yüksek Lisans Tezi)

Bu tez 22/07/2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliğiyle kabul edilmiştir.

Danışman
Doç. Dr. Ömer Osman UMAR

Üye
Doç. Dr. Ahmet AKSİN

Üye
Doç. Dr. Ömer AYTAÇ

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü yönetim kurulunun/....../2008 tarih ve.....sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü
Doç. Dr. Ahmet AKSİN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

FRANSA HAK M YET NDE CEZAY R (1914-1954)

Aysel FEDA

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

2008; Sayfa : VII + 144

Tezimin giri bölümünde; Cezayir adının anlamını ve kökenini, ilka lar da ve slam hakimiyeti döneminde Cezayir’de hangi devlet ve toplulukların hüküm sürdü ünü ve Kuzey Afrika’ya haalı akınlarını inceledim.

Tezimin birinci bölümünde; Cezayir’i Osmanlı hakimiyeti döneminde inceledim ve XVI. yüzyıldan ba layarak XVIII. yüzyıla kadar geli en olayları ele aldım.

Tezimin ikinci bölümünde; Cezayir’in Fransa hakimiyetine girmesiyle birlikte meydana gelen olaylar ve direni hareketleri hakkında genel bilgi verdim.

Tezimin üçüncü bölümünde; I. Dünya Sava ı’nda Fransa safında yer alan Cezayir halkının rolleri ve sava tan sonra ba ımsızlık u runda mücadele veren Milliyetçi liderleri inceleyerek, bu liderler üzerinde Atatürk’ün yeri ve önemi hakkında da bilgi verdim.

Tezimin dördüncü bölümünde ise; II. Dünya Sava ı’na Cezayir halkının ikinci kez Fransız safında yer alması ve sava sonrası çıkan Mayıs Setif ayaklanması nı inceledikten sonra, Cezayir’de Fransız yönetimini ele aldım. Sonuç, bibliyografya ve ekler kısmını koyarak tezimi tamamladım.

Anahtar Kelimeler: Cezayir, Magrib, Kuzey Afrika, Fransa, Messali Hac.

SUMMARY

Masters Thesis

ALGERIA UNDER THE DOMINATION OF FRANCE (1914-1954)

Aysel FEDA

**University of Firat
The Institute of Social Science
Department History**

2008, Page : VII+144

In the introduction part of my thesis, I studied the meaning and origin of the name Algeria, and which states and communities ruled in the first ages and during the period of Islamic domination and the crusades to North Africa.

In the first part of my thesis, I studied Algeria under the domination of the Ottoman Empire and I was interested in starting from XVI. century until XVIII. century.

In the second part of my thesis, I gave general information about the events which happened after Algeria had gone under the domination of France and the resistance movements.

In the third part of my thesis, studying the role of the Algerian people who took part on the side of France in the World War I. and the nationalist leaders who struggled for the independence after the war, I gave information about the place and importance of Ataturk on these leaders.

In the fourth part of my thesis, after having studied the fact that the Algerian took part on the side of France in the World War II. for the second time and May Setif rebellion which broke out after the war, I deal with the French ruling in Algeria. I completed my thesis by putting result, bibliography and additions.

Keys Words: Algeria, Magrib, North Africa, France, Messali Hac.

Ç NDEK LER

ÖZET.....	I
SUMMARY.....	II
Ç NDEK LER.....	III
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII

G R

I. CEZAY R ADININ ANLAM VE KÖKEN	1
II.TAR H ÇER S NDE CEZAY R.....	2
1. lkça larda Cezayir.....	2
1.1. Berberiler.....	2
1.2. Fenikeliler.....	6
1.3 Kartacahılar.....	7
1.4. Romalılar.....	9
1.5. Vandallar.....	10
1.6. Bizanslılar.....	11
2. slam Hakimiyeti Döneminde Cezayir.....	11
2.1. Cezayir'in slam Hakimiyetine Giri i ve Emeviler Dönemi.....	12
2.2. Fatimiler Hakimiyeti' nde Cezayir.....	15
3. Kuzey Afrika'ya Haçlı Akımları	16

B R NC BÖLÜM

OSMANLI DEVLET HAK M YET DÖNEM NDE

CEZAY R

I. CEZAY R' N OSMANLI HAK M YET 'NE G R	18
1. Barbaros Karde ler ve Faaliyetleri.....	18
1.1. Bejaia'nın spanyollardan Alınması Giri imleri.....	19
1.2. Bejaia'yı kinci Kez Alma Giri imi.....	20
1.3. Oruç Reis'in Cezayir'i Fethi.....	21
1.4. Cezayir'in mparatorlu a Ba lanmasını Sa layan Tlemsen Seferi.....	22

2. Barbaros Hayrettin Pa a.....	24
2.1. Hayrettin Pa a'nın Cezayir'i Terk Edi i.....	26
2.2. Hayrettin Pa a'nın Cezayir'e Dönü ü.....	26
2.3. Penon'un Zaptı.....	27
2.4. Cezayir'in mparatorlu a Beylerbeyli i Olarak Ba lanması.....	28
2.5. Tunus ve Trablusgarb'ın Zaptı.....	29
3. Cezayir Türk Kaptan ve Leventleri.....	31
4. Osmanlı Devleti'nin Cezayir'de Uygul adı ı dari Politika.....	32
4.1. Beylerbeyli i Dönemi.....	33
4.2. Pa alar Dönemi.....	36
4.3. A alar Saltanatı.....	37
4.4. Dayılar Dönemi.....	38
5. Cezayir'de Osmanlı zleri.....	40
5.1. Osmanlılar Döneminde Cezayir'de Ask eri dare ve Kurumları.....	42
5.2. Osmanlılar Döneminde Cezayir'de Sosyal Yapı ve Kurumlar.....	43
5.3. Osmanlılar Döneminde Cezayir'de ehircilik.....	44
5.4. Osmanlılar Döneminde Cezayir'de E itim ve Kültürel Hayat.....	46
6. Fransa'nın Cezayir'i galinden Önce Osmanlı Devleti'nin Durumu.....	48

K NC BÖLÜM
FRANSA HAK M YET DÖNEM NDE
CEZAY R

I. CEZAY R' N FRANSA HAK M YET 'NE G RMES	51
1. gal Öncesi Cezayir'in Durumu.....	51
2. Fransa'nın Cezayir'i gal Sebepleri.....	53
3. Fransızların Cezayir'i gali.....	55
3.1. Sava ın Ba laması.....	58
3.2. Osmanlı Devleti'nin Sava a Kar ı Tutumu ve Politikası.....	61
3.3. Cezayir'in geline Avrupa Devletlerinin Tepkisi.....	63
II. D REN HAREKETLER	64
1. Cezayir'in Fransa galine Kar ı Gösterdi i Direni Hareketleri.....	64
1.1. Do u Direni i ve Ahmet Bey.....	66

1.2. Batı Direni i ve Emir Abdülkadir.....	68
1.2.1. Hayatı.....	68
1.2.2. Emir Abdülkadir'in Devlet Te kilatı.....	70
1.2.3. Mücadelesi.....	71
1.2.4. Emir Abdülkadir'den Sonra Çıkan Ayaklanmalar.....	73
1.2.5. Emir Abdülkadir'in Son Yılları.....	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

B R NC DÜNYA SAVA I VE SONRASI

CEZAY R

I. CEZAY RL LER N B R NC DÜNYA SAVA I'NDAK ROLLER	76
1. Birinci Dünya Sava ı'nda Cezayirliler.....	76
II. B R NC DÜNYA SAVA I SONRASI CEZAY R	81
1. Cezayir Halkı'nın Direni i.....	81
2. Direni Faaliyetinde Bulunan Mi lliyetçi Liderler.....	83
2.1. Emir Halid ve Faaliyetleri.....	84
2.2. Messali Hac ve Faaliyetleri.....	85
2.3. Ferhat Abbas ve Faaliyetleri.....	91
2.4. Abdülhamid Bin Badis ve Faaliyetleri.....	95
3. Milliyetçi Liderler Üzerinde Atatürk'ün Yeri ve Önemi.....	98

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

K NC DÜNYA SAVA I VE SONRASI

CEZAY R

I. CEZAY R' N K NC DÜNYA SAVA I'NDAK ROLLER	103
1. kinci Dünya Sava ı'nda Cezayirliler.....	103
2. Atlantik artı.....	108
II. K NC DÜNYA SAVA I SONRASI CEZAY R.....	109
1. Mayıs 1945 Setif Ayaklanması.....	109
1.1. Setif Ayaklanması ve Hazı rlayan Nedenler.....	109
1.2. Ayaklanmanın Ba laması ve Geli imi.....	110
1.3. Setif Ayaklanması'nın Sonuçları.....	112

1.4. Ayaklanma Sonrası Liderlerin Faaliyetleri.....	113
2. ABD-Fransa Rekabeti.....	114
III. CEZAYİR'DE FRANSIZ YÖNETİMİ.....	115
1. Cezayir'de Fransız Sömürgecilik i.....	115
2. Fransa'nın Cezayir'de Uyguladığı Politika.....	120
2.1. Fransa'nın Cezayir'de Uyguladığı Ekonomik Politika.....	120
2.2. Fransa'nın Cezayir'de Uyguladığı Eğitim ve Kültürel Politika.....	122
2.3. Fransa'nın Cezayir'de Uyguladığı Dini Politika.....	123
2.4. Fransa'nın Cezayir'de Uyguladığı Baskı Politikası.....	123
SONUÇ.....	129
BİBLİYOGRAFYA.....	137
EKLER.....	142

ÖNSÖZ

Tarihte Kuzey Afrika'nın önde gelen ülkelerinden sayılan Cezayir, coğrafi konumunun önemi ve uygunluğu itibarıyla günümüz Avrupa tarihçileri tarafından Ortadoğu ülkeleri arasında sayılmaktadır.

İlkça lardan günümüze kadar birçok devlete ev sahipliği yapan Cezayir'in tarihteki önemi oldukça büyüktür. Bugün, karmaşık bir yapıya sahip olan Ortadoğu'nun ekillenmesinde bu gibi ülkeleri kullanmak isteyen Avrupa Devletleri bu doğrultudaki çalışmaları hala sürdürmektedir. Günümüzde Cezayir, Geni letilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi (GOKAP) kapsamındaki ülkeler arasında sayılmaktadır.

Barbaros Kardeşler tarafından Osmanlı hakimiyetine giren Cezayir, 1830 yılında Fransa'nın işgaliyle elimizden çıkmıştır. 132 yıl Fransa hakimiyetinde kalan Cezayir, her türlü zorluğa göğüs gererek bağımsızlığına kavuşmayı başarabilmiştir.

Çalışmaları hazırlarken en büyük sıkıntı konunun fazla ele alınmamasından dolayı kaynaklara ulaşmada zorluk çekmemdi. Böylesine önemli olan bu devleti, hazırladığım çalışmada, daha çok 1914-1954 yıllarına kadar inceledim.

Çalışmada bana ilmi ve fikri birikimini her fırsatta aktarmaktan çekinmeyen sayın Doç. Dr. Ömer Osman UMAR hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Aysel FEDA

Elazığ -2008

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birle ik Devletleri
a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
B.C.A	: Ba bakanlık Cumhuriyet Ar ivi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	:eviren
Haz.	:Hazırlayan
H.	: Hicri
.T.O	: stanbul Ticaret Odası
Km	: Kilometre
M.	: Miladi
Mm	: Milimetre
M.Ö	: Milattan Önce
M.S	: Milattan Sonra
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
Yay.	: Yayınevi
yy	: Yüzyıl

G R

I. CEZAYİR ADININ ANLAM VE KÖKEN

Fas ile Tunus arasında Akdeniz'e 1.200 km'lik kıyı eridi bulunan Cezayir, Sudan'dan sonra Afrika'nın ikinci büyük ülkesi ve “*Magrib*”¹ ülkelerinin ise en büyüğüdür. Berberistan veya Magrib bölgesinin orta kısmında Akdeniz, Tunus, Büyük Sahra ve Fas ile çevrili, arazisinin büyük bir kısmı da lık ve çöllerden oluşmuş halkı Müslüman bir Kuzey Afrika ülkesidir. Afrika'nın kuzey -batı köşesindeki ‘*Magrib*’ (Fas, Tunus, Cezayir) ülkelerinin en büyüğü olan Cezayir'in; doğusunda Tunus ve Libya, batısında Fas ve İspanyol Sahrası, güneyinde ise Mauritanya, Mali ve Nijer bulunmaktadır².

Tarihçiler İslamîyet'in yayıldığı Orta Doğu bölgesine ‘*Mağrib*’; Kuzey Afrika'nın Mısır'ın batısından Atlas okyanusu'na kadar uzanan kısmına da ‘*Magrib*’ adını verirler³. Bir Magrib ülkesi olan Cezayir'in resmi adı *Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti*'dir. Ülkenin Arapça adı el-Cezair “*Adalar*” anlamında olup, yine bu sözün kıyılarındaki kayalık adalardan geldiği sanılmaktadır.

Bugünkü Cezayir kentinin yerinde Romalıların hakimiyetinden önce Kartacılılar'ın ticaret uğraşısı *cosium* kasabası bulunuyordu. Müslümanların fethinden sonra *cosium*'un yerinde kurulan kent, “*el-Cezair*” adıyla anılmaya başladı. Müslüman-Arap fatihleri bu kenti “*el-Mağrib'ul-Avsat*” diye adlandırırken; Cezayir kentini merkez edinen Osmanlı Devleti ise kentin tümüne birden “*Cezayir*” demişlerdir. El-Cezair'in Arapça'daki çoğulu el-Cezire yani “*ada*” sözcüğünün çoğulundan gelmektedir. Bu ülkeyi yaklaşık 132 yıldır yöneten ve sömürgeleştiren Fransa'nın Cezayir için kullandığı “*Algéria*” sözcüğünün kaynağı da telaffuz farkından dolayı Arapça'ya dayanmaktadır.

¹ Magrib Ülkeleri: Afrika ile Avrupa arasında bir köprü görevi gören Magrib ülkeleri, Fas, Tunus, Mısır, Cezayir ve diğer bir Kuzey Afrika ülkesi olan Libya'dan (Trablusgarb) oluşmaktadır. Magrib'de, Fas, Cezayir, Tunus ve Trablusgarb XVI. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti yönetimine girmiş ve Türklerin Magrib'de nüfuzu zamanla azalmakla birlikte, XX. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. Bkz. Ercüment, Kuran; “Osmanlı Döneminde Magrib Tarihi”, *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 2000, s.153.

² Türkkaya, Ataöv; *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara, 1975, s.142.

³ Ercüment, Kuran; *a.g.m.*, s.153.

II. TARİH ÇERÇİMESİNDE CEZAYİR

1. İlkçağlarda Cezayir

Kuzey Afrika'nın, tarih öncesi dönemi hakkında yapılan araştırmalar ve edinilen bilgiler aydın ve kesin sonuçlara ulaşmamıştır. Tarihi çağlara girişi, ise genel olarak, milat öncesi 12'nci yüzyıldan başlar. Ancak, Kartaca'nın kuruluşuna rastlayan M.Ö 814 yılına kadar geçen devri kavrayan bilgiler, daha çok arızdan arıza söylenenlere dayanır⁴.

Cezayir'de yapılan arkeolojik kazılarda 200 bin yıl öncesine uzanan yerleşimlere ilişkin kalıntılara rastlanmaktadır⁵. Tarihteki varlığı M.Ö Fenike dönemine kadar uzanmaktadır Fenikeliler, Lübnan'dan kalkıp Kuzey Afrika'yı kıyı kıyı dolaştıktan sonra Cezayir'e kadar giderek kültür birikimlerini orada bırakmışlardır⁶. Cezayir'in yerli halkı Berberiler olmak kaydıyla bu topraklara sırasıyla; Fenikeliler, Kartaca Cumhuriyeti, Romalılar, Vandallar, Bizanslılar yerleşmişlerdir. İmdi sıra ile Kuzey Afrika'nın, dolayısıyla Cezayir'in, ilkçağlarda hangi devletlere ve kabilelere ev sahipliği yaptığını görelim:

1.1. Berberiler

Kuzey Afrika'da –doğal olarak Cezayir'de de- tarihin ilk dönemlerinden günümüze kadar varlığını sürdüren en önemli yerli halk “Berberiler”dir. Berberiler kabilelerinin tarihi orijinleri günümüzde hala belirsizdir⁷. Uygarlık tarihleri M.Ö 1000 yılına kadar uzandı söylenmektedir. Berberiler; Mısır sınırlarından Atlantik kıyılarına ve Akdeniz kıyılarından Nijer Suyu'na kadar uzanan topraklara, yani Barka veya Bingazi, Libya veya Trablusgarp, Tunus, Cezayir, Fas, Rio de Oro ve Mauritanya ülkeleriyle Büyük Çöl ve Sahray-ı Kebir'e yayılan ve hatta, Kanarya Adaları'na kadar yayılmışlardır.

Berberiler Mısır'dan Atlas Okyanusu'na kadar bütün Kuzey Afrika sahilinde ve Büyük Sahra bölgesinde çok derinlik kollara ayrılma vaziyette yaşamaktadırlar. İlk dönem Müslüman tarihçilerin kitaplarında *Zenete* ve *Senhace* diye iki ana kola ayrılan bu kavmin aynı zamanda bir çok alt kolu bulunmaktadır. Bunlardan en belirginini ise

⁴ Fuad, Carım; *Cezayir'de Türkler*, İstanbul, 1962, s.5.

⁵ Tuncay, Karakaçan; *Türk-Fransız İlişkileri(1918-1939)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2004, s.1.

⁶ Faik, Bulut; *eriat Gölgesinde Cezayir*, İstanbul, 1994, s.19.

⁷ Joan, Gillespie; *Algeria (Rebellion and Revolution)*, New York, 1960, s.17.

Cezayir'in Akdeniz sahili boyunca yaklaşık 10.000 km²'lik bir alanda yaayan ve “Kabil” adıyla bilinendir. XVI. yüzyılın başında Türklerin bölgeye geldikleri dönemde bu isimle tanınmaya başlayan bu kol daha önce *Züvave* ve *gavaven* adlarıyla tanınmaktaydı. Tamamen dil olan Kabiliye bölgesi adını Arapça *Kabileler* anlamına gelen “*Kabail*” kelimesinden almaktadır. Günümüzde Kabil olarak bilinmesinin sebebi Fransız sömürge idaresinde “*Kabyle*” eklinde söylenmesindedir⁸.

Asırlarca kendi hallerinde dil bölgelerde yaayan ve yılda bir defa olmak üzere ovalara inip hasat yapanlar toplam yüz elli kadar köyde ve az sayıda yerleşik hayat sürdürenler on kadar küçük şehir merkezlerinde bulunmaktaydı. Bölge insanının kendine özgü bu yaayı biçimi Fransız sömürge döneminde bir etnik kimlik haline getirildi. Belli bir noktadan itibaren bu etnik kimlik duygusuna kapılan bir kimse kendisini de il Cezayirli, Berberi olarak dahi tarif etmeyip “*Kabilim*” demeye başladı. Geçen zamanlarda burası hakkında yazılan ilmi yazılarda, “*Kabil Dili*”, “*Kabil Kültürü*”, “*Kabil Örfü*”, “*Kabil Sanatı*” gibi tabirlerle bu kimlik Cezayir'in diğer bölgelerinden farklıymış gibi bir anlayışa dönüştü. Artık önü alınamaz istekler karşısında merkezi otorite ile çarpışma halinde bir toplulukla karşı karşıya kalan Cezayir hükümeti sıkıntılı dönemler geçirmektedir.

Bugün Müslüman olan ve Araplarla bulunan Berberilerin hangi ırka mensup oldukları kesin olarak bilinmemektedir⁹. Bir deyişle göre; Orta Asya kökenli oldukları söylenmektedir. M.Ö 1000 yılından itibaren Orta Asya'yı terk ettikleri ve peş peşe dalgalar halinde Akdeniz'i geçip Kuzey Afrika'ya yerleştikleri sanılmaktadır¹⁰. Pek geniş alanda yaayı dalkılıç dolayan ve Arapların baskısından bugüne değin, Araplarla Müslüman olarak, pek canlı bir varlık gösteren Berberilerin kim olduklarına dair düşünce henüz, çözümlü değildir. Kesin olarak bilinen, ancak, Berberilerin Aksoy'dan oldukları ve hepsinin aynı dili konuşmuş bulduklarıdır. Bugün, bütün Berberiler Müslüman olmuş ve çoğu, kandan ziyade din ve dil bakımından Araplarla bulunmakla beraber, içlerinde iki dili kullananları da ve sade ana dilleri bilenleri de vardır¹¹.

Diğer bir deyişle; Mısırlılar Libya tarafından gelen toplulukla karşılaştığında, Berberilere “*Tamahou*” (Sarı Adam) demişlerdir. “*Sarı Adam*” denmesinin sebebi ise;

⁸ Ahmet, Kavas; “Cezayir’de Kaınan Etnik Ayrımcılığın Temeli ve Kabiliye Meselesi”, *Stratejik Analiz*, C.II, S. 15, Ankara, 2001, s.111.

⁹ Sara, Korle; *Bütün Cepheleriyle Cezayir Olayları*, İstanbul, 1965, s.6.

¹⁰ ehmus, Güzel; *Cezayir ve Berberiler*, Ankara, 1997, s.74.

¹¹ Fuad, Carım; *a.g.e.*, s.6.

bu insanların aslının spanya, Fransa'nın batısından ve Danimarka'dan geldi i söylencesidir. Çe itli zamanlarda Asya'dan gelen topluluklarla , Avrupa'dan gelen toplulukların karı ımından olu mu bir halk oldu u sanılmaktadır. Bu iddia sonucu Sami ırkıyla Ari ırkının karı ımından olu an toplulu un Berberiler oldu u ortaya çıkmaktadır. Cezayir'de Berberi ve Arap ayırımı derinle tirerek, Berberilerin aslında Avrupa kökenli oldu unu ve do al olarak, Cezayir'deki Av rupalı nüfusa köken olarak daha yakın oldu u kanısını uyandırma amacı ta ıdı ını dü ündürmektedir. Zaten Cezayir'i sömürgesi altında tutan Fransa merkeze i gücü ta ımaya ba ladı ında, Kuzey Afrika bölgesinden, Berberilere öncelik vermesi kanaatimizi güçle ndirmektedir¹².

Berberilerin ülkesi “Berberistan”, Kuzey Afrika'nın tamamını içeriyordu. Aynı zamanda göç edenler sayesinde Sahrayı da içermekteydi. Bugünkü Magrib, yani Kuzey Afrika, nüfusunun temelini olu turan Berberiler'dir¹³. Eski Yunan ve Roma tarihçileri Berberilerin çok güçlü ve sıkı kabile örgütlenmesi oldu unun altını çizmektedirler. Bu toplumsal sa lam örgütlenme sayesinde tarihi a ıp günümüze kadar gelmeyi ba armı lardır. Berberilerden sonra Romalılar, Araplar, spanyollar, Osmanlılar ve Fransızlar bu bölgeden geçmi lerdı. Fakat Berberiler ülkenin yerli halkı oldukları gibi kalıcı vatanda ı da olmu lardı.

Berberiler kendilerini bu adla anmadıkları halde, “*Berberi*” sözünün nereden geldi ine dair çe itli görü ler bulunmaktadır. Frenk yazarlarına g öre; Romalıların, kendilerinden ve Yunanlılardan ba ka, bütün milletlere taktıkları “*Barbarus*” lafından gelmektedir. Büyük tarihçi bn-i Haldun'a gelince; o, Arapça ça ırgan, gür sesli ve gümbürdemesinden ötürü, aslan da demek olan “*Berber*” sözünden gelmi olmalıdır, der. Berberiler ise, onlar, kendilerine “*Amazig*” ve ço ul olarak “*mazigen*” derler ki, Berberce, “*Ulu Soylu*” demektir¹⁴.

Me hur “*Kitabü'l-ber*” inde, bir çok yüksek huylarını sayarak, Berberi'leri öven bn-i Haldun (1332-1406), unu da söyler: “ Berberi'ler, her vakit, güçlü, yi it ve kalabalık bir millet olmu lardır; tıpkı, dünyaya gelen ba ka milletler ve mesela, Arap'lar, ranlılar, Yunanlılar ve Romalılar gibi”.

¹² inasi, Sönmez; *Cezayir Ba ımsızlık Sava ı ve Türk Kamuoyu (1954-1962)*, (Yayınlanmamı Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İkeleri ve nkılap Tarihi Enstitüsü), Ankara, 2007, s.10-11.

¹³ Cezayir nüfusunu üçte veya dörtte biri Berberilerdir. Fas'ta nüfusun 50'den fazlası Berberi'dir. Libya'da Tunus'ta, Nijer'de, Nijerya'da, Mısır'da, Mali'de Berberi halkları bulunmaktaydı. Afrika'nın “*Çöl Adamları*” lakabıyla anılan *Tuaregler* de Berberi'dir. Bütün Sahra'da ya arlar ve Mali, Nijer, Nijerya, Çad ve Libya'dadırlar. Bkz. ehmus, Güzel; *a.g.e.*, s.75.

¹⁴ Fuad, Carım; *a.g.e.*, s.6.

Günümüzde, Berberilerin sayısına de incek olursak; kapladıkları yerler göz önünde tutulunca, damarlarında, katımlı veya katımsız, Berberi kanı ta ıyanların 30 milyonu a ması ve bunlardan, Berberce' yi bilenlerin 10 milyondan a a ı dü memesi gerekir. Berberiler, Hıristiyanlıktan önce Yahudilikle de ili kiliydiler. Nitekim Yahudilerin “*Asulin, ferghan, Amzalla* ” gibi isimleri Berberce dilindedir.

Bugün Berberilerden Cezayir'dekilere, buldukları bölgenin Kabiliye adından istinaden, “*Kabililer*” denir. Kabili'nin kökeni ise, Arapça *Kabile* sözcü ünden gelmektedir. Konu tukları dile Kabil dili, ya da Kabilce (Berberce) denmektedir Cezayir'in ünlü Curcuna, Barbors, Atlas da ları gibi yerler Berberilerin mekanı, özgürlük alanlarıdır. Berberiler “*Da ların Özgürlük nsanları*” dır¹⁵.

Afrika'nın Akdeniz kıyılarının ilk sahipleri Berberiler, R omalılar döneminde Berberi krallarının adları yazılıydı. M.Ö 240 -149 yıllarında bugünkü Do u Cezayir'de (o günkü ismi Numidi'de) hüküm süren kral Massinissa, önce Kartaj'ı (bugün Tunus'ta bulunmakta) sonra Roma'yı desteklemektedir. Bu gecikmi destek Roma 'nın M.Ö 146'da Numudi'yi i galini engelleyemez. Kral Jugurtha önderli inde Berberi halkı Roma'ya kar ı ba ımsızlık sava ı verir. Daha sonraları Be rberiler Roma mparatorlu u'na ünlü sava ı çılar ve imparatorlar bile verirler.

lk Berberi krall ı, M.Ö 3. yüzyılda kurulmu tur. Günümüz Cezayir sınırlarının kuzey kesiminde bulunan Cirta (bugünkü Kosnatina) kentine giren Prens Massinissa, kenti zaptettikten hemen sonra kendi devletini kurmu tur. Ölümünden sonra yerine kız karde inin o lu Jugurtha krall ı nı ba ına geçti (M.Ö 116). Jugurtha, 112-106 tarihleri arasında Roma akınlarına kar ı direnmele birlikte, bu akınları durduramadı. Bu olay sonucunda krallık ikiye bölündü. Bu krall ı nın adı, Romalılar'ın dilinde, “*Göçebe Krall ı*” anlamına gelen “*La Numedie*”¹⁶ olmu tur. Romalıların i galine kar ı direnme durmayınca, yerlilerin sayısız ayaklanmaları oldu. En önemlisi, Tacfaranas adını alan direni tir (17-24)¹⁷.

Kabileden devlet haline gelen Berberiler, Müslümanların spanya'dan atılmalarını dört yüzyıl geciktirmilerdir. Müslümanların Kuzey Afrika'ya girmelerinden sonra, daha önce Hıristiyanlık ve Yahudili i kabul etmi olan Berberi'ler, yava yava slam'ı benimseyip Müslüman olurlar. Fakat sonraları çe itli olumsuzluklar görülür. Merkezden tayin edilen valilerin despotça yönetimleri ve Müslüman Berberilerden Gayr-i

¹⁵ ehmus, Güzel; *a.g.e.*, s.74.

¹⁶ Latince'de göçebeler için “ Nomade ” deyimi kullanılır.

¹⁷ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.24.

Müslimlerden alınan haraçlar gibi haraç almaya ba lamaları büyük huzursuzluklara neden olur. Yönetimin bu tutumuna kar ı ba layan direni hareketi uzun süre bastırılamaz. Fatımiler döneminde hareketin kontrol altına alınmasına, Ma rip ülkelerinin tümünün ele geçirilmesine ra men, sonraları iç kar ı ıkların yine devam etti i görülüyor. Huzursuzlukların uzun süre devam etmesi bu ülkenin zayıf dü mesine neden olur. Bu güçsüzlü ün bir sonucu olarak Cezayir, Por tekiz ve spanyolların çatı tıkları bir bölge haline dönü ür. 771'den sonra Arap-Müslüman i gali ba lar ve Magrib Müslüman dünyasına katılır. 969'da Kabiliye'den çıkan Fatimi Hanedanı Kahire'yi kurar¹⁸.

Kısacası Berberiler, dünyanın en eski halklarından bir idir. Bölgeye damgasını vuran uygarlıklara katkıda bulunmu lardır. Genellikle ülkenin do usundaki Ore, güneyindeki Mzab, kuzeyindeki Kabil ve ba kent Cezayir'de ya ıyorlar¹⁹. XVI. yy. ba ndaki spanyol i galine, onu izleyen Osmanlı i galine sürekli ba kal dıran Berberiler, ba ımsızlıklarından ödün vermemek için yüksek da lık bölgeleri seçmi lerdir. Vergi salmak, çocuklarını askere götürmek için gelecek memurlardan uzak ya amayı uygun görmü lerdir. 1830'da Cezayir'de ba layan Fransız i gali kar ısında yine e n ciddi direni Berberilerden gelmi tir. Fransızlar, modern donanım ve teknikleriyle 1857'de Kabiliye'yi i gal eylemini ba lattılar. 1858-1860'daki direni çok sert olmu tur. 1871'de ise Fransız sömürgecili ine kar ı isyan ettiler. Tarih boyunca Fransız sömürgecili inin toplumu yozla tıran, bozan eylemlerini Berberiler en iyi gö üsleyenlerdir.

1.2. Fenikeliler

Cezayir'in tarihteki varlı ı M.Ö Fenikeliler dönemine kadar uzanmaktadır²⁰. Fenikeliler, M.Ö 1. bin yılda bugünkü Cezayir'in Akdeniz kıyılarına yerle mi lerdir. Cezayir kıyılarını öncelikle Fenikeliler, daha sonraları ise Kartacalılar yurt edinmi tir. Ülke Fenike ve Kartacalıların önemli bir ticaret merkezidir. Bugün Tunus sınırları içerisinde yer alan Kartaca Fenikelilerin en önemli kentidir. Daha sonr aları bu kent,aynı isimle kurulan imparatorlu un ba kenti olmu tur²¹.

¹⁸ ehmus, Güzel; *a.g.e.*, s.75.

¹⁹ *Nokta*; S.43, stanbul, 1994, s.60.

²⁰ Sabri, Hizmetli; "Dünden Bugüne Cezayir", *Bizim Dergah Aylık Fikir Dergisi*, S.47, Ankara 1992, s.6.

²¹ stanbul Ticaret Odası (TO); *Cezayir Ülke Etüdü*, (Haz: Tülay Sobutay, Senem Çe mecio lu), stanbul, 2000, s.11.

Genelde Cezayir tarihini, Batı Sahra ölu, Deren Da ı çevresi, Atlas Da ları yöresindeki kabileler (Berberiler) ya amı ile buraya çok daha sonraları akın eden slam fetihilerinin (dolayısıyla sınıflı toplumun) tarihi ile sınıflandırmak isteyenler vardır. Birincisini Berberi milliyetçileri, ikincisini ise Arap - slam yanda ları oldu unu ileri sürerler. Oysa bu görü ler sadece do runun birer parçasını olu turmaktadır. Cezayir tarihini, sadece öl, Atlas ve Deren da ları, Kartaca ve Roma akınları, sonraki dönemde slam ve Endülüs uygarlıklarıyla sınırlı tutmak; tarih bilimi açısından yetersizlik te kil eder. Buradan yola çıkarak Akdeniz'in en do u yakasında ve milattan önceki dönemlerde, bölgenin en iyi ticaret kolonilerini kurup, günümüz am eyaleti (Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün) merkezli Fenike topluluklarının buldukları bölgelerden kalkarak, ticaret yapa yapa uygarlıklarını ve kültürlerini Akdeniz'in Atlas okyanusu ile birle ti i kıyılar olan Fas ve Cezayir'e kadar uzanmaları da bir tarihtir²².

Günümüzde yeni yeni incelenmeye ba lanan bu tarihi ili kiler ba lamında, M.Ö 2000 yıllık bir tarih yatmaktadır. Çünkü Cezayir kıyılarında kentle menin tarihi, M.Ö 12. yüz yıla kadar dayanmaktadır. Ticarete önem verdi inden, barı ıl mesajlar ile ba ka kavimlere giden Fenikeliler, Kuzey Afrika'daki yerli halklara tarım kültürünü ve o zamanın yepyeni tekniklerini de götürdüler. Örnek olarak ba cılık (üzüm, zeytin, incir) ve sedef zanaatkarlı ı bunla rdandır. Fenikelilerin yeni mimari teknikleri de, Magrib ülkelerindeki halkları, ma aramsı yapı ve evlerden çıkarak dönemine göre daha modern yapı ve ev tipine kavu malarına yardımcı oldu. Aslında bir Fenike ticaret kolonisi durumundaki Kartacılılar'ın (Tu nus) konumu, üphesiz o tarihte yayılcılık ve kölecilik üzerinde kurulan ve ya ayan Roma mparatorlu unun Magrip ülkelerindeki konumundan daha farklıydı. Aslımı söylemek gerekirse, Magrib ülkeleri, Fenikelilerin ticari, kültür akınına u rarken, Romalılar ve çok daha sonradan gelen Fransızlar askeri istila yolunu seçtiler. Cezayir'in bugünkü Kostantine kentindeki Fenike tarihi kalıntılarının sayısı 800'ü geçmektedir²³.

1.3. Kartacılılar

Kartaca, Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve spanya kıyılarında ve bütün Akde niz adalarında, bir çok ticaret iskeleleri kuran denizci, güçlü, ve aristokrat yani hükümeti zenginlerin elde tuttu u, bir Cumhuriyet'tir²⁴.Fenikelilerin içinden ayrılan kimselerin

²² Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.22.

²³ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.23.

²⁴ Fuad, Carım; *a.g.e.*, s.8.

kurdukları bu devletin hükümdarlık yılları M.Ö 814 yılından 146'ya kadar toplam 668 yıl sürmü tür.

Bugün Tunus sınırları içerisinde bulunan Kartaca Fenikelilerin en önemli kenti olup daha sonrada aynı adla kurulan imparatorluğun başkenti olmuştur. İndiki Cezayir kentinin yerinde Kartacalıların ticaret uğraşısı “*cosium*”²⁵ kasabası bulunuyordu Fenikelilerden Kartacalılara geçen ticaret merkezleri varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Tunus'un yakınlarına düşen ve onun da adı Kartaca olan başkent nüfusuna bakacak olursak, ünlü Yunan coğrafyacısı Strabon'a göre, 700 bin kişiye kadar yükselmiştir. Kasabayı çevreleyen 34 kilometre uzunluğundaki surların içinde bütün gereksinimler mevcut bulunmaktadır. Kat kat üzere sıralanmış ahırlar: alt kattaki ahırlarda 300 kadar fil; üst kattakilerde 4000 at bulunmaktadır. Kartacalıların savaş tarihine baktığımızda fil ve at önemli bir yer teşkil etmektedir. Hatta sürekli Kartacalılarla savaş halinde olan Romalıların yüreklerine korku saçan bu hayvanlarla ilgili hükümler iki taraf arasındaki antlaşmalara da girmiştir. Scipion'un Zama'da Annibal'i yendiği zaman yaptığı antlaşmaya (M.Ö 202), Kartacalıların artık fil kullanamayacaklarına dair bir madde koydurması, o çağların savaşlarında, bu hayvana verilen önemi belirtir²⁶.

Roma ile Kartaca arasında sürekli bir mücadele söz konusudur. Nihayetinde M.Ö 510 yılında Roma Batı Akdeniz'de Kartaca'nın ticari tekeli tanıdı²⁷. Kartacalılarla Romalılar arasında savaşlar devam ederken, bunu fırsat bilen Cezayir Nümidleri (Berberi kökenli) ayaklanarak “*Masilyan ve Masisilyan*” isimli iki ufak devlet kurmuşlardı. Bu iki devlet birleşemedikleri gibi, Roma ve Kartaca savaşlarında karşı saflarda yer almışlardır. Masilyan krallarından Masnisa, Kartacalılarla birleşti; Romalılarla savaştıktan sonra (M.Ö 212), Romalılarla anlaşarak Kartacalılara saldırdı. Yurduunu imar edip, milletini uygarlık seviyesine ulaştıran Masnisa, Masisilyan krallarından Sfaks'ı yenerek topraklarını genişletti. Masisilyan kralı Yagurta (M.Ö110) Cezayir mevkiinde Romalı Daryüs'e yenilince Masilya'nın toprakları daha da genişletti. Kısacası her iki Berberi devleti birbirleriyle anlaşamadı, birisi Kartaca ile anlaşmasa öteki Romalılardan taraf oldu. Bazen de arada bir saf değiştirerek

²⁵ Müslümanların fethinden sonra *cosium* 'un yerine kurulan kent “*el-Cezair*”adıyla anılmaya başlandıdır. Bkz. Ferhat, Deniz; *Cezayir'de İslami Hareket*, İstanbul, 1996., s.13.

²⁶ Fuad, Carım; *a.g.e.*, s.8-9.

²⁷ Cezayir Ankara Büyükelçiliği; *Cezayir*, Ankara, 2004, s.8.

sava a devam etmi lerdir.Romalılar ilk önce Masisilyan devletini daha sonrada M.Ö 46 yılında Masilyan devletini ortadan kaldırdı²⁸.

Kartacalılarından büyük generaller, dahi kumandanlar yeti mekle beraber, sayıca az olduklarından, orduları çe it çe it kölelerden ve ücretli erlerden kuruluydu. Ordularının güçlü olu u, atlı Berberi'lerden kaynaklanmaktaydı.. Annibal'in tal ya Seferi'ndeki parlak zaferlerini sa layan, i te, bu atlı Berberi'lerdir²⁹.

1.4. Romalılar

M.Ö 146'da Kartacayı ele geçiren Romalılar, bu devlete son vererek,M.S 40'a do ru kıyı kesimlerde egemenliklerini peki tirmi lerdir³⁰. 1-429 yılları arasında Kuzey Afrika Romalıla tırlımı tır³¹. Cezayir, Romalıların "*Mauretania Caesariensis*" ismini verdi i eyaletin bir parçası durumuna gelmi tir. Fakat iç bölgeler Roma denetiminin dı nda kalmı tır.

Kartaca dü ünçe (M.Ö 147), Mısır sınırlarından Atlantik kıyılarına ka dar dayanan Berberistan 'ın kuzeyi, Romalıların *ilkönce* himayesi ve daha sonraları ise do rudan do ruya buyru u altına girmi tir. Bu istilayı kı kırtanlar , "*Publicain*" ler olmu tur. Bizim ku akta bunlara, "*Mültezim*" veya "*Kesimci*" denmektedir: Devletin gelirlerini kesime alan kimselerden olu maktadır. Roma'nın tarihinde kötü ün bırakan Pübliken'ler kodamanların deste iyle, korkunç kazançlar sa lamı lardır.

M.Ö 146'da Romalılar Kartacalıların varlı ına son verdi i zam an Berberiler, ikiye ayrıldılar: Birincisi, Romalıların etkisinde olanlar; ikincisi ise Roma hakimiyetine kar ı olanlar. Romalıların Hıristiyanla tırma çabalarına kar ı 3. ve 4. yüzyıla kadar direnme göstermi lerdir³². Roma'nın uzun süren boyunduru una kar ı Berberiler hiç bıkmadan ayaklanmı lardır. Hatta iççerlere dalma a giri meyen Romalılar, tuttukları toprakların sınırları boyunca, birbirlerine yollarla ba lı hisarcıklar dikerek, "*Limes*" adındaki bir korunma düzeni kurmu lardır. Limes, Çin Seddi gibi kesintisiz bir duvar de ildir. Ayaklanmalar, tarih yönünden, ok önemlidir. Romalıları temelinden sarsanlardan bir iki tanesine pek kısa de inelim:

Büyük Masinissa'nın torunu Nümidya Kralı Cugurta'nın (M.Ö 150 -104), himayeden kurtulmak için açtı ı sava , "*Cugurta Sava ı*" adıyla, Roma Cumhuriyet'i

²⁸ Hikmet, Naci; *Tarih Boyunca Kuzey Afrika ve Berberiler* , stanbul, 1955, s.104.

²⁹ Fuad, Carım; *a.g.e.*, s. 9.

³⁰ Tuncay, Karakaçan; *a.g.e.*, s.2.

³¹ Cezayir Ankara Büyük Elçili i; *a.g.e.*, s.8.

³² inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.11.

Tarihi'nin en göze çarpan olaylardan birini tekil eder. Kral Cugurta önderli inde Berberiler Romaya karşı bağımsızlık savaşı verir³³. Bağımsızlıkta elde ettiği zaferlerle koca Romanın itibarını zedeleyen Cugurta'nın, uzlaşmak üzere çağrıldığı kent'ten, kodamanlara para yedirerek, ayrılırken attığı uzmehur söz, o günlerin o kötü tutumunu güzel aydınlatmaktadır: “ Bir alıcı bulunca, satılmaya ve göçmeye mahkum olan kent!”³⁴.

Roma'nın Cumhuriyet'ten imparatorluğa yeni çevrildiği dönemlerde de, Takfarinas adında bir barbar, Nümidya'lıları ayaklandırma ve köylümü ve Berberilerden, yaya ve atlı düzenli bir ordu kurarak, Roma'yı toplam 7 yıl uzmehur tırmı tır (17-24). Romalıların i galine karşı direnme durmadı, bu süre zarfında yerlilerin sayısız ayaklanmaları oldu. En önemlisi Takfaristan adını alan ve M.S 17-24 yılları arasındaki direnişen olmaktadır³⁵ Boyuna sıyrılıp kurtulan Takfaristan'a karşı, üst üste gönderilen kumandanların, elleri boğdöndükleri halde, ereflerine heykeller dikilmesi, Hükümet'in halkı avutmak zorunda kaldığını göstergesidir. Berberiler boyunduruktan kurtulmak için, Romalılara karşı ayaklanmaktan ve uzmehur maktan, bir an bile, geri kalmamışlardır.

430 yılında Vandallar Romalıların Kartaca kentini zaptederek bu devletin varlığına son verdiler.

1.5. Vandallar

Kuzey Afrika'nın büyük bir kısmı, Romalıların devrinde, Vandal'ların eline geçmiştir (429-430). Vandal'lar, Milat'ın ilk yüzyılında, Baltık kıyılarına yerleşmişken, 2'nci yüzyıldan başlayarak, önce Tuna boylarına; daha sonra da, 4'üncü yüzyılda, Hun'lerin sıkı tırması üzerine, Batı'ya; 409 da, Pireneleri aşarak İspanya'ya; ve 429 da, Kuzey Afrika'ya göç eden, Cermen soyundan, yaman bir topluluktur³⁶.

Roma imparatorluğunun çökmesinden sonra bu bölgeyi öncelikle Vandallar, ardından da Bizanslılar i gal etmiştir³⁷. Topu topu 80 bin kişilik olan Vandal'lar, 430 yıl, Kartaca'yı zaptederek Kuzey Afrika'da bir imparatorluk kurduktan ve Trablusgarb ile Batı Akdeniz adalarını da aldıktan sonra 534 yılı, aniden, ortadan silinivermişlerdir.

³³ ehmus, Güzel; *a.g.e.*, s.75.

³⁴ Fuad, Carım; *a.g.e.*, s.10-11.

³⁵ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.24.

³⁶ Fuad, Carım; *a.g.e.*, s.11.

³⁷ İstanbul Ticaret Odası; *a.g.e.*, s.11.

Aynı zamanda güçlü bir donanma da kuran, Berberilerle dost geçinen, Kuzey Afrika'nın geçirmekte olduğu mezhep olaylarında Arius'çülüğü tutan, Roma Kartaca'sının düştüğü kötü huylara karşı savaşı açarak, sapıkları çöle süren ve 49 yıl Vandallara krallık eden Janserik (428-477), beraberinde Berber savaçılar da bulunduğ u halde, 455 yılı Roma'ya girmiş ve canlara kıymaksızın, ehri 14 gün talan ettikten sonra, yüksek fidyeler karşılığında geri çekilmiştir.

Miladi dördüncü yüzyılda Hıristiyanlık Magrib ülkelerine girerek fikirsel çatı malar ilk defa başlamış oldu. Saint Augustin adıyla bilinen dönemin en önemli fikir adamı, nnabe kentinde 354-430 arası papazlık yapmıştır³⁸. Tunus sınırına yakın olan bu Cezayir kentinde hala Saint Augustin adında bir kilise mevcuttur. Anılan bu köyün kökeni sorulunca, Kenan (bugünkü Filistin) ilinden ve Sami (Arap - brani) kavminden olduğu söylerdi. Bu durum, kendilerini Avrupalı sayan Romalıların tam tersi bir durumdu.

Magrib ülkelerinin büyük bölümünde kurulmuş olan Vandal Krallığının ömrü 10 yılı (429-440) geçmedi. Çünkü Bizanslılar, M.S 6. yüzyılın sonlarına kadar oralara egemen olmayı başaramamıştır.

1.6. Bizanslılar

533-646 yılları arasında Kuzey Afrika Bizanslıların eli ne geçmiştir³⁹. Bu dönemde Kuzey Afrika Hıristiyanlığın etkisi altına girmiş ve Latince'de yaygınlaşmıştır. Kuzey Afrika gerek Hıristiyanlar arasında gerekse Müslümanlar arasında geçen mezhep kavgalarının yansımasıyla yerlerdendir.

2. İslam Hakimiyeti Döneminde Cezayir

Müslümanların ilk defa Cezayir'e ne zaman ve nasıl geldikleri kesinlik taşımamaktadır. İlk seferler hakkında yazılıp söylenenlerin bir efsaneden öte gitmediği söylenmektedir⁴⁰. M.S VII. yüzyılda diğer Kuzey Afrika ülkeleriyle birlikte İslam devleti'nin hakimiyetine giren Cezayir çok değerli kültürleri ve yönetimleri tanıdı⁴¹.

İimdi sıra ile bilinenlerden yola çıkarak bu bölgeye hangi İslam devletlerinin geldiğ ine değinmi olalım:

³⁸ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.24.

³⁹ Cezayir Ankara Büyükelçiliğ i; *a.g.e.*, s.8.

⁴⁰ Hasan, Selim; *Cezayir Bağımsızlık Savaşı*, İstanbul, 1984, s.24.

⁴¹ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.6.

2.1. Cezayir'in İslam Hakimiyetine Girişi ve Emeviler Dönemi

Arapların Mısır'dan sonra Kuzey Afrika'ya akınları ilk kez 642 yılında başlamıştır. Müslümanların fethinden sonra *Cosium'un* yerinde kurulan kent, "*el-Cezair*" adını aldı. Daha sonraları ise Müslümanlar Cezayir ülkesinin tümüne birden "*el-Magribu'l-Avsat*" adı vermişlerdir⁴². Bu zaman diliminde, 476 tarihinden beri ortadan kalkmış bulunan Batı Roma İmparatorluğu'na ait toprakların bir kısmı, Doğu İmparatorluğu'na geçmiştir (Doğu veya Bizans).

İlk Arap-İslam akını, *Ukbe Bin Nafi'u* komutasında M.S 681'de gerçekleşmiştir⁴³. Böylece Magrib Müslüman dünyasına katılır⁴⁴. VII.yüzyılda başlayan İslam akınları sonunda Kuzey Afrika Emeviler'in denetimi altına girmiş ve yerli Berberi toplulukları arasında Müslümanlaşma (İslamiyet'le tanışmadan önce Hıristiyanlık ve Yahudilik'i kabul etmişlerdi) süreci hızlanmıştır. Hasan Bin Numan komutasındaki Müslümanlar ise beş yıl gibi bir zaman dilimi içinde Bizans'a ait kaleler dahil tüm toprakları egemenlikleri altına alırlar.

Ümitsiz Arap-İslam fütühatının temel nedeni "*ekonomiktir*" ve burada "*din*" fetihçileri coşurur gibi bir ivme yüklemektedir. Çünkü devlet, ekonomik etkenlerle buraya saldırma politikası izler. Ganimetler sağlamak ya da daha verimli topraklar elde etmek içindir. Muhakkak din de bu etken içindedir, fakat "*din*" etkeni ekonomik nedene bağlıdır. Fetihçilerin asıl nedeni ekonomik olunca, Ukbe Bin Nafi'nin Tunus'ta inşaat ettirdiği el-Kayravan kenti bütün Kuzey Afrika'nın fethi için bir hareket üssü olmuştur. Ukbe atını Atlas okyanusu'na sürerken söylemiş olduğu sözler aslında dinin ekonomik amaçlı fütuhatta oynadığı tevrik edici rolün ne kadar önemli olduğunu da ortaya koymaktadır: "Allahım, ahit ol! Bütün gücümü sarf ettim. Eğer karıma bu deniz çıkmasaydı, senin dışında kimseye kulluk edilmeyinceye dek diyar diyar dolaşarak kafirlerle savaşmaya devam ederdim." dediğinde Hicret'in üzerinden yarım asırdan biraz fazla zaman geçmiştir⁴⁵.

Müslümanların Cezayir'e yerleşmelerinden bir süre sonra çeşitli olumsuzluklar görülür. Merkezden tayin edilen valilerin despotça yönetimleri ve Müslüman Berberilerden tıpkı Gayr-i Müslimlerden alınan haraçlar gibi haraç almaya başlamaları

⁴² Ferhat, Deniz; *Cezayir Nereye?*, (Geliyorum Diyen İslam Devrimi), İstanbul, 1992, s.13.

⁴³ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.25.

⁴⁴ Şehmus, Güzel; *a.g.e.*, s.75.

⁴⁵ Ferhat, Deniz; *Cezayir Nereye?*, (Geliyorum Diyen İslam Devrimi), s.14.

büyük huzursuzluklara neden olur. Yönetimin bu tutumuna karşı ba layan direni ler bir türlü bastırılamaz hale gelir⁴⁶.

Bizanslıları kolaylıkla ortadan kaldıran Araplar için asıl zorluk, Berberilerle çatı ma a giri ince ba lamı tır. Bugün Müslüman olan ve Arapla mı bulunan Berberilerin kesin olarak hangi ırktan oldukları belli de ildir⁴⁷. Kuzey Afrika'nın fethine gönderilen kumandan Hassan bn el-Numan'ın, Emevilerden, Halife Abdülmelik'e yolladı ı bir raporda, "Afrika'yı fethetmek, kolay çıkar i de ildir; bir kabile yok edilir edilmez, yerini hemen ba ka bir kabile alıveriyor", demesi u ranılan güç artları belirtir. Orta-Batı denilen ve günümüzde Cezayir topraklarının bulundu u bölgeye kadar uzanan slam fütuhata, yöredeki kabile konfederasyonunun ba kenti *Tiaret'te* oturan ve kral konumunda bulunan *Koseila* önderli inde Berberi direni leri ile kar ıla mı tır. slam'a kar ı ikinci direni ise Orans kabile kon federasyonuna hükmeden Kraliçe Al Kahine (büyük kadın büyücü anlamına da gelir) önderli inde gerçekleş mi tir. Tarihler e "*Kahine*"⁴⁸ adıyla geçen bu kadın ba bu un Araplara kar ı giri ti i sava lar anlatılma a de erdir. Ayrımcı politikalar güden Arap yöneticilerden gittikçe uzakla ıp so uyan Berberi yerliler halkın do rudan siyasal katılımını savunan bir nevi slam Cumhuriyetçileri diyebilece imiz Harici mezhebinin köktenci yorumunu ve kızgın tavrını kendi tabiatlarına uygun gördüklerinden ılımlı bir yakla ıml a bu mezhebe intisap etmi lerdir. Berberi halkın Arap aristokratlı ına kar ı ilk kıyama 740'ta Tanca'da patlak verdi.

Arap slam egemenliklerinin, hakimiyetleri altına aldıkları halklara iyi davranmadıkları ve ayrımcılık yaptıkları bilinen bir konudur. B u yüzden di er bölgelerde kar ıla ılan direni lere, Kuzey Afrika ve Cezayir'de de rastlanmaktadır⁴⁹. Buna ra men, bölgenin yerlileri olan Berber kabileleri, slamiyet'e fazla direnmeden bu dini kabul ettiler. üphesiz bunda iki önemli etken rol oynamı tır: Birincisi; slam

⁴⁶ Hasan, Selim; *a.g.e.*, s.25.

⁴⁷ Sara, Korle; *a.g.e.*, s.6.

⁴⁸ Berber topluluklarından Cerava'lıların ba bu u olan Kahine, 688 yılı Arap kumandanı Hassan bn el-Numan'ı, büyük bir bozguna u ratıp, Bingazi'ye kadar çekilmek zorunda bıraktı. Arapların ilerleyi ini durdurtan Kahine, Hassan'ın yardımlar alıp dönmekte oldu unu ö renince, bütün uluslara haberler salarak, "Arap'lar, kasabaları almak ve altın ve gümü toplamak pe indedir; bizim iste imiz ise, yiyece imiz için etkinlik ve hayvanlarımız için otaktır. Bu durum kar ısında bizlere dü en, memleketi bir yıkıntı haline sokmaktır", diye ö üt verir. Ö üdü yerine getirilmi se de Kahine 692 yılı Hassan ile tutu tu u bir sava ta vurulmu ve ordusu darmada ın olmu tur. Bkz. Fuad Carım, *a.g.e.*, s.13-14.

⁴⁹ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.27.

uygarlı ı, tarihsel açıdan eski oldu u ve dolayısıyla daha yabancı (kır kökenli) Berber kültür ve uygarlı ndan üstündü. kincisi; slam, devletçi (Medine, am, Ba dat) aristokrasisinin merkezietçi ve sınıfsal baskıcı tutumu yönüyle gide medi. Aksine slam fetihçili inin Magrib ülkelerine ula ması, o tarihte, slam imparatorlu u içinde merkezietçi (devletçi) egemenliklere kar ı merkezkaç kuvvetlerini temsil eden,; bir yönüyle kabile demokrasisine dönmek isteyen, e itlikçi ve daha geni si yasal katılımdan yana olan Harici diye bilinen kesimin sayesinde olmu tur. Merkezi slam aristokrasisinin egemen ideolojisi haline gelen Sünnilik⁵⁰, Haricileri, zaten din dı ı di er bir deyi le “*kafir*” ilan etmi ti. Bu, özellikle, Kuzey Afrika’da iz sürüp Atlas Okyanusu ve sonradan Endülüs’e kadar dayanan Arap - slam akıncılarının temel ideolojisi, gerici ve merkezietçi Sünni slam de il, tersine Harici mezhebinin görü leri idi. Hariciler kabile toplumuna yakın görü ler benimseyip daha e itlikçi ve daha demok ratik bir yönetim öngördüklerinden, slamiyet’in, kabile Berberiler tarafından kolayca benimsenmesine neden oldular.

VII. yüzyıl ile başlayan Arap istilaları ve Müslümanla tırma dönemi 1171 yılına kadar yani Fatımilerin yıkılı na kadar sürmü tür. Berberilerin nüfus olarak az bulundu u bölgelere Arap akınları olmu tur. Tarikat ve slamî cemaatlerin etkisiyle Berberi kabileleri içinde “*eyh*”, “*dervi*” gibi ki ilikler ortaya çıkmı tur. Berberiler arasında Müslümanlı ın yayılmasında bu gibi ki iliklerin etkisi oldukça büyüktür. Berberilerin kabileler halinde Müslümanla ması ve Arap kültürünü benimsemesinde, camilerin etkisinin büyük oldu u ileri sürülmektedir. Müslümanlı ın yanında Arapça’da yaygınla masına ra men aynı zamanda Berberi dili de günümüze kadar varlı ını sürdürmü tür. Osmanlı Devleti’nin bölgeye geli ine kadar kabileler halinde bölgesel yönetimler yoluyla varlıklarını sürdürmü lerdir. Kısacası, Berberilerin ya adı ı bölgeler, önce Hıristiyanla tırma, devamında Arapla tırma ve Müslümanla tırma, aynı zamanda bu sürecin olu turdu u bir çatı ma alanı olmu tur. Arap hakimiyetinden sonra bölge halkı tarafından Müslümanlık yaygın bir din olarak benimsenmi tir⁵¹.

⁵⁰ Sunilik: afii ve Hanefi mezhebinden olu ur.

⁵¹ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.11.

2.2. Fatımiler Hakimiyetinde Cezayir

10. yüzyılda Fatımiler, Ketaha Berberi kabilesinin de yardımıyla, Harun Re id'in Afrika valisi brahim b. A leb'in sülalesinden olan ve frikiye ile Constantin'e üzerinde egemenlik kuran A lebiler'e galip gelerek Ma rib ülkesine hakim oldular⁵².

Ketaha Berberileri, slam'ın ia yorumunu benimsediler. Çünkü b u durum, o dönemki durumlarına ve ideolojilerine uygun dü üyordu⁵³. Ne ki 969'da Mısır'ı fetih ettikten sonra ba kentlerini Kah ire'ye ta ryan Fatımiler, Ma rib üzerindeki otoritelerini koruyamadılar. Bu aynı zamanda Magrib bölgesinde, yeni merkezkaç kuvvetl erin uç vermesi anlamına gelmektedir. Fatimi valisi Hammad, ba ımsızlı nı ilan etmi tir. Çok geçmeden Ma rib; Ziriler, Hilali Arapları ve Murabıtlar'ın kavga ve tartı ma alanı haline geldi. Di er taraftan çölde ya ayan ve ideolojik kayna nı Sudan ve Lib ya gibi bölgelerden alan Sufi Murabıtlar tarikatına dönü en amhaceler, Vahalardan ba layarak Fas'a kadar olan yerleri i gal edip, 1106-1143 arasında Murabıtlar imparatorlu unu kurdular. 1737 yılında Ebu'l Abbas Salim El Ticiani tarafından Cezayir'de kurula n ve aynı zamanda Türkiye'de de kolları olan Ticanilik de Murabıtlar hareketinin fikirsel ba lamda bir devamıdır.

XI. yüzyıl ba larında Cezayir ülkesi Berberi hükümdarları arasında payla ıldı. Ünlü Hilali istilasından sonra Cezayir'in birli ini ve bütünlü ünü sa layan Murabıtlar güçlerini uzun süre koruyamadılar. Cezayir ve Bicaya kentlerini sava yapmadan ele geçiren Muvahhidler daha anslydılar. Ancak 1296/1237 de frikiye valisinin ba ımsızlı nı ilan etmesi ile birlikte Muvahhidler Devleti'nin de tem elleri çatırdamaya ba lamı tı. Muvahhidler sonrasında Hafsi, Merin ve Zeyyan aileleleri bütün bir XIV.asır boyunca kesin üstünlük sa lamadan birbirleriyle u ra tılar. Benu Zeyyan zamanında, Endülüs ve Ma rib tarihinin önemli bir kayna ı sayılan ünlü tarihçi Makkari ya amı tır.

slam-Berberi kültürünün bulup kayna ması durumu, hem slamiyet'in yayılması hem de hızlı bir kentle meye yol açtı. Tiaret, Bicay ve Tılmisan gibi kentler yo un ticaret merkezleri haline gelip büyüdüler⁵⁴.Fatımiler döneminde hareketi n kontrol altına alınmasına, Magrib ülkelerinin tümünün ele geçirilmesine ra men, sonraları iç karı ıklıklar yine de devam etmi tir⁵⁵.

⁵² Ferhat, Deniz; *Cezayir Nereye?*, (Geliyorum Diyen slam Devrimi), s.14.

⁵³ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.28.

⁵⁴ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.29.

⁵⁵ Hasan, Selim; *a.g.e.*, s.25.

Memleketin bir çok tarafı, Hicretin dokuzuncu yüz yılı sonlarında, spanyol, Portekiz ve Ceneviz gibi devletlerin istilasına uğradı⁵⁶.

3. Kuzey Afrika'ya Haçlı Akınları

Magrib ülkelerinde merkezi bir devletin varlığının bulunmaması, derebeylik çatışmaları ve Endülüs yani Gırnata sultan devletlerinin spanya'da düşmesi, Avrupa dünyasındaki haçlı akınlarının başlangıcı oldu. Çünkü Magrib'in Akdeniz'e kıyıda durumunda bulunan kentleri, korsanlıktan ötürü bir hayli zenginleşti. Avrupa açısından bu durum, “*yeni fetihçilik*” nedeni sayılabilir. Korsanlıktan elde ettikleri ganimetlerle zenginleşen ve merkezi bir otoriteye bağlı bulunmayan derebeylikler Hıristiyanlık taassubunun doruğunda seyreden Avrupalı kralların iktidarını kabarttı durumdaydı.

spanyollar, 1492'de Gırnatanın düşmesiyle sonuçlandıktan sonra haçlı akınlarını Kuzey Afrika'ya uzatmakta kararlıydılar. Her yarımadaında başlatılan Reconquista (yeniden fetih) savaşları, spanyol ve Portekizlilerin önderliğinde gerçekleşti. Yarımada'da henüz daha yeni bitirdikleri Reconquista savaşlarına Kuzey Afrika'da devam eden spanyollar ve Portekizliler ilk anda üst üste başarılar elde ettiler. Kısa aralıklarla Mersa el- Kebir (1505), “ Biri Müslüman geçinen bir münafık, diğeri Astora adlı bir Yahudi” iki güvenlik sorumlusunun sur kapılarını açması sayesinde Vahran (1509) ve en son Bica'ya (1512) spanyolların eline düşen erken Ceza yer ve Tilmisan gibi diğer kimi kent-devletçiler spanya hakimiyetini tanıdı ve haraç vermek zorunda kalmışlardır. Cezayir korsanları, uzun bir süre etrafa korku salmışlardır. spanya'dan çıkartılan Arapların bir kısmı ise Cezayir korsanlarına katılıyor ve haçlı orduları, Kuzey Afrika kıyılarına saldırmaktan geri durmuyordu⁵⁷.

1516'da spanya kralı Ferdinand'ın ölümüyle ülkede iktidar boşluğuna anınca, bunu fırsat bilen Kuzey Afrika'nın Müslüman ahalisi, Hıristiyan boyunduruğundan kurtulmak için o dönemde kahramanlığı ve Hıristiyan ticaret gemilerini vurmasıyla nam salmış bulunan Oruç Reis'ten yardım istemeyi kararlaştırdılar. Bunun sonucunda Oruç Reis yaptığı savaşlarda kesin bir zafer kazanamadı. Hatta bir savaşta şehit düştü. Cezayirli komutanlar, bir yandan iç huzursuzlukların ve ayaklanmaların yansıması; bir yandan da spanyolların saldırısı kritik bir dönemde, Oruç Reis'in yerine kardeşi

⁵⁶ Hikmet, Naci; *a.g.e.*, s.105.

⁵⁷ Hikmet, Naci; *a.g.e.*, s.105.

Barbaros'u getirdiler. Bu arada Osmanlının bölgeye geli i büyük bir sevinçle kar ılandı⁵⁸.

Ünlü Kuzey Afrika tarihçisi Ebu Diyaf'ın verdi i isimle “ Hayruddin Ve'd - Dünya”, usta bir korsan olmaktan öte te kılatchı bir ki ili e sahip yetenekli bir idarecilik ruhuna sahipti. Gelecekte Kanuni tarafından stanbul'a ça rılarak Kaptan -ı Derya payesiyle Osmanlı donanmasını kurmakla görevlendirilecektir. Bu kritik durumda sezgisi Hayrettin'e, gücünün en üst seviyesinde bulunan ve Orta Akdeniz'de de varlıklarını göstermeye ba layan Osmanlı Devleti'nin himayesine girmesi gerekti ini fısıldıyordu. spanyolların Tilmisan'dan ileriye geçmemeleri durumu Hayrettin'e zaman kazandırmı tı. çeride halkın devam eden huzursuzlu unu ulema ve ayanla kurdu u yakın ili kiyle dengelemeye çalı ıyordu. stanbul'a gitmek niyetini açıkladı nda ulema ve ayan ilk anda “memleketi spanyollara kar ı savunmasız bırakarak böyle bir zamanda ayrılmasının do ru olmayaca mı” söylediler. Hayrettin ise görü lerini öyle açıkladı tı: “Benim görü üm; slam kuvvetine elimizi uzatmamızdır. O da Sultan Selim Han'dır. Bu ehri korunmasında ona dayanmalıyız. B u ise ona ancak bey'at etmek, itaatine girmek, minberlerde ona dua etmek ve himayesinden istifade etmek için onun adına sikke basmakla olur”⁵⁹. Bu görü e razı oldular, minberlerde Sultan'a dua ettikten sonra bu durumu Sultan Hazretlerine yazdılar. Cezayir'd e Sultan adına basılmı olan sikkelerden gönderdiler. Barbaros Hayrettin de de erli hediyeler götürdü.

Özetleyecek olursak; Osmanlı'nın Kuzey Afrika'ya giri i Osmanlı Devleti'nin bir plan ve programını sonucu de il, Cezayir ehri halkının ve Oruç-Hayrettin karde lerin spanyol saldırısına kar ı gösterdikleri tepkinin bir sonucu olarak do mu tu.

⁵⁸ Tuncay, Karakaçan; *a.g..e.*, s.3.

⁵⁹ Ferhat, Deniz; *Cezayir'de slami Hareket*, s.16.

B R NC BÖLÜM

OSMANLI DEVLET HAK M YET DÖNEM NDE

CEZAY R

I. CEZAY R' N OSMANLI HAK M YET NE G R

1.Barbaros Karde ler ve Faaliyetleri

Cezayir 'in Osmanlı hakimiyetine girmesini sa layanlar, Avrupalıların “ *Barbaros Karde ler*” dedikleri, iki Türk denizcisidir. Meslek yönünden dahi olan, iki Türk amiralidir¹. Akdeniz'de korsanlıkla u ra an Oruç ve Hızır ya da di er bir ismiyle tarihte Hayrettin diye bilinen Barbaros karde ler, bu bölgede spanyollar ile çatı maya girecek; böylece Barbaros karde lerin b ölgeyle ilgilenmesiyle birlikte bölgede Osmanlı hakimiyetine girmeye ba layacaktı.

Romanya kökenli olup Müslümanlı ı kabul etmi olan Yakup ismindeki ki i, Midilli (eski Lesbos) adasını zapteden Fatih Sultan Mehmet'in ordusunda hizmet etmi ve Midilli adasına yerle mi ti. Catalina ismindeki bir kızla evlenerek, ikisi kız; dördü erkek (lyaş, şhak, Oruç ve Hızır) altı çocukları olmu tur. Baba Yakup o ullarından her birine meslek edindirmeyi sa lamı tur. lyaş Kuran'ı tahsil etmi , şhak do ramacı, Oruç denizci , Hızır ise çömlekçi olmu tur².

Barbaros karde lerin, büyü ü Oruç'tur; küçü ü, tarihlere Hayrettin adıyla geçen, Hızır'dır. Onlar da sayılı yi itlerden, onlar da denizci olan, iki karde leri daha vardır: lyaş ve şhak, Do u Akdeniz'de iken vurulan lyaş Reis'in Afrika olayları ile bir ilgisi yoktur. Oruç babasının ölümüyle birlikte padi ahın donanmasına katılmı ve bundan birkaç ay sonra ise, Rodos övallyeleri ile sava an kürek mahkumları ile dolu bir kadirganın efi olmu tur. Fakat bir süre sonra esir edilerek kürek mahkumu olmu tur. Karde i Hızır Reis, serbest bırakılması için istenen fidyeyi vermek istemesine ra men, Oruç kendi imkanlarını kullanmayı tercih etmi tir. Oruç'un kürekçi olarak içinde bulundu u kadirga, fırtınaya yakalanmı ve Oruç bu dur umdan yararlanarak kaçmayı

¹ Fuad, Carım; a.g.e., s.19.

² Mouioud, Gaid; *Türkler dairesinde Cezayir*, (Çev. Faik Melek), Ankara, 1996, s.18.

ba armı tır. Daha sonra Oruç, korsan seferleri yapan silahlı bir gemide dümenici olarak i e ba lar. Cesareti ve eli açıklı ı ile arkadaşlarının takdirini kazanmakta gecikmez ve geminin kaptanı da bir sefer sırasında ölünce mürettebat tarafı geminin kumandanı seçilir. Bundan sonra karde ini almak için Midilli adasına, oradan da spanyol sahillere geçer³. Bir kadırgayı, sonra da Lipari önlerinde yüzlerce ki iyi ta ıyan bir gemiyi ele geçirir. Bu geli me onu Tunus'a yönelmeye zorlar . İlk ba larda Oruç Reis bölgedeki Tunus hakimi Hafsi hanedan sultanı ile dostluk kurmu , o da Oruç'u desteklemi ve limanlarından onu yararlandırmı tır⁴. İlk temastan de erli hediyeler alan Hafsi Sultanı himayesini vaat ederek, Oruç'un ba ehreine gelmesine izin verir. Hazırlıklarını tamamlamak üzere iki ay Tunus'ta ikamet ettikten sonra Oruç tekrar denizlere açılır. 1504'te, Oruç Reis Tunus'tan ve saraylardan ayrılıp Müslüman korsanların yıllardır boy gösteremedi i talya kıyılarının yolunu tutu⁵. Mayorka, Minorka ve Sicilya gibi adalar Oruç tarafından haraca ba lanır. spanyol ve talyan sahilleri de onun baskın ve akınlarına u rar(1505'ten 1510'a kadar).Oruç Reis, seferlerinden birinin dönü ünde,Vatikan'a ait iki gemiyi zapt eder. Aldı ı ganimetlerle birlikte, kı ı geçirmek üzere tekrar Tunus'a döner⁶.

1.1. Bejaia'nın spanyollardan Alınması Girişimleri

Oruç Reis'in bütün sahil eridince bilinen ba arıları Cezayirlilerce büyük bir tören ekinde co kuyula kutlanıyordu. Bir anlamda Kuzey Afrika'da Türk hakimiyeti, Oruç Reis'in eseridir⁷. öhreti kendisini, spanyollar tarafından ezilen Müslümanların kurtarıcısı yapmı tı. Büyük bir ödüle kar ılık Oruç Reis'in yardımlarını ilk talep edenler Bejaia halkı olmu tu. Nitekim Oruç Reis, Berberi ülkesinin küçük hükü mdarlarının i lerine karı mak için elveri li olana ı kollamaktaydı⁸. Bu talep üzerine sahile yakla arak, bir spanyol filonun limandan çıktığını gördü. Kaçar gibi yapmasına ra men dü man onu izledi. Aniden bordayı çevirdi, filonun ortasına atıldı ve en yakınındaki gemilere çıkartma yaptı. Sa kanatta Hızır Reis bir gemiyi batırmayı, di erine de el koymayı ba ardı. Her taraftan saldırıya maruz kalan filo, kale toplarının himayesinde limana geri döndü. Hızır Reis bütün deniz yollarını kaparken, Oruç, be

³ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.18.

⁴ Tuncay, Karakaçan; *a.g.e.*, s.3.

⁵ Jean-Louis, Belachemi; *Barbaros Karde ler Fırtınanın O ulları*, (Çev. Nihal Önal), stanbul, 2006, s.38.

⁶ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.19.

⁷ Yılmaz, Öztuna; *Büyük Türkiye Tarihi*, C. XIV, stanbul, 1979, s.143.

⁸ Jean-Louis, Belachemi; *a.g.e.*, s.61.

yüz Türk ile karaya çıktı. Oruç Reis, en zayıf tahmin ettiği noktadan hücum kalktı. Fakat birinci yayılım ateşi sırasında koluna gelen bir mermi onu yere yuvarladı. Arka tarafta tımp, acilen ilk müdahale yapıldıysa da yarasının ciddiyeti yüzünden kolu kesildi. Hızır Reis ise, savaşın son verilmesini ve Tunus'a dönmek üzere demir alınmasını emretti.

Hızır Reis bir süre sonra denize yalnız açıldı. Mürettebatının ikmal için iyi yerleri kilerde bulunduğunu Minorka adasına yanaştı. Fakat Minorkalılar spanyollar ile anlaşarak ona bir pusu kurdular. Aniden spanyol gemileri belirdi. Ateş arasında kalan iki kuvvet dövüldü. Dümanın üstünlüğü apaçık ortadaydı. Geride bir çok yaralı ve ceset bırakarak adayı terk etmek zorunda kaldı. Yol üzerinde rastladığı yüklerle dolu dört gemiyi ele geçirerek Goulette'a döndü⁹.

1.2. Bejaia'yı ikinci kez Alma Girişimi

Bejaia, Frenklerin "*Buji, Bougie*" dedikleri bir kale idi¹⁰. 1514'te bu kale halkı, başarılı düzelen Oruç Reis'ten tekrar yardım istemiştir. Bunun üzerine Hızır Reis yedi filoluk geminin başında denize açıldı. Giderken yolda, halkının her zaman onlara destek verdiği *Djidjelli'nin (Cicelli)* Cenovalılar tarafından işgal edildiğini öğrenince, oraya yöneldi ve dümanın içine çekilmiştik u kaleye saldırdı. Bir gün süren k u atmanın sonunda mukavemeti kırdı ve 600 esir ile birlikte birçok ganimeti padişaha, İstanbul'a yolladı. Osmanlı sultanına karşı bu ilk başarıları jesti olması açısından önemlidir.

Oruç ve Hızır kardeşler Bejaia'nın önünde göründüler. Biri limanı bombalayarak spanyol filosunu muhasara ederken, diğeri adamlarını hisarın yakınına çağırıyordu. Hisar, kolaylıkla ele geçirilmesine rağmen kale iyi direndi. spanyollara beş bin kuvvet daha geldiğinde muhasara üç aydır devam ediyordu. Böyle bir kuvvete karşı koyabilmek için Oruç Reis, Hafsi sultanının yardımını istedi. Fakat sultanın cevabının gecikmesinden dolayı muhasarayı kaldırmak zorunda kaldı. Zaten sıcak, susuzluk, hastalıklar ve yiyeceklerin tükenmesi durumu zorlaştırmıştı¹¹. Böylece Oruç Reis Djidjelli'ye çekildi. Birkaç gün sonra, yirmi dört geminin başında gelen Musuk-Eddine Reis, Osmanlı padişahı I. Selim (Yavuz Sultan Selim) tarafından kendisini kutlayan, ahsisi bir mesaj gelince oldukça sevinmiştir. Oruç Reis'in Djidjelli'ye yerle yerle meşgul olduğu ilk işi, akına çıkıp Sicilya'dan spanya'ya bu dayatılan üç gemiyi yakalamak ve

⁹ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.20.

¹⁰ Abidin, Daver; "Akdeniz'de Türk Korsanları", *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Nisan 1939, s.2.

¹¹ Jean-Louis, Belachemi; *a.g.e.*, s.67.

bu dayı o yıl, kıtlıktan dolayı kıvranan yerlilere da ıtmak olmu tur. kinci i i ise, 1512 yılında tahta çıkan Yavuz Sultan Selim'e, II. Bayezit'in ünlü amirali olan Kemal Reis'in ye eni Muhittin Reis ile hediyeler sunmasıdır. Oruç Reis'in bunu yapması, ana vatana ba lanmak yoluna girdi ini açıklar¹².

1.3. Oruç Reis'in Cezayir'i Fethi

Bu ehlin limanı 1510 yılından itibaren spanyol i galine maruz bulunuyordu.Oruç Reis'in 1514 yılı, Djidjelli'ye yerle mesi geli i güzel davranan bir ba bu olmadı mı gösterir. Tasarladı ı ey çok geçmeden açı a çıkmı tur. Yıllardan beri planladı ı Cezayir'in fethine Djidjelli'den giri mi tir. Hiçbir i i oluruna bırakmayan Oruç Reis, ilk önce, Buji'nin iki yerli arasında payla ılmayan çevresini, sava la buyru u altına alarak, kurmu oldu u beyli e katmı tur(1515).

1492 yılında Granada'yı alarak Beni Ahmer Devleti'ne son veren ve Kuzey Afrika'yı istilaya te ebbüs eden spanya kralı V. Fernando, yerine geçece k belli bir ki i bırakmadan ölmü tür (1516). Fernando'nun ölümü üzerine, Penyon¹³ Kalesi'nin aralıksız tehdidinden bunalan Cezayir halkı, bunu engellemek için ön ayaklık eden biri bulamayınca de i ik çareler aramı lardır. Kuzey Afrika'da, nüfuz bakımından b üyük olan, Murabıtlar, Cezayir eyhi Selim el-Tumi'yi sıkı tırarak, Oruç Reis'e ba vurmaya zorlamı lardı. Selim el-Tumi 1511 yılında, spanya'nın himayesini kabul etmekte kalmayarak, Penyon Kalesini de spanyollara vermi ti. Nitekim halkın aleyhine dönebilece inden korkarak, Oruç'a elçiler göndermi ve gelip Cezayir'i kurtarmasını istemi tir.

Oran'ı bastıktan sonra Cezayir'e gelece ini elçilere bildiren Oruç Reis, Oran'a do ru iki gemi yollayarak gösterilerde bulunmu tur. Bunun üzerine tela lanan spanyollar, bütün dikkatlerini 1508'de aldıkları Oran'a çevirmi lerdir. Bu arada karadan ve denizden yollanan dülek kumandan, Cezayir'e u ramadan, kasabanın arkasından geçip er el'i basmı tur. Bunun sebebi ise Kara Hasan'ı¹⁴ ortadan kaldırılması içindi. Giri ti i i lerde hiçbir eyi askıda bırakmayan Oruç Reis, bir güçlük çıkarmaması için er el'in ba ında olan Kara Hasan Pa a'yı yakalayıp, idam ettikten sonra geriye dönerek, Cezayir'e girmi ve halk tarafından büyük sevinçle kar ılanmı tur

¹² Fuad, Carım; *a.g.e.*, s.28.

¹³ Penyon Kalesi, spanyollar'ın, 1511 yılında ele geirdikleri adacı a kondurdıkları kaledir. Bu kale Cezayir kasabasının önünde bulunmaktadır. Bkz. Fuad, Carım; *a.g.e.*, s.30.

¹⁴ Kendilerine göre, karınca kararınca korsanlık eden er elliler'in ba ında bulunan Kara Hasan, Oruç Reis'in arkadaş larından biri iken, kural tanımadı ı için, ordu -bozanlık ederek birkaç ki i ile ayrılan çetin bir Türk korsanıdır. Bkz. Fuad, Carım; *a.g.e.*, s.30.

(1516). Türkler bo caddelerde sevinç gösterileri yaparak, Oruç Reis'i Cezayir ehrinin kralı ilan ettiler. Oruç Reis, Djenina sarayından çıktı ve alkı lar arasında “Allahın seçti i yenilmez Cezayir Kralı”, “Ya asın Baba Oruç”, sesleriyle büyük bir co ku ile kar ılandı¹⁵.

spanya kralı V. Fernando'nun ölümü üzerine krallı a geçen torunu, *Deli Juana'nın* o lu, *arklen'in* spanya'ya geli ine de in, devlet ba kanı görevini gören *Kardinal Jiménez*, Oruç Reis'in giri ti i te ebbüslerden haberi olunca, büyük bir donanma ve ordu düzerek Cezayir'e saldırdı (1516). Seksen gemiye bindirilen 10.000 ki ilik bir kuvve, Eylül ayının sonunda, Diego de Vera'nın kumandasında karaya inmi tir. Oruç Reis, saldırıya geçerek 4000 ki iyi yere sermi ve 400 tutsak ele geçirmeyi ba armı tır. Fakat çarpı an gemilerin ço u battı ından 2000 ki isi bo ulmu tur. Diego de Vera, spanya'ya dönü ünde, onun bir “*çolak*” tarafından yenildi i söylenip halk arasında alay konusu olmu tur. Kurdu u, ve Cezayir'i aldıktan sonra geni letti i, beyli in düzeniyle u ra ırken, 1517 Haziran'ında, Tenez hakimi Hamid el-Abd'in hucumuna u rayan Oruç Reis, onu da giri ti i mücadelede yenerek, er el'in batısındaki Tenes'i buyru u altına aldı.

Tlemsen Seferinden önce Oruç Reis'in elde etti i yerlere ve iskeleleri sayacak olursak: Djidjelli'den ba layıp, spanyolların elinde bulunan Buji'yi atlayarak, batıya do ru, Tenes'e kadar Cezayir ülkesinin kıyılarıyla aynı zamanda bu kıyıların derin olmayan hinterlandı ele geçirmi tir. Bu kıyılarıdaki iskelelerin adları ise: Djidjelli, Dellis, Cezayir, er el, Tenes. Üzerinde Penyon kalesi bulunan adacık ise spanyollarda kalmı tır. Cibre Adası ise, Oruç Reis burayı Tunus sultanı adına elinde tutmu tur.

1.4. Cezayir'in mparatorlu a Ba lanmasını Sa layan Tlemsen Seferi

Tlemsen,; Zeyyaniler veya Abdülvad O ulları Devleti'nin ba kenti durumundaydı. İlk zamanlarda soy sop yönünden yüksek mertebede sayılan Berberilerden Ya murasen, 1215 yılında bu devleti kurmu tur.

spanyol vakanüvisleri, 1511 yılı spanya'nın himayesine girerek saygılarını sunmak üzere Burgos'a giden Tlemsen Sultanı Ebu Abdullah V. Muhammed'in yanında götürdü ü arma anları, oturup sayarlar. spanyollara sı ındı ından dol ayı Ebu Abdullah'a dü man ilan eden halk, kendisi ölünce, yerine tahta çıkan o lu Ebu

¹⁵ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.22.

Hammu'yu baından atması lardır. Bunun üzerine yerine Ebu Abdullah'ın karde i, Ebu Zeyyan geçmi tir (1517)¹⁶.

Sultanlıktan atılan Ebu Hammu, karde leri Abdullah ve Mesut ile birlikte, Oran'daki spanyollara sı marak destek aramı tır. spanya'nın, bu fırsatı kaçırmayarak, ba larına bela kesilmeyece ini sezen Tlemsen'in ileri gelenleri, o sıralarda Tenes'te bulunan Oruç Reis'e ba vurup yardım istemi lerdir. Bunu sultanlı a yeni geçen Ebu Zeyyan'a kendisine güvenmedikleri için, bildirmemi lerdir. spanyolların arasında sıkı an ve denizden bir hücumu bekleyen Oruç Reis, çemberi yarmak için, Tlemsen'in yardım iste ini kabul ederek harekete geçmeye karar vermi ve Cezayir'i gözleme e görevlendirdi i Hayrettin Reis'e, ufak çapta, on top yollamasını bildirmi tir. Oruç Reis, Ben Zian taraftarları ile spanyolların Tlemsen'e kar ı sefer hazırlıkları içinde olduklarını ö rendikten sonra, Hızır Reis'ten takviye güçleri istemi tir. Karde i shak ile skender kumandasındaki be yüz Türk'ten olu an kuvvet, Martin Arjota idaresindeki kuvvetli bir spanyol or dusu tarafından yakalanarak Kalas des Beni- Rached mevkiinde yok edildi. Kendi kuvvetleri ile ba ba a kalan Oruç Reis, altı ay kahramanca ehird e savunma yaptıktan sonra daha fazla dayanamayarak az kalan kuvveti ile kırlara açıldı¹⁷.

Tlemsen'in dileklerini benimsemeyen Ebu Zeyyan, yanında eski Tenes eyhi Hamid El-Abd oldu u halde, 6.000 atlı ve 3000 yaya ile Oruç Reis'in kar ısına çıkmı tır. Düzen bakımından üstün olan Türkler bu sava ta kar ılarına çıkanları darmada ın etmi lerdir. Oruç Reis, Tlemsen ehrine , Yavuz Sultan Selim adına el koymu tur¹⁸.

Ebu Hammu, Tlemsenliler'in 1517 yılı sultanlıktan dı ladıkları kimsedir. Ebu Hammu'nun tekrar tahta geçirilmesini, babası Ebu Abdullah'ın ölmeden önce ba landı ı yıllık vergiyi ödemek artıyla, arklen kabul ederek ve bu i in yerine getirilmesi için, Oran valisi ve kumandanı Marques de Comares'in emrine ise 10.000 ki ilik bir ordu veriyordu.

arklen ve Ebu Hammu arasındaki sözleşme yi duyan Oruç Reis, Hayrettin Reis'e, mühimmat yeti tirmesi için haber gönderiyor. Buna kar ılıklı Türk kuvvetleri Comares kar ısında bozguna u ruyorlar. Her fırsatta ordunun düzenini tamamlayan Oran kumandanı Comares, 1518 yılının ba larında, beraberinde Ebu Hammu ve adamları

¹⁶ Fuad, Carim; *a.g.e.*, s.32.

¹⁷ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.24.

¹⁸ Fuad, Carim; *a.g.e.*, s.33.

oldu u halde, 10.000 ki ilik bir kuvvetle kalktı ndan, kolayca Tlemsen'in üzerine yürümü ve kasabayı ku atmı tır.Oruç Reis'e gelince, 500 ki iyi geçmeyen kuvveti ile hücumu geçebilmek için, önceden sözleşti i Fas Sultanı Vattasi'lerden Muhammed el - Bortugali'nin getirece i yardımı beklemektedir.

Oruç Reis sava tıktan sonra, Mı var denilen iç kaleye kapanıyor ve burada bir alçaklık a u ruyordu. Ebu Hammu'nun ve spanyolların taraftarı bir takım kimseler, içeriye girip, Oruç Reis'in adamlarını öldürüyor, Oruç Reis onları dı arıya püskürttükten sonra, gizli hende inden çıkarak yola koyuldu .Bunun üzerine Comares de arkasından bir bölük atlı salarak Oruç Reis'i takip ettirdi. Dü man atlılarının takibi sonuç vermi , Oruç Reis ve arkada ları bu çarpı ma sonucu vurulmu tur. Ölümüne tüm spanyol sevinmi , dü ün bayram etmi ti r.1518'de Oruç Reis'in ölümü üzerine, Cezayir ehri dı ndaki arazi Hızır Reis'in elinden çıkmı tır. Tlemsen yakınlarında spanyollara kar ı sava ırken ehit dü en Oruç Reis'ten sonra karde i Cezayir'in tek hakimi olmu tu¹⁹.

Oruç Reis'in 1518'de ehit dü me sine kadar ba kent Cezayir dahil birçok yeri ele geçiren bu denizci karde ler, spanya'dan kurtarabildikleri Müslümanları buralara yerle tirdiler. Fakat ilk ba larda Türklerden yardım isteyen bu emirliklerin bir kısmı bölgenin tamamıyla onların idaresine girmesinden korktukları için spanyollarla tekrar i birli i yaparak saf de i tirmi lerdir²⁰.

2. Barbaros Hayrettin Pa a

Cezayir-i Garb ülkesinin, Osmanlı Devleti'ne katılmasını sa layan kahraman Barbaros Hayrettin Pa a'dır. Asıl adı Hızır Reis olan Barbaros, Midilli Adasında do mu , korsanlık yapmak için a abeyi ile birlikte Batı Akdeniz bölgesine gelmi ti. Kuzey Afrika kıyıları o dönemde spanyol ve Portekizlilerin elinde bulunuyordu. Bu yüzden Barbaros karde ler sürekli bunlarla mücadele etmek zorunda kalmı lardır²¹. spanya'dan çıkartılan Arapların bir kısmı Cezayir korsanlarına katılıyor ve haçlı orduları, Kuzey Afrika kıyılarına saldırmaktan geri durmuyordu²². Hayrettin'in Akdeniz'de spanya'nın öncülü ünde Avrupalı güçlerle mücadelesi, Osmanlı

¹⁹ Ercüment, Kuran; *Cezayir'in Fransızlar Tarafından gali Kar ısında Osmanlı Siyaset (1827 -1847)*, İstanbul, 1957, s.3.

²⁰ Ahmet, Kavas; *a.g.m.*, s.110.

²¹ Ercüment, Kuran; *a.g.e.*, s.3.

²² Hikmet, Naci; *a.g.e.*, s.105.

Devleti'nin Akdeniz'deki egemenli ini peki tirmi , gücüne güç katmı , gücüne güç katmı tı.

Frenklerin Oruç ve Hızır Reis'e söyledi i “*Kızıl Sakal*” anlamına gelen “*Barbaros*” ismi, Hızır Reis'e (Hayrettin) kaldı²³. Barbaros, zeki, cesur ve ileriye görebilen özelli i ile de bilinmekteydi²⁴.

Oruç Reis'in ölümü Hayrettin'i Cezayir ehrinde nazik bir duruma soktu. Çünkü 300 yeniçeri ile ne spanyollara kar ı koyabilir ne de yerli halkı tutabilirdi. Charles Quint, Saragüza'da, 15 Mayıs 1518 yılında, Türklere kar ı kazanılan z aferi duyunca, kendi ba mına kaldı mı zannetti i Cezayir'e bir sefer yapılmasını emretti. Measina Ba papazı olan Hugo de Moncada'yı 17 A ustos günü Hama civarındaki kumsala çıkardı. Kara harekatı efi olan Gonsalve Morino de Ribera öncülü ünde donanma Penon'a topçu ve birlikler çıkarıyordu. Deh ete kapılan halk, Hayrettin'in ve onun e li inde olan eflerin sayesinde kısa zamanda so ukkanlılı mı topladı. Moncada, Hayretin'i teslim olmaya davet eden ültimatomunu verdi. Hayrettin'in olumsuz cevabı üzerine iki tarafta hazırlıklara koyuldu. Hayrettin, Penon yakınındaki Büyük Cami'nin, Bab-Azoun, Bab-el Oued ve Bab- Djedid'in topçu bataryalarını takviye etti. Kabileler içinden sava a en alı kın be bin ki iyi seçerek yerle tirdi. Aynı zamanda mahallelerde asayı ten sorumlu olacak kimseleri atadı. Hugo de Moncada müdahalenin derhal yapılmasını isterken; Gonsalve Morino de Ribera'da Tlemsen sultanının vaat etti i takviye kuvvetlerini beklemeyi tercih ediyordu. Bu bekleyi ve kararsızlık sekiz gün sürdü. Cezayirliler dü manın tepkisini, spanyollar ise takviye kuvvetlerini bekliyorlardı. O sırada iklim ko ulları Cezayirlilerin lehine döndü. Rüzgar kuvvetli bir ekilde eserek spanyol filosunun bir kısmını kayalıkların üstüne attı. Yirmi altı gemi batarken, bazıları da hasara u radı. Dört bin ki i de telef oldu. Hayrettin durumdan yararlanarak, spanyollar tarafından i gal edilen Coudiat -Saboun'a adamlarını göndererek saldırıda bulunulmasını sa ladı. Saldırıya maruz kalan komutan, De Moncada kurtulmayı ba ardı²⁵.

Hava uygun bir duruma gelince spanyol gemileri sıkıntıda olan askerleri toplamak ve korumak için sahile yana tı ise de, Cezayir topları onları ürkütüp açık denize açılmaya mecbur etti. Bıraktıkları önemli ölçüde harp malzemeleri, ia e, birçok

²³ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.12.

²⁴ Hasan, Selim; *a.g.e.*, s.26.

²⁵ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.25.

subay galiplerin ellerine geçti. Charles Quint, bu subayları geri almak için 120 bin altın duka teklif ettiyse de divan bunu reddetmi tir.

2.1. Hayrettin Pa a'nın Cezayir'i Terk Ed i

Barbaros Hayrettin ileri görü lülü ü sayesinde, sadece kendi kuvvetleriyle yerlileri hakimiyeti altında tutmayı ve Hristiyanlarla muvaffakiyetli bir ekilde sava arak devam edemeyece ini biliyordu. Halkın husumet hissi ve yeniçerilerin davranı ve disiplinsizleri yüzünden artan güvensizlik havası Hayrettin'i uzun süre karar vermesi konusunda zor bir seçimle kar ı kar ıya kaldı. Gördü ü bir rüyadan sonra, Cezayir ehrini terk kararı aldı. Djidjelli'ye do ru hareket etti (1519)²⁶. Bu gibi nedenlerle 1520 yılında Osmanlı Devleti'ne ba vurmu , Cezayir -i Garb'ın Padi ahın ülkesi oldu unu ilan etmi ti²⁷. Yani Cezayir'in zaptına Barbaros Hayrettin a abeyi Oruç Reis'ten sonra devam etmi ve spanyollarla mücadelesini tek ba ına devam ettiremeyece ini anlayınca, Osmanlı Devleti'ne ba vurmu ve burayı 1520'de “Padi ahın Ülkesi” ilan etmi tir²⁸. Padi ah Yavuz Sultan Selim de, Barbaros'a tüfek ve iki bin silahlı askerle beraber topçular gönderir. Ayrıca Cezayir'e gidecek olan gönüllülere “yeniçerilik” imtiyazları bah eder. Padi ahın bu tutumu üzerine dört bin gönüllü Cezayir'e giderek yeniçeri olurlar. Yavuz S ultan Selim, emirlik beratı ile birlikte iki-üç bin asker göndererek, Anadolu'dan ihtiyacı kadar asker toplamasına da izin vermi tir²⁹. Osmanlı Devleti'nin yaptı ı bu yardım, Barbaros Hayrettin'e büyük yarar sa lamı tir. Ayrıca bölgeye, azımsanmayacak kadar Müslüman ve Yahudi göçü alarak, bölgede bir nüfus hareketlili i ya anmı tir. spanya'daki Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılmasıyla Fakat Cezayir'in, Osmanlı Devleti'nin tamamen egemenli i ve kontrolünde olması1529'a tekabül eder.

2.2. Hayrettin Pa a'nın Cezayir'e Dönü ü

Barbaros Hayrettin Pa a'nın Osmanlı Devleti'nin bir pa ası olarak valilik etmesi dü manlarınıı tela a dü ürdü. Bunun üzerine Tunus ve Tlemsen beyleri birle erek büyük bir ordu ile Cezayir'e yürüdüler. Cezayir'in içinden elde ettikleri ki ileri de Türkler aleyhine ayaklandıldılar. Hayrettin Pa a, ayaklanmayı bastırdı ı gibi, Tunus ve Tlemsen beylerini de durdurmayı ba armı tir.

²⁶ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.30.

²⁷ Ercüment, Kuran; *a.g.e.*, s.3.

²⁸ Fahir, Armao lu; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 187.

²⁹ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.12.

1520'den sonraki yıllarda, Hıristiyanlık dünyasını a ırtan ola anüstü zaferler elde edildi. Akdeniz'deki bütün Türk ve öteki Müslüman korsanlar onun emrine girmek için Djidjelli'ye³⁰ ko tular. Kısa sürede kırk teknelik bir donanma kuruldu. Bütün deniz kaptanları onun emrindeydi. Karada bir deste i teminat almak için, Baborlar kabilesinden, bölgede önemli bir nüfuza sa hip olan ve aynı zamanda Belkadı'ya rekabetiyle bilinen Abdel-Aziz'i ittifak kabul etti.

Hayrettin Pa a, Türklere, kabilelerden, seferler sırasında esir etti i Hıristiyanlar arasından Müslüman olanlardan kurulu bir ordu te kil etti. 1521'de Colo'yu ve Annaba'yı, 1522'de Ksentina'yı zapt etti, sonra Djidjelli'ye döndü. Asıl amacı Cezayir ehrini tekrar ele geçirmektir. Bunun için itinalı bir hazırlıktan sonra harekete karar verildi. Bütün dahili ve harici dü manlarına kendi kudreti ile mukavemete mecbur oldu³¹. Taborte, la Soummam ve Djurdjura da ları olaysız geçildi. Fakat flissen'de, Belkadı'nın bir birli i ilerlemeyi engellemek istediye de ba arılı olamadı. Bunun üzerine Cezayir'e giden ana yolları kesmek için Belkadı, Thénia'ya geri çekildi. Hayrettin arka yollardan Mitidja'ya girmeyi ba ardı. Ahmet Belkadı ciddi bir çatı ma ba lamadan bir hain tarafından ödül kar ılı ı öldürüldü. Böylece Hayrettin Pa a ba kent yolu serbest oldu undan, hiçbir zorlukla kar ıla madan vardı. Belkadı yönetimi ve taraftarlarından ikayetçi olan Cezayir halkı, kendisini görür görmez kapıları açtılar ve büyük bir sevinçle kar ıladılar (1525)³².

2.3. Penon'un Zaptı

Penon kalesi spanyolların elinde bulunuyor ve Müslümanlara zulmedip sevap kazanmak için pazar günleri ehri top a tutuyorlardı. Barbaros gelmeden önce ise Cezayir'i haraca ba lamı idiler. Barbaros Hayrettin Pa a, ba ehre dönünce, stanbul'dan takviye kuvvetleri talep etti. Kendi olanakları ve Abdel -Aziz Amokrane'nin deste i ile kuvvetli durumda bulunan Hayrettin, ülkedeki pozisyonunu sa lamla tırdıktan sonra Penon'a saldırma planını hazırladı.

Hayrettin Pa a, spanyol garnizonuna evvela teslim artları önerdi ve bu do rultuda askerlerinin sa -salim spanya'ya dönebilecekleri açısından teminat verdi.

³⁰ Hayrettin Pa a, be yıl boyunca, üs olarak seçti i Djelli'de kalmı tır (1520-1525). Djelli, Cezayir'in ve Buji'nin do usunda, bir iskeledir. Buraya yerle mesinin ana iki nedeni vardır: Biri tasarladı ı akınlar bakımından Cezayir limanının elveri li bulunmamasındandır. kincisi ise, Selim el -Tumi'nin memleketi olan ve Cezayir kasabasını çevreleyen do u parçasını çevirmeye yerlilerden Ahmet bn el -Kadi'yi ve batı parçasını çevirmeye de, yine yerlilerden, Muhammed bn Ali'yi görevlendirmi tir. Bkz. Fuad, Carım; a.g.e., s.40.

³¹ Ali Haydar, Emir; *Cezayir Hakkındaki Ne riyata Umumi Bir Cevap*, stanbul, 1930, s.19.

³² Mouioud, Gaid; a.g.e., s.31.

Penon kumandanı Martin de Vargas teklifi reddedince, Hayrettin Pa a, 6 Mayıs 1529 günü ate açtı. 1529'da Cezayir ehrinin önünde bulunan küçük adadaki Penon kalesini almayı ba armı tır³³. Barbaros, spanyol ve Venediklilerle olan mücadelesine ölüm tarihi olan 1546 yılına kadar devam etmi tir.

2.4. Cezayir'in mparatorlu a Beylerbeyli i Olarak Ba lanması

Osmanlı Devleti, önce Barbaros Hayrettin Pa a'nın kendi hesabına devlet kurdu u Cezayir'i 1533'te imparatorlu a Beylerbeylik olarak ba lamı lar ve büyük Türk amiralini de Kaptan-ı Derya ve Cezayir Beylerbeyi unvanıyla Osmanlı Devleti hizmetine almı lardı³⁴. Kanuni Sultan Süleyman tarafından Barbaros Hayrettin Pa a'ya *Cezayir Garp Beylerbeyli i*, 1536'da ise *Kaptan-ı Deryalık* (Deniz Kuvvetleri Komutanlı ı) verilmi tir³⁵. Cezayir Beylerbeyi tayin edilen Hızır Reis, Barbaros Hayrettin Pa a olmu tur³⁶. Cezayir'i Osmanlı Devleti'ne katan Barbaros Hayrettin³⁷ bundan böyle "*Kaptan-ı Derya*" unvanı ile anılmaya ba landı. Önceleri yerli Müslüman halkın direnmeleri üzerine Cezayir'i terke mecbur kalmı sa da, 1625 yılında giri ti i saldırılarla Cezayir Müslümanlarını, egemenli i altına alır. Cezayir, Osmanlı Devleti'nin "*mümtaz bir eyaleti*" olur ve bundan sonra tam üç asır "*Cezayir Beyli i*" olarak anılır. Cezayir'i yönetecek beyler her z amanki gibi, merkezden atanır. Merkezden atanmalar her zaman çift yönlü huzursuzluklara neden olmu , yerli halkı huzursuz etmesinin merkezi de gereksiz yere beylerle u ra tırmı tır.

Osmanlı Devleti'nin zayıf dü tü ü dönemlerde, Cezayir'e gönderilen beyler , kendi ba ına buyruk hareket etmeye ba larlar. Cezayir'in merkezden uzak kalması, bu beylerin keyfi yönetimlerini kolayla tırmı tı. "*Saray*" ise beylerin ba ımsızca hareket etmelerini önlemek için her üç senede bir beyleri de i tiriyordu.

³³ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.12.

³⁴ Abdurrahman, Çaycı; *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Ankara, 1995, s.2.

³⁵ inasi, Sönmez; "Atatürk'ün Cezayir Milliyetçili i Olu umuna Etkileri", *Cumhuriyet Tarihi Ara tırmaları Dergisi*, S.4, Ankara,2006, s.80.

³⁶ Fahir Armao lu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 187.

³⁷ Barbaros Hayrettin, Osmanlı sultanının himayesine girmek için stanbul'a gitmek istedi inde, ulema ve ayan, spanyollarla sava halinde bulunulan bu dönemde memleketi ba sız bırakılmasının do ru olmayaca mı dile getirdi. Barbaros ise öyle cevap verdi: "*Benim görü üm; slam kuvvetine elimizi uzatmamızdır. O da Sultan Selim Han'dır. Bu ehrin korunmasında ona dayanma lıyız. Bu ise ancak ona bey'at etmek, itaatine girmek, minberlerde ona dua etmek ve himayesinden istifade etmek için onun adına sikke basmakla olur*". Bu görü e razı oldular ve minberlerde sultana dua ettiler. Bu durumu da sultana (Yavuz Sultan Selim) iletiler ve sultan adına basılmı sikkelerden ona da gönderdiler. Barbaros da de erli hediyeler götürmü tür. Bkz. Fatih, Okumu ; *Malik Bin Nebi*, stanbul, 1998, s.14.

2.5. Tunus ve Trablusgarb'ın Zaptı

Kuzey Afrika denince, Mısır hariç, batıdan doğuya, Fas, Cezayir, Tunus ve Trablusgarb (bugünkü Libya) 'dan ibarettir. Hepsi Akdeniz üzerinde bulunmaktadır. Cezayir, Tunus, Trablusgarb Osmanlı Devleti'nin eyaleti durumundadır. Cezayir eyaleti, Yavuz Sultan Selim döneminde kurulurken, Tunus ve Trablusgarb'ta XVI. yüzyılda, fakat biraz daha geç kurulmuştur. Cezayir, 1830'da, Tunus 1882'de Trablusgarb ise 1912'de sömürgeci Avrupalı devletlerin istilasıyla kaybedilmiştir³⁸.

Barbaros, Kaptan-ı Deryalı'nın getirilmesinin ardından 1534 ilkbaharında İstanbul'dan 84 parçayla ayrılan Barbaros, Tunus hükümdarı Beni Hafs sülalesinden Mulay Hasan'ı yenerek, A ustos ortasında Halkulvad Limanı'na, hemen ardından Tunus'a girdi. Tunus'ehrini 1534'te kolaylıkla ele geçiren Hayrettin Paşa, bundan sonra Cezayir ile fazla meşgul olmayacaktır³⁹. Tunus'un Hayrettin Paşa tarafından alınması, Avrupalılar ve yerliler üzerinde geniş ve baka baka tepkiler yaratmıştır⁴⁰. Nitekim ertesini yıl, Alman imparatoru'nun arklen, Hıristiyan donanmasıyla gelip Tunus'u geri aldı ve Mulay Hasan'ı tahtına geri oturttu⁴¹. Tunus, Osmanlı Devleti'ne ancak Vezir Piyale Paşa ile Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'nın kumandasındaki donanmanın seferi sonunda 1574 Eylülünde katıldı ve Haydar Paşa Tunus beylerbeyliğine getirildi.

Trablusgarb daha önce, Kaptan-ı Derya Sinan Paşa ile meşhur Türk korsanı Turgut Reis'in sayesinde, 1551 yılının A ustosu'nda zorlu bir kuşatma sonucunda Malta övalyelerinden teslim alınmıştır. Trablusgarb'ın beylerbeyliğine Murat Paşa tayin edilmiştir, daha sonra 1556'da ölümü ile Turgut Reis Paşa unvanıyla Beylerbeyi olmuştur. 1551'de Trablusgarb Turgut Reis tarafından alınınca, Cezayir, Tunus ve Trablusgarb'a (bugünkü Libya), "*Garp Ocakları*"⁴² adı verilmiştir.

³⁸ Yılmaz, Öztuna; *Büyük Türkiye Tarihi*, C. XIV, s.140.

³⁹ Ercüment, Kuran; *a.g.e.*, s.4.

⁴⁰ Fuad, Carım; *a.g.e.*, s.48.

⁴¹ Ercüment, Kuran; "Osmanlı Döneminde Magrib Tarihi, *Yeni Türkiye*", S.31, Ankara, 2000, s.154.

⁴² Garb Ocakları (Cezayir, Tunus, Trablusgarb), artık Batılı devletlerle doğrudan anlaşma yapabiliyorlar, padişah tarafından gönderilen fermanları çıkarlarına aykırı buldukları takdirde, gözardı edebiliyorlardı. Buna rağmen Osmanlı Devleti ile baka baka koparmamışlar, tabiiyetlerini inkar etmemişlerdir. Nitekim, özen gösterdikleri diğer baka baka bir noktaysa, Cezayir dayılarıyla; Tunus ve Trablusgarb beylerinin görevlerine padişah tarafından onayına dikkat etmişlerdir. Ocaklar arasındaki anlaşmazlıktan, Osmanlı Devleti'nin hakemliğine başvurmuşlardır. Daha da önemli olan, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya karşı giriştiği savaşlarda donanmaları Kaptan-ı Paşa'nın emrine girmiştir. Örneğin 1821'de Mora'da patlak veren Yunan ayaklanmasında Cezayir ve Tunus gemileri

Tunus ve Trablusgarb'da Cezayir'dekine benzer bir Ocak tekilatı kurulmuştur. Garb Ocakları Kılıç Ali Pa'nın ölüm tarihi olan 1587'ye kadar tek beylerbeylik halinde yönetildi. Bu tarihten sonra ise Ocakların her birine İstanbul'dan ayrı Beylerbeyi gönderildi. Ancak Ocaklardaki yeniçeri ve leventler arasındaki iktidar mücadelesi sürüp gitmiştir. Kulları babalarının haklarından etkilenilerek yararlanmak istedilerse de ayaklanmaları bastırılmıştır. Yine yerli kabilelerin isyanları da eksik değildir. Bunlara rağmen, Ocaklı korsanlar Akdeniz'de hatta Atlas Okyanusu'nda Avrupalı devletlerin ticaret gemilerini vuruyorlardı. Yeniçeri yolları ise, müttefik Arap devletleri ile Afrika içlerine kadar ilerleyip yerli kabilelerden vergi almışlardır⁴³.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin gerilemesiyle başlayan süreçte, merkezden uzak ülkelerde özerklik hareketleri görülmesinin yanında, Magrib'de de yerel yönetimlerin güç kazandı. Böylece Cezayir'de ocağına hakim olan Sökeli Ali Çavuş 1711 yılında İstanbul'dan gelen paşayı karaya çıkartmamak, beylerbeylik görevine verilmesini sağladı. Bundan sonra ocağına seçtiği Dayıların beylerbeylik görevini padişah tarafından tasdik edilmesi usulü benimsendi. Aynı durum Tunus'ta 1705'ten beri uygulanmaktaydı. Trablusgarb'da ise 1712 tarihinde yürürlüğe girdi. Fakat Cezayir'den farklı olarak, Tunus'ta beylerbeylik Hüseyini, Trablusgarb'da ise Karamanlı ailelerine aitti.

XVIII. yüzyılda milletlerarası güç dengesinde büyük değişiklikler olmuş, sanayi devrimini gerçekleştiren Batılı devletler sömürgecilik siyasetlerine hız vermiş durumdaydılar. Bunun sonucunda 1815'te toplanan Viyana kongresinde Akdeniz'de korsanlığın sona erdirilmesine karar verilmiş, 1816 tarihinde İngiliz amirali Lord Exmouth donanmasıyla Cezayir, Tunus ve Trablusgarb limanına gelip, korsanlıktan vazgeçilmesini ve Hıristiyan esirlerinde serbest bırakılmasını istemiştir. Bu tehdide, Tunus ve Trablusgarb boyun eğmiş; Cezayir dayısı kabul etmemiş, bunun sonucunda şehir toprakları tutulmuştur.

Osmanlı deniz kuvvetlerine karşı tirak etmişlerdir. Ocaklıların bu denli Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmasının asıl sebebi, Anadolu ve çevre bölgelerden yeniçeri yazılmasının yasaklanmasının halinde kendi ülkelerinde düzenin çökeceğini idrak etmelerindedir. Bkz. Ercüment, Kuran; "Osmanlı Döneminde Magrib Tarihi, *Yeni Türkiye*", S.31, s.154.

⁴³ Ercüment, Kuran; "Osmanlı Döneminde Magrib Tarihi, *Yeni Türkiye*", S.31, s.154.

3. Cezayir’de Türk Kaptan ve Leventleri

Preveze’de, 28 Eylül 1539 yılında, Venedikli Amiral Andrea Dorya komutasındaki müttefik kuvvetlerini hezimete u ratmı tur. Bundan böyle Cezayir Beylerbeyli i özellikle denizcilik alanında çok büyük bir güce ula mı , Avrupa donanmalarının güçlerine denk bir güce sahip olmu tur.

Kaptan ve Leventlerin hepsi Türklerden te kil olmu tu⁴⁴. Kuzey Afrika’ya devamlı Türk nüfusu, özellikle erkek Türk nüfusu akını olmu tur. Bu yüzden Türk leventleri ya Avrupalı cariyelerle ya da yerli Arap veya Berberi kızları ile evlenmi lerdir. Anası yerli Arap olanlara “*Kulo lu*” denilmi tir⁴⁵. Bu donanmanın filoları Akdeniz’de de il, Atlas Okyanusu’nda ve buna ba lı denizlerde uzunca bir süre faaliyet göstermi tir. Kara kuvveti ikinci dereceden önem te kil etmekteydi⁴⁶. Barbaros ömrünün son dönemlerine do ru ilk düzenli kara kuvvetini kurdurmu tur. Bu kuvvet 6000 ki iden olu mu ve Osmanlı Devleti’nin stanbul’daki ordusu gibi “*yeniçeri*” adını almı tur. Bu kuvvet stanbul’daki yeniçeriler gibi dev irme d e il Anadolu Türklerinden olu maktaydı. stanbul’daki Yeniçeri Oca ı te kilat bakımından örnek alınmı tı. Cezayir Yeniçeria ası, do rudan do ruya Cezayir Beylerbeyi’nden emir alarak stanbul Yeniçeria ası ile hiçbir ilgisi olmamı tur. Cezayir Yeniçeri A as ı, stanbul, zmir ve Antalya’da birere temsilcilik bulundurmu tur. Bu temsilcilikler, Cezayir Yeniçeri Oca ı’na yazılmak isteyen gönüllüleri seçip, masraflarını kar ılamı ve ihtiyaç oranında Cezayir’e göndermi lerdir. Gidenler genelde Batı Anadolu lu genç lerden olu uyordu ve asker olmak için göç etmi lerdı. Bu genç Türkler, Kuzey Afrika’da evlenerek kendilerine yeni hayatlar kurmu lar ve bunların çocukları “*Kulo lu*” diye anılmı lardır.

⁴⁴ Tuncay, Karakaçan; *a.g.e.*, Ankara, 2004, s.5.

⁴⁵ Kuzey Afrika’ya gelen bu genç Türk erkek nüfus; Cezayir’de Türk kızları ile ya da Arap kızları ile evlenirlerdi, bazıları da Güney Avrupalı cariyelerle evlenirlerdi. E er ç ocukları Türk anadan do mu sa gene, yeniçeri olurdu. Anası yerli Arap olanlara “*kulo lu*” denmi tir. Bunlar zamanla büyük nüfusa ula mı lardır. Türkçe konu an kulo ullar, XIX. yüzyılın sonlarında mesela Fas sınırında bir Cezayir sancak merkezi durumundaki Tlemsen ehri nüfusunun dörtte birine ula mı tur. Kulo ulları, Batı medeniyetine en açık unsurları olu turmu lardır. Nitekim Cezayirli veya di er Kuzey Afrikalı Türkler bunlara kendileriyle e it muamele yapmamı , tabiatıyla yerli Arap toplumuna da girememi lerdir. Tlemsen, 1830-1833 arasında Fas’ın olmu , 1836’da Fransa, Emir Abdülkadir’den alarak, 31 Ocak 1842’de kesin ekilde Fransa’ya geçmi tir. Bkz. Yılmaz, Öztuna; *Büyük Türkiye Tarihi*, C. XIV, s.142.

Yeniçerilerin yerli kadınlardan olan çocuklarına, “*kulo lu*” denilirdi. Bunlar Ocak te kilatında belirli hizmetler görmelerine ra men babalarının haklarına sahip de illerdi. Arap, Berberi ve Endülüslerden olu an yerli halk, ehirlerde esnaflık ve zanaatkarlık, köy ve çöllük bölgelerde ziraat ve hayvancılıkla u ra ırlardı. Bkz. Ercüment, Kuran; “Osmanlı Döneminde Magrib Tarihi” , *Yeni Türkiye Yayınları*, s.153.

⁴⁶ Yılmaz, Öztuna; *Türk Tarihinden Yapraklar*, stanbul, 1998, s.156.

Cezayir’de bu şekilde tekilatlanan Osmanlı Devleti, bu bölgede etkin alanını daha da genişletmeye çalışmı tı⁴⁷.

Dört asra yaklaşan Osmanlı Türk hakimiyeti, tabiatıyla Kuzey Afrika medeniyetini büyük ölçüde tesir altına almı tır. Örneğin 1535’te Barbaros, Cezayir’de Buleyde ehrini kurmu , burayı “ *ehircik*” anlamına gelen bu kelime ile adlandırmı tır⁴⁸.

Osmanlı Devleti ülkenin iç kısımlarına doğru yayılmak istemi se de burada da karısına yerli kabileler engel olarak çıkmı tır. Türkler buna karşılık izledikleri politika öyle olmu tur: Cezayir’de bulunan kabileler arasındaki iç çeki meler ve bu çeki melerden doğ an çatı malar, Türkler tarafından dönemin siyasal artları göz önünde bulundurularak bazen biri bazen de di eri desteklenmi , böylece kabilelerin gücü kırılmı tır⁴⁹. Bu şekilde hem Cezayir’i daha iyi yönetmeyi hem de iç kesimlere kolayca yayılabilme imkanı sa lamı lar dır.

Osmanlı Devleti’nin Cezayir’de tek egemen güç halinde devam etmesi 200 yılı a acaktı. En son olarak spanyolların elinden Cezayir’in önemli liman kenti durumundaki kent, Vahran (Oran), Maskara Beyi Mustafa tarafından alınarak 3 Nisan 1708’de Türk egemenli ine geçmi tir⁵⁰. Barbaros Hayrettin Pa a ile birlikte Osmanlıların Garp Beylerbeyi olan Cezayir (1533), 1830 Fransız i galine kadar Osmanlı Devleti’nin yönetiminde kalmı tır. Osmanlı Devleti’nin, Cezayir’i, yönetiminden resmi olarak çıkarması 1847 yılıdır. Bu tarihte birlikte Osmanlı Devleti, kendisine ba lı olan yerleri resmi olarak göstermesine ra men Cezayir ismini göstermemi tir⁵¹.

4. Osmanlı Devleti’nin Cezayir’de Uyguladı ı dari Politika

Oruç Reis’in ölümünden itibaren yerine geçen Hayrettin Pa a (Hızır Reis), Osmanlı sultanı Yavuz Sultan Selim’e itaat etti. Sultan Selim ise emrine asker vererek onu Cezayir Beylerbeyi tayin etti. Beylerbeyi tayin etti i tarih, yani, 1518’de, Cezayir’de Türk hakimiyeti resmi olarak ba lamı oldu. 1518 tarihinde ba layan Türk hakimiyeti, Fransızların Cezayir’i 1830’da i gal etmelerine kadar sürdü. Türk yönetimi

⁴⁷ Tuncay, Karakaçan; *a.g.e.*, s.5.

⁴⁸ Yılmaz, Öztuna; *Büyük Türkiye Tarihi*, C. XIV, s.142.

⁴⁹ Mouioud., Gaid; *a.g.e.*, s.43.

⁵⁰ Tuncay, Karakaçan; *a.g.e.*, s.6.

⁵¹ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.13.

ile Cezayir’de yeni bir dönem başladı⁵². Türk yönetimiyle birlikte Cezayir’de, eski düzenle olan ili ki kesilmi oldu. Ülkede, Osmanlı Devlet sistemine benzer bir biçimde tekilatlanmaya gidildi. Yeni bir yönetim kurularak, birtakım ıslahatlar yapıldı. İslam dünyasındaki geleneksel kurumlar burada oluşturulmaya çalışıldı. İstanbul’dakilere paralel idari, askeri, adli, mali ve ilmi kurumlar meydana getirildi. Bunlar aynı zamanda ülkeye yeni bir görünüm vermiştir.

Türk hakimiyeti dönemi Cezayir idaresi ve kurumları, tıpkı siyasi ve kültürel tarih gibi, zamanla değişen ve gelişen yönetim anlayışına paralel dört bölüme ayrılmaktadır: Bu dönemler, “*Beylerbeylik, Paşalık, Aşalık ve Dayılık*” devirleri şeklinde ele alınır. İmdi bunları ayrıntılı bir şekilde ele alalım:

4.1. Beylerbeyliği Dönemi

Barbaros Hayrettin Paşa ile başlamış, 1587’ye kadar sürmüştür. Paşanın güçlü olması ve Yarımada’dan gelen göçmenlerin taşıdıkları Endülüs kültür ve medeniyeti mirasıyla Kuzey Afrika ahalisine taze kan vermeleri hasebiyle Cezayir en parlak dönemini yaşamıştır⁵³.

Ülkenin yönetimini elinde bulunduran ve İstanbul adına iş yapan Beylerbeyi, üç yıl veya daha fazla bir süre için padişah tarafından seçilmiştir. *Beylerbeyi, Beyler ve Paşalar*, “*Danışma Kurulunu*” İstanbul’a giderek oturmuşlardır. Yeniçeri Ocağı da bunlara itaat etmiş bulunmaktaydı⁵⁴.

Fas’ın bir kısmı ile Tunus, bu dönemde Osmanlı Devleti’nin eline geçmiştir. Genspanya’dan göçen Yahudiler bölgeye yerleştirilerek, yeni kültür ve medeniyetlerin taşınması sağlanmıştır. Sultanın naibi konumundaki Beylerbeyi, Cezayir Kralı gibi bir konuma sahip bulunmaktaydı⁵⁵. Bu dönemde Cezayir iki grubun elinden ibaretti. Bir yandan itli Müslüman topluluklardan oluşmuş ve bunlar Hıristiyan saldırılarına karşı durarak gaza ideali etrafında toplanan reisler; diğeri İstanbul’dan gönderilen askerler, yoldaşlardır. Bu dönemin önemli bir özelliği ise dış tehditlerinde etkisiyle Cezayir’in siyasi birliğin sağlanabilmesi olmasıdır. Cezayir’in siyasi birliği sağlanmış, aynı zamanda İspanya’daki bozgunun ardından Kuzey Afrika’ya kaçan göçmenlere sığınaklar,

⁵² Sabri, Hizmetli; “Türklerin Yönetimi Döneminde Cezayir’in İdaresi ve Kurumları”, *Belleten*, C. LVIII., S.221, Ankara, 1994, s.74.

⁵³ Ferhat, Deniz; *Cezayir Nereye?*, (Geliyorum Diyen İslam Devrimi), İstanbul, 1992, s.18.

⁵⁴ Tuncay, Karakaşan; *a.g.e.*, s.6.

⁵⁵ İnasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.13.

barınaklar yapılmı ve böylece slam/Avrupa kültürünün bile imi olan Endülüs uygarlı ı, Kuzey Afrika'ya taze kan vermi ti⁵⁶.

Barbaros Hayrettin Pa a'dan sonra: Hasan Pa a, Salih Reis, Turgut Reis, Kaid Hasan, Mehmet Pa a, Hasan Pa a (ikinci kez), Arap Ahmet Pa a, Kaid Ramazan Pa a, Uluç Hasan Pa a, Cafer Pa a, Uluç Hasan Pa a (ikinci kez), Beylerbeyi olarak görev yapmı lardır⁵⁷.

Cezayir Oca ı'nın Baba Oruç ve Hayrettin tarafından kurulmasıyla birlikte, stanbul'daki padi ahın Beylerbeyi olarak atadı ı dört ahsiyet, bu yüksek göreve gelmeden önce büyük de erlerini ispatlamı lardı. Birbirine halef olan Hayrettin, o lu Hasan A a, Salih Reis ve Uluç Ali pa alık görevlerini bizzat yürütmelerinin yanında, bazen de bu yetki ve görevlerini güvendikleri ki iye tevdi etmi lerdir. Saydı ımız bu beyler, bir yandan spanyollar ve müttelikleriyle iddetle dövü mü ler bir yandan da topraklarını geni letmeye çalı mı lardır. Ayrıca güç ve ba lılıklarını sa lamla tırmak için çıkan ayaklanmalarla sava mı lardır. Hepsi de, amaçları u runa, zorunlu gördükleri ve despotça, ba kalarınca müdahale edilemez bir iktidarı kurmak istemi lerdir. Zaferde ve yenilgide topladıkları insanlar kar ısında her zaman de er bilir, ganimet da ıtımında adil, fakat disiplin idamesinde oldukça sert görünmü lerdir. Bu beyler, kendi mili since tasvip edilmedi inden birçok defa hayatlarını kaybetmek tehlikesi ile kar ıla mı larsa da, ki iliklerine duyulan saygı ve padi ahın mukabelede bulunulaca ı korkusu, onların ba ı lanmalarını sa lamı tır.

Beylerbeyleri, Akdeniz'de zenginli i, deniz gücü ve te kilatı bakımından Cezayir'i büyük bir merkez yapmı lardır. Cezayir'deki gemiler, Kuzey Afrika Araplarına yardım götürmek için Cezayir'den spanyol kıyılarına hareket ederek, Osmanlı mparatorlu u'nun dü manlarına kar ıda saldırıda bulunurlardı. Be ylerbeyleri sayesinde Cezayir, gücüne ve büyüklü üne katkıda bulunmu lardır. Bazı korsanlar ve yeni Müslüman olmu milislerden olu mu te kilatlar, beylerbeylerinin görevlerine zaman zaman engel te kil etmi lerdir. Bu milis güç, gürültücü, itaatsız, paraya ve mala dü kün, güvensizlik ve itaatsızlık yaratan ve özellikle isyan halinde bulunan bir te kilat olmu tur. Beylerbeyleri, hükümeti olaysız yürütebilmek için onlarla uzla maya yapmaya mecbur kalmı lardı. Konseye kabul edilen a alar ve subaylar sonuçta

⁵⁶ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.31.

⁵⁷ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.42-64.

kendilerini kabul ettirmi ve iktidara müdahale etmeyi ve ellerinde tutmayı ba armı lardır⁵⁸.

Taiffa'dan içinden gelen beylerbeyleri, reisleri sürekli yanlarında tutarak, onlarla dayanı ma halinde bulunmu lardır. Hayrettin Pa a'nın, Salih Reis'in Hasan Pa a'nın ve Uluç Ali'nin silah arkada ları olan bu reisler, hem cengaverlikleri hem de ele geçirdikleri ganimetler sayesinde, kendi lehlerinde ve Beylerbeyi indinde iyi bir itibar kazanmalarının yanı sıra kamu yararına olan binalar veya camilerin a ettirme ol ana ı bulmu lardır. Bu Beylerbeyilerin evleri, Cezayir sırtlarında, limandaki hareketleri ve denizin ufkunu görebilecekleri ekildedir.Reisler, 1587'ye kadar beylerbeylerine oldukça etkili destekleri olmu tur. Taiffa mensuplarının belli bir süre sonra sefe ri *cihat* de il de servet yapma yolu olarak görmeleri ve her ırktan maceraperestleri kendi aralarına sokmaları ile reislerin de davranı ları de i mi tir. Bunlar, onların çıkarlarını da etkileyerek artık pa anın emirlerini saygınlıkla ve padi ahın buyrukları nı dinlemez oldular. Padi ah, reislerin el koymu oldu u eyleri, siyasi nedenlerle geri vermelerini pa adan talep eden padi ahın bu isteklerini çekinmeden reddederek, padi ahı gücendirecek durumlar yaratıyorlardı. Ancak sayıları gittikçe azaldı ndan bu g üçlerine de yansıma ve giderek zayıf konuma dü mü lerdir. Buna kar ılıklı, Cezayir'de sayı bakımından oldukça çok olan yeniçeriler, hükümet ba mının seçimi ve izleyecekleri politikada a ır basıyorlardı. Bu durum ise Dayılar idaresinde, tam ba ımsızlık elde etmek için Cezayir ile stanbul arasındaki ili kileri koparacaktır⁵⁹.

Padi ah tarafından atanan ve eyaletleri idare eden beylerbeylerinin, kendilerine özgü bir politikaları yoktu; efendilerinin politikalarını izliyorlardı. Padi ah ile aralarında barı esas oldu u müddetçe, onun müttefiki olan ülkeler, Cezayir'deki denizcilerin himayesinden yararlanıyorlardı. Ortak dü mana kar ılı denizlerde yine ortak hareket ediyorlardı. stanbul'daki sultan ile müttelikleri olan Fransa, Venedik ve Cenova'nın 1561 yılında Fransa'ya bazı yerler için imtiyazlar verildi. ki ülke arasındaki i ler büyük önem arz etmekteydi⁶⁰. Fransa 1564 yılında Cezayir'de bir konsolosluk açtı. Bu himaye ve imtiyazlar kar ılı nda ise beylik bir tazminat olarak, bunun bir kısmını padi aha ödüyordu.

⁵⁸ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s. 64.

⁵⁹ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.65.

⁶⁰ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.77.

4.2. Pa alar Dönemi

Kılıç Ali Pa a'nın ölümüyle, Osmanlı Devleti, Garb Ocaklarının idaresini ayırmaya ve her birine ayrı ayrı Beylerbeyi tayin etmeye karar verdi. Buna göre beylerbeyleri üç yıl için görev yapacaklar ve bu süre zarfı sonunda de i tiril eceklerdi. Osmanlı Devleti'nin böyle bir siyaset uygulamasının sebebi, bütün Kuzey Afrika idaresinin uzun bir süre bir ki inin elinde toplanmasını önleyerek, mparatorlu un birli ini güvence altına alma iste idir⁶¹.

Beylerbeylik düzeninden önemli farklılıklar arz eden bir yönetim eklini olu turur. Bu dönemde Cezayir hem Osmanlı Devleti ile olan ili kilerini düzenlemi hem de iç i lerinde daha serbest bir hal almı tır. Bazı tarihçiler bu dönemi müstakil bir ülke saymakta; nedeni ise Osmanlı Devletine danı m adan Avrupa ülkeleri ile çe itli ticari ve iktisadi antla malar yapmasından ileri gelir. Fakat bazı zamanlarda Osmanlı Devleti yöneticileri ile Cezayir halkı arasında çeli kiler su yüzüne de çıkmı tır⁶².

Pa alık döneminde, Yeniçeri Oca ı yönetimde ön plana çıkarak söz sahibi olmu tur. Ço u zaman ayaklanan yeniçeriler, XVII. ve XVIII. Türkiyesindeki gibi birçok idareci ve pa aların öldürülmesine neden olmu lardır. Reisler ve yeniçeriler, kendilerini kabul ettirmek ve yeni haklar elde etmek için vali ve pa al arın zaaflarından faydalanmı lardır. Bu dönemde pa anın yanında yönetimde söz sahibi olan bir “*Divan*” vardı. Bu divan dört ayda bir toplanır ve Ocak'tan olu urdu. Pa a devlet i lerini ise bu divana danı arak yürütürdü. Tayfa reisleri de, bu dönemde, idarede büyük a ırlıkları olan bir kuvvet olu turuyorlardı. A alar devrine gelinceye kadar ülkenin iç ve dı meselelerini yönetenler, Ocak ile i te bu Tayfa reisleriydi⁶³.

Bu dönemde Cezayir vilayeti, pa a unvanı ile onurlandırılan ve üç yıllık ına tayin edilen valilerle yönetilirdi. Osmanlı askerleri ve Cezayirliler arasında çeki me do sa da deniz filosunu güçlendiren Cezayir'in parlak devri devam etmi tir. bu dönemde ilk kez Cezayir'e kapitülasyonların girmesi sa lanmı tır⁶⁴. Ancak netice bunun tam tersi yansıyarak Ocakların Osmanlı Devleti ile olan ba ları gev emi tir. Fransızlarla yapılan mücadeleler, yeniçerilerin ayaklanmaları, pa a, halk ve kulo ulları arasındaki çatı malar Garb Oca ına yansıma , zayıflamasına neden te kil etmi tir⁶⁵. Kısa bir dönem yani üç yıl için gelen bu pa alar bu kısa zamanı de erlendirerek, servet yapıp stanbul'a dönmek

⁶¹ Ercüment, Kuran; *a.g.e.*, s.5.

⁶² Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.31.

⁶³ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.75.

⁶⁴ Ferhat, Deniz; *Cezayir'de slami Hareket*, stanbul, 1996, s.18-19.

⁶⁵ inasi ,Sönmez; *a.g.e.*, s.13.

istemi lerdir. Böyle davranmak yeniçerilerin i ine yaramı , eyaletin idaresini yava yava ellerine geçirek itibarlarını arttırmı lardır. Pa alar sadece antla maları imzalamı ve merasimlere katılmı lardır. Artık pa alar eyalette, padi ahın temsilcisi sıfatıyla hiçbir i e karı madan bulunacak ve asıl kuvvet ise yeniçeri a asında olacaktı.

Dayı Ahmet ile ba layan Pa alar Devri’de yakla ık 40 pa a pe pe e iktidarda bulunmu tur⁶⁶. Ocaklılardan olu an Divan, 1659 tarihinde yaptı ı bir toplantıda aldı ı kararla, “*Pa alık Devri*” nin sona erdi ini açıkladı.

4.3. A alar Saltanatı

Osmanlı Devleti parçalandıkça ve merkezi otor ite zayıflayınca, ipler, devlet tarafından atanan askeri komutanların (yolda lar) eline geçmi tir⁶⁷. Büyük ço unlu u Ocaklılarca öldürülen Pa alar Devri son bulmu , Ocak’ın devlet idare ve kurumlarında kesin söz sahibi oldu u süreç ba lamı tır. Cezayir’deki Divan’ın⁶⁸ giri imi üzerine padi ah, atadı ı Beylerbeyinin yanında milisçe seçilen ikinci bir ef (Yeniçeria ası) bulunmasına muvaffakiyet verdi. Görülüyor ki, Memleketin yönetimini fiilen ele geçirmi bulunan bu yeniçeriler, durumu aynı zamanda Osmanlı D evleti’ne de kabul ettirmi tir⁶⁹. Yeniçeria ası’nın görevleri arasında, vergilerin toplanması, adli i lerin yürütülmesi, askeri birliklere ödeme yapılması gibi i ler sayılabilir. Beylerbeyi ise makamını resmi olarak muhafaza etmenin yanında, zaruri ev masraflarına ek olarak ayda 500 kuru maa almaktaydı. Kısacası, merkezde oturup, padi ahı temsil ediyorlardı. Di er bir önemli i i ise idari durumlarda ya Divan kararlarını onaylamak için ya da önemli durumlarda varlı ını hissettirmek için müdahale ediyordu⁷⁰. Kısacası Beylerbeyi makamını fahri olarak muhafaza ederken i lerin ço u ikinci efin elindeydi. Yeniçeriler zamanla ferman dinlemez bir hal aldılar⁷¹. Askeri bir yönetim kurarak, seçtikleri A aları iki ayda bir yenilemeye ba ladılar. Yani Ocak bu dönemde bi r istikrarsızlı a sürüklendi.

⁶⁶ Cezayir Ankara Büyükelçili i; *a.g.e.*, s.9.

⁶⁷ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.31.

⁶⁸ Divan: Pa alar ve A alar devrinde yönetimde de i iklik ya anarak, üst rütbeli subaylardan ve bazı memurlardan olu an “*Divan*” kuruldu. Bu kurum, devlet idaresinin en önemli organıdır. Ülkenin yöneticisi artık bu kurum tarafından seçildi. Cezayir, bu Divan’dan gelen bir bey, pa a veya a a tarafından yönetildi. Bir bakıma Milli Meclis ya da Millet Meclisi statüsünde olan bu kurumda, Yeniçeri Oca ı’nın üst rütbeli subaylarının tamamı ile devlet erkamı bulu nmaktaydı. Dayılar döneminde ise iki kademeli (büyük ve küçük divan) statüye sahip oldu. Bkz. Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.76-77.

⁶⁹ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.14.

⁷⁰ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.97.

⁷¹ Sara, Korle; *a.g.e.*, s.7.

1661’de yeniçeriler, Kapudan Pa a nezdine bir heyet göndererek, ülke idaresini ele geçirme gasplarını Osmanlı Devleti’ne kabul ettirdiler. Artık Cezayir eyaletinin Beylerbeyi padi ahın temsilcisi sıfatıyla hiçbir i e karı madan bulunulacak, asıl kuvvet ise Yeniçeria ası’nda olacaktı⁷². Böylece ülke, bir anlamda *Yeniçeri Oca ı’nın* eline geçti. Cezayir, Ocaklılardan meydana gelen Divan, yine Ocaklıların verdi i kararlar ve yine onlar tarafından seçilen A alar vasıtasıyla yöne tilecekti. Bu dönem bir anar i havası içerisinde geçmi tir. Bunun en önemli nedeni ise A aların tamamına yakınının Ocaklılar tarafından öldürülmesidir⁷³. Halil A a 1659’da, Ramazan A a 16612de, brahim A a 1662’de, aban A a 1665’te, Ali A a’da 1671’de yeni çeriler tarafından öldürüldü. Bu durumu, Osmanlı Devleti’nde de meydana gelen Yeniçeri ayaklanmalarına benzetebiliriz. Zira birçok yenilikçi padi ah, yeniçeriler tarafından öldürülmü tür.

4.4. Dayılar Dönemi

1671’de denizci reisler ayaklanarak A alar Sal tanatına son verdiler. Reisler hükümet eklini de i tirerek, ölünceye kadar Oca ı idare etmek üzere bir “*Dayı*” seçtiler. Cezayir’de bölünen ve parçalanan yeniçerilerin, içlerinden bir “*Dayı*” yı yönetime getirdikleri dönemdir. XVII. yüzyılın sonlarına do ru Ocaklar, “*Dayı*” denilen yeniçeriler tarafından yönetilmeye ba landı⁷⁴. Bu durum, Cezayir topraklarının Osmanlı Devleti ile olan ba larını zayıflatırken aynı zamanda Dayılar oca ı ba ımsız bir devlet gibi gördüler. Hatta, Dayılar, ilk etapta Osmanlı Devleti ’ne her yıl vergi verirken daha sonra bunu arada bir yapmaya veya hediyeye dönü türmeye ba ladılar. Bu dönemde birçok güçlü ve dirayetli Dayılar yönetime geldikleri gibi; aciz ve cahil Dayılarda i ba ına gelmi tir. Bu iki özellikteki Dayıların yönetime ge lmesinde Yeniçeri Oca ı’nın etkisi büyüktür⁷⁵. On bir Dayı pe pe e yönetimde bulunmu tur. Cezayir bu dönemde, ngiliz ve Fransız saldırılarına direnme göstermi tir (1678 -1680-1682-1688)⁷⁶. Yine bu dönemde Mersa el-Kebir ve Vahran geri alınarak Cezayir spa nyol i galinden tamamen kurtarılmı tir.

Cezayir yerlisi önderler ve akıncılar (Reisler) siyasal düzeni yeniden sa lamı lardır. Reislerin seçti i Dayı yöneticiler, ömür boyu yönetimde kalabiliyorlardı.

⁷² Ercüment, Kuran; *a.g.e.*, s.6.

⁷³ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.75.

⁷⁴ Fahir, Armao lu; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 188.

⁷⁵ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.76.

⁷⁶ Cezayir Ankara Büyükelçili i; *a.g.e.*, s.9.

Dayıların ölünceye kadar hükümetin ba nda kalmaları u sulü benimsendiye de A alar dönemdeki nüfuzları olmamı tur. Osmanlı Devleti Ocakların idaresini birbirinden ayırmakla, Kuzey Afrika'nın idaresinin bir ki i elinde toplanmasını önleyip, imparatorlu un birli ini güvence altında tutmaya çalı mı tur⁷⁷. Ba ımsız bir Divan tarafından seçilir, Osmanlı sultanınca Dayılıkları onaylanırdı. Ekonomik ve siyasal açıdan denetimde olmakla birlikte, “*herkesin babası*” sayıldı ndan evlenmesi bin bir arta ba lanmı tı. Sava halinde ordusu, Osmanlı ordusuna katılır ve sulta n adına sava ırdı. Feodal-katılımcı bir siyasal yapıları mevcuttu. Kendi adlarına sikkeleri mevcuttur. Uluslar arası bir ki ili e ve yetkiye sahipti. Askeri rütbeye göre maa alır, yabancı konsolosların hediyelerini kabul edebilirdi. Sultana danı madan baz ı antla maları imzalardı. Aynı zamanda diplomatik yetkiye de sahip olduklarından, bunların döneminde birçok yabancı diplomatik ili kiler kurulmu tur. Örne in Fransa, 1563'te ilk diplomatını göndermi tir⁷⁸. spanya'nın saldırısı üzerine, zengin kom usu Cezayir'den yüklü miktarda borç almı , bu borçlarını daha sonra ödeyemeyerek 1830'da Cezayir'e saldırmakta çare bulmu tur.

Bu dönemde, ülke hemen hemen her alanda kurumsalla tı. Bilhassa dini, ilmi ve iktisadi yönden geli me kat etti. Yine geli meler, idari, askeri ve siyasal alanlarda da devam etti. Yöneticiler ehlin imarı ve geli mesi için büyük çaba sarf ettiler. Pek çok idari, askeri, ilmi ve içtimai kurum meydana getirildi. Türk hakimiyeti birçok yönden Cezayir'e damgasını vurmu tur.

Cezayir stratejik açıdan önemli bir konumda yer almaktaydı. Cebelitarık Bo azı'na yakınlı ı ve Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki hakimiyeti bakımından Avrupalı devletlerin ilgi alanı halindeydi. Cezayir Dayılarının faaliyetleri, Avrupa devletlerinin bu ilgisini tetikleme ti. Bu Dayılar Osmanlı Devleti'ne de kafa tutmakta, çe itli korsanlık hareketlerinde bulunmaktaydılar. Hatta Akdeniz'de ticaret yapan kimseler bu Dayılara haraç vermedikçe i yapamaz duruma geldiler. Cezayir tam bir korsan devleti durumundaydı⁷⁹. Haraç vermeyen devletlerin gemileri durdurulup, tayfaları esir alındı. Yine esirlerin serbest bırakılması para esasına dayandırıldı. Esirlerin sayısı arttıkça, Cezayir'i elinde bulunduran Osmanlı Devleti'ne de devletlerin ikayeti artmı tur. Bunun sonucunda elde ettikleri zararları Osmanlı Devleti'nden tazminat olarak istediler. Örnek verecek olursak; Edirne Barı ı'nda Osmanlı Devleti'nin

⁷⁷ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.14.

⁷⁸ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.31-32.

⁷⁹ Sara, Korle; *a.g.e.*, s.7.

verece i tazminatlar arasında Rus gemilerine Dayıların verdi i zararın telafi edilmesi de vardı. Osmanlı Devleti önce bu ikayetleri önemsemezken, artması ile sorumluluktan ayıklanmak için, “*Cezayirliler sava ve barı yapmakta serbesttirler*” diye bir cevap verdi. Bu tutum Cezayir Dayılarının i ine yararı ve bundan sonra Cezayir’i ba ımsız olarak kabul etmelerine neden olmu tur. Bu d urum Cezayir ve Osmanlı Devleti’nin ba larını gev etmi tir⁸⁰. Ali çavı adında biri daha sonra Dayılık makamına gelerek Osmanlı hakimiyeti yeniden kabul edilmi tir (1731)⁸¹.

XVII. yüzyıldan itibaren donanma gücünü kaybeden Osmanlı Devleti’nin, Ocak üzerinde yeterli otorite kurmaktan yoksun kalmı tur. Osmanlı Devleti’nin eyaleti konumundaki Cezayir,n pratikte ba ımsız bir devlet olarak ya amı tur. Osmanlı Devleti’ne olan ba lılıkları ise camilerde Osmanlı sultanı adına hutbe okunması, sarayın aday gösterdi i pa ayı onaylaması, sultana hediyeler gönderilmesi gibi sembolik göstergelerle sınırlı kalmı tur.

Asayı i sa lamak için vergi toplamak i i, “*Mahzan*” adı verilen kabilelere veren Türkler, Cezayir’i iç i lerinde serbest bırakmı lardı. Korsanlıktan elde edile n gelirlerin yanı sıra toplanan bu vergiler, yönetimin ba lıca gelir kayna ını te kil etmi tir. zamanla artan yeniçeri maa ları (Ulufe) yüzünden, Ocak, “*grame*” adında bir vergiyi daha halka mal etmi tir. Bu vergileri ödeme güçlü ü çeken halkın bir kısmı ç areyi göç etmekte bulurken bir kısmında da Osmanlı Devleti’ne kar ı ho nutsuzluk olu mu tur.

5. Cezayir’de Osmanlı zleri

Afrika’nın kuzeyinde Akdeniz’in kıyısından Büyük Sahra’ya kadar uzanan Cezayir, Türk korsanları “*Barbaros Karde ler*” çabasıyla 1520’li yıllarda Osmanlı Devleti’ne katılmı , önce do rudan, sonra yarı ba ımsız bir Beylerbeylik olarak Sultanın tabiiyetinde bulunmu tur. Cezayir, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti’ne geçen Tunus ve Trablusgarb ile birlikte “*Garb Ocakları*” olarak anılmaya ba landı. Cezayir için bu durum Fransızların Cezayir’i i gal tarihi olan 1830’a kadar devam etti. Cezayir’de üç asır süren Türk hakimiyeti maddi ve manevi alanlarda önemli izler bırakmı tur. Türklerin Cezayir’in merkezinde kurdukları kasaba, beyaz badan alı kargir evleri, dar ve merdivenli sokaklarıyla dikkat çekmektedir. *Darülbey Sarayı, Cami Ülcidedi, Ali Bici’nin mescidi, Sultan Kalesi* Türk dönemi mimari eserlerini te kil eder.

⁸⁰ Fahir, Armao lu; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 188-190.

⁸¹ Sara, Korle; *a.g.e.*, s.7.

Türk yönetimi ile birlikte Cezayir’de eski düzen yerini yeni düzene bıraktı. Ülkede Osmanlı Devleti tekilatına benzer bir tekilatın kurulması esas alınmıştır. Ayrıca yönetimde de birtakım de i ikliklere gidilerek, ülkenin gelişimi göz önünde bulundurularak ıslahatlar yapılmıştır. İslam dünyasındaki geleneksel kurumlar da burada tesisi edilmeye başlanmıştır. İstanbul’dakilere benzeyen idari,askeri, adli,mali ve iktisadi kurumlar oluşturuldu. Bunlar ülkeye yeni bir görünüm vermiştir.

Cezayir’de Türk kültür varlığının kalıntılarından biri de, halk dilindeki Türkçe kelime ve tabirlerdir. Cezayir, Tlemsen ve Konstantin gibi şehirlerde konuşulan Arapça’da Türkçe sözler oldukça fazladır. 1920 yılların başında, Muhammet Ben Cheneb, Cezayir Arapçası’nda 634 Türkçe kökenli kelime tespitinde bulunmuştur. 1970’lerde bu sayı yarı yarıya azalmıştır, “*ba a a, çavuş, hoca, tophane, fener,demir, çizme, külah, kahveci, börek, baklava*” gibi denizcilik, askerlik, zanaat,giyim, kuşam ve mutfakla ilgili pek çok söz ve terimin varlığını koruduğunu görmekteyiz⁸². Bir Türk oyunu olan *Karagöz* Tunus dahil olmak üzere Cezayir’e yayılmıştır. Fransız istilasıyla birlikte mahallile en oyun, perdede Cezayirliyi canlandırdığı ve sömürgeci Fransız’ı dövdüğü bilinmektedir. Gölge oyunu 1834’te Fransız makamlarınca yasaklanmasına rağmen 1914’e kadar Cezayir’de oynatılmaya devam etmiştir.

Konstantin Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Kamel Filâlî Cezayir’in Türk dönemini şu cümleleri söyleyerek de erlendirmiştir:

Beylik hükümetinin, “*gaza ve korsanlık merkezli siyaseti ona üç asırdan fazla bir zaman tarihi meşhuret sağladı...Osmanlı Türklerinin Cezayirliiler ile karşılaşması Kulları sınıfının husulüyle bir çeşit etnik sentez meydana getirdi; bu karşılaşma aynı zamanda birleşik bir kültürün ortaya çıkmasına sebep oldu ve mahalli kültür mirasını zenginleştirdi. Cezayir’deki Osmanlı müspet mirasına damak zevki, mimarlık ve giyim kuşam alanlarında vuku bulan etkileri de ekleyelim. Tatlılar, camiler, hamamlar gibi nakıllar, gelinlikler ve kaftanları da bu mirasın izlerini taşıyor. Kasbah’ın ve kıyı şehirlerinin mimarisi Osmanlıların Cezayir’de bıraktıkları derin etkiye şahitlik eder ve soylu yahut soyluluk iddiasında bulunan bazı aileler hala Türk -Osmanlı neslinden gelmekle övünürler”⁸³. Zaten Türk ve Cezayir bayraklarını süsleyen ay -yıldız bu iki devletin kardeşliğini simgelemektedir.*

⁸² Ercüment, Kuran; “Cezayir ve Türkler”, *Orkun Aylık Türkçü Dergi*, S. 49, İstanbul, 2002, s.18.

⁸³ Ercüment, Kuran; “Cezayir ve Türkler”, *Orkun Aylık Türkçü Dergi*, S. 49, s.19.

Osmanlı Devleti'nde bir dönem Cezayir, müstesna mevkiinden dolayı “*Sultan Cezayir*” diye anılmı tır⁸⁴. Türkler Batı Anadolu, Adalar ve Rumeli'nin kıyı bölgelerinden yeniçeri, levent ve din adamı sıfatı ile buralara yerle en, sayıları 20.000'i a mayan bir kitleydi. Bunların yerli kadınlardan do an çocukları, “ *Kulo ulları, Sarı, Kara, Ba terzi, Zeybek, Kazda lı Lazo lu*” gibi soy isimleri ile tanınırlar ve kendilerini Arap ile Berberilerden ayırırlardı. Yine onlardan kız alıp vermezlerdi. Levent lerin ço u Akdeniz'in Hıristiyan topluluklarına mensupken, Müslümanlı ı kabul ederek Türkle mi lerdı.

5.1. Osmanlılar Döneminde Cezayir'de Askeri dare ve Kurumları

Cezayir'de ilk Türk askeri varlı ı, Oruç-Hızır Reis karde lerin maiyetindeki askerler ile Osmanlı Devleti sultanı Yavuz Selim'in 2000 yeniçeri kuvveti göndermesiyle ba lar. Yeniçeri Oca ı örnek alınarak kurulan Garb askeri Ocaklarının ilki, Cezayir Beylerbeyindeki Ocak'tı. stanbul'daki Yeniçeri Oca ı gibi te kilatlandı. Yeniçeri kuvvetleri, Cezayir'de *Kasriyye* denilen yedi kı lada ya arlardı. Her bölü ün ba nda “*ba bu* ” (bölükba ı) adında bir ki i görevliydi. Bunlara *Zabit* denilmekte ve en üstlerini *Yeniçeria ası* olu turmaktaydı. Yani ülkede de yedi Yeniçeria ası bulunmaktaydı⁸⁵. Cezayir'e gelen yeniçeriler genellikle Müslüman asıllı olmayan dev irmelerden olu urlar, daha sonra ise Müslümanla tırılırlar ve Türkle tirilirdi. Trablusgarb, Tunus ve Cezayir'den gelen Dayılar veya Beyler, Anadolu'nun çe itli yerlerine özellikle de Batı Anadolu'ya giderek yeniçeriler toplarlar ve yanlarında götürürlerdi. Batı Anadolu'ya gönüllü gelip Cezayir'e yerle en yeniçeriler, ülkede yeni bir neslin büyümesine neden oldular. Varlıklarını günümüze devam ettiren ve kendilerine *Kulo lu* denilen bu aile Ocak içerisinde ve ülke yönetiminde etkin rol oynamı larıdır. Garb Askeri Ocakları içerisinde en problemlı ve karı ık olanı üphesiz Cezayir'di. Cezayir Türk hakimiyeti ve devlet idaresi denizciler tarafından kuruldu u halde yeniçeriler bunlara kar ı tahakküm edip XVII. Yüzyılda yönetimi ele geçirdiler⁸⁶.

Kuzey Afrika'da Türk hakimiyetini donanmaya dayandırabiliriz. Barbaros karde ler tarafından atılan temeller Türklerin Kuzey Afrika'daki donanma gücüne temel te kil etmi tir⁸⁷. Cezayir'in özel aynı zamanda güçlü bir donan maya sahipti. Batı Akdeniz'in en güçlü donanmasını te kil etmekteydi. Cezayir Beylerbeyi'nin donanması,

⁸⁴ Tuncay, Karakaçan; *a.g.e.*, s.8.

⁸⁵ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.86.

⁸⁶ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.87.

⁸⁷ Yılmaz, Öztuna; *Büyük Türkiye Tarihi*, C. XIV, s.143.

Avrupa büyük devletlerinin donanmasına denk, çok büyük bir deniz kuvvetiydi. Kaptan ve Leventler Türklerden oluşmaktaydı. Bu donanmanın filoları, yalnız Akdeniz’de değil Atlas Okyanusu’nda da faaliyet içerisindeydiler⁸⁸. Sonraları Akdeniz kıyısındaki ülkelerdeki tecrübeli kimselerin iştiraki ile daha da güçlenen Cezayir deniz donanması uzun süre Akdeniz’in deniz güçlerinden birisi oldu ve Osmanlı Batı Akdeniz’deki temsilcisi ve karakolu oldu. Oruç Reis, Hızır (Hayrettin) Reis, Piyale Paşa ve Hasan Paşa, Uluç Ali Paşa ve benzeri denizcilik tarihinde ün salıp adını yazdıran bu Reisler ve Kaptan-ı Deryalar tarafından yönetilen bu donanma Batı İslam dünyasının savunmasını yaptı, ayrıca ülkenin ticari ve iktisadi yönden gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Denizciler ve Kaptanlar deniz sahilindeki kasabada otururlar, yeniçerilerin (kara ordusu) iştirakine karışmazlardı. Ayrı bir Ocak halinde olup, denizcilikle uğraşırlardı⁸⁹.

5.2. Osmanlılar Döneminde Cezayir’de Sosyal Yapı ve Kurumlar

Cezayir’de Osmanlı Devleti’nin geleneksel düzenine benzer bir sosyal yapı mevcuttur. Halk kırsal kesimdekiler (bedeviler ve köylüler) ve şehirdekiler olmak üzere iki bölümdü. Kırsal kesimde yaşıyanlar bir süre sonra şehir (yerleşik) hayatına geçtiler. Kırsal kesimde yaşıyanlar, ziraat ve hayvancılıkla uğraşırken, yerleşik düzenler el sanatları ve küçük sanayi ile meşgul oldular. Ticaret şehrin en önemli gelir kaynaklarından biriydi.

Kırsal kesimin tasavvuf tarikatlarına dayanan birtakım adetleri vardı. Bu durumda aşiret ve kabilecilik anlayışı etkin rol oynuyordu. Gerek kırsal gerekse şehirli bu toplum adetlerini köşesiz İslam tarihinden ve Müslüman kültüründen almaktaydı. XVI, XVII ve XVIII. yüzyılda yaşıyan seyyahlar ülkedeki dini yaşıyanları, sosyal adetleri ve kültürel değerleri seyahatnamelerinde dile getirmişlerdir. Evlenme, sünnet, nişan, hacı karışılama ve hacı uğurlama törenleri bunlardan birkaçıdır. Ayrıca kaptanların, Beylerin Reislerin sefere çıkışı ve dönüşleri, valilerin vilayete tayinleri, Osmanlı sultanlarının tahta çıkışları, v.b. törenlerle kutlanırdı. Kurban Bayramında güreş ve cirit oyunları tertip edilirdi. Yarı mayasız tüm halkın yanı sıra Paşa veya Beylerde katılırdı.

Ülkede, tatil günlerinde, Türkler tarafından buraya getirilen “*Karagöz Oyunu, Orta Oyunu, Meddah*” gibi oyunlarda sergilenmektedir. Kadınların sosyal yaşantısı da, Osmanlı dönemi Cezayir toplumunda, iktisadi, zirai, ticari, siyasi, içtimai ve kültürel

⁸⁸ Yılmaz, Öztuna; *Türk Tarihinden Yapraklar*, s.156.

⁸⁹ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.88.

planda önemli rol oynadılar. Ekin ekme, biçme, tarla sulama, ev i i, zanaat, küçük el sanatları v.b i lerde çalı arak aile hayatına katkıda bulunmu lardır.

Sosyal yapıda Türkler, Pa adan Yolda a gibi en üst mertebeyi olu turmaktaydılar. dare onlardaydı ve Divan onlardan olu urdu⁹⁰.

5.3. Osmanlılar Döneminde Cezayir’de ehircilik

Osmanlı Devleti’nin Magrib’de dört yüz yıla yakın süren egemenli i milli tarihimizin en parlak sayfaları arasında gösterilmektedir⁹¹. Türkler XVI. yüzyılın ba larında Cezayir’e ayak basarak (Barbaros Karde ler) burayı ba kent yapmı lardır. Tlemsen’in Zeyyânîlerden, Konstantin’in de Haf îlerden alınmasında karargah konumundaydı. Deniz yoluyla Avrupa ülkelerine yapılan taarruzlar da buradan yönetiliyordu.

Osmanlı yönetiminin Cezayir’de damgasını vurdu u alanlardan biri de ehirciliktir. Bu dönemde kırsal (bedevi) ya ayı terk edilerek yerle ik (ehir) ya am ba lamı tır. Osmanlı Devleti, sömürgeci devleler olan spanyollar ve Fransızlar gibi, Cezayir’de yeni ehirlere kurmadıkları gibi, ehri emperyalist emeller do rultusunda kullanmamı lardır. Bölgede slam’ı ve Müslümanlı ın koruyuculu unu temsil etmi lerdir. Yine bu dönemde Cezayir ehirlere, Avrupa ehirlere gibi geli memi ti. Sokakları dar, banka ve kapitalist yarı lar hakim de ildi . Aynı zamanda ülke yöneticileri olan Türkler, din karde leri oldukları Cezayir halkına ve bölgeye yabancı de illerdi. slam ve Müslümanlı ın koruyuculu unu da üstlenmi durumdaydılar. Mimari ve sanat eserleri, askeri, idari, içtimai ve kültürel kurumları ile ülkeyi imar ederek, günümüze de önemli eserler bırakmı lardır⁹².

Cezayir, dönemin en büyük ehirlere biriydi. ehri belediyesi ve belediyeye ba lı bütçesi mevcuttu. ehri belediye ba kanı yerli Araplar arasından Beylerbeyi tarafından seçilir ve bu ba kanlara, “ *eyhul-beled*” denirdi. Türklerin ço u ba kentte ikamet etmekte; di er ehirlere memuriyet ya da askeri görevden dolayı bulunmaktaydı. Ba kent Cezayir’de Türklerin sayısı hiçbir zaman 22.000’i a mamı tı. Cezayir kozmopolit bir yapıya sahipti. Pek çok milletten halkı barındırırdı. Yerli anadan do mu Türk çocuklarından ba ka, Araplar, Berberiler, Endülüslü göçmenler, spanya

⁹⁰ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.90-91.

⁹¹ Ercüment, Kuran; “Osmanlı Döneminde Magrib Tarihi” , *Yeni Türkiye Yayınları*, s.155.

⁹² Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s. 91-92.

ve Portekiz'den kovulmu Yahudiler, ticaret ile u ra an Avrupalılar ve bütün milletlerden olu an esirler vardı⁹³.

Cezayir eyaleti, merkez sanca ndan ba ka üç sanca a (ark, Cenup, Garb) bölünmü tü. *Garp Beylikleri* olarak adlandırılan bu sancakların ba nda *Bey* adı verilen yöneticiler vardı. Bunlar Beylerbeyinden emir alırlar ve onlara vergi verirlerdi, fakat kendi idarelerinde müstakil idiler. Sancaklar ise kadılıklara, kadılıklarda eyhliklere ayrılıyordu. Bunlar kaymakam ve nahiye müdürü rütbesinde idare amirleriydi ve yerlilerden seçilirdi. Büyük bir kısmı merkezde bulunan yeniçerilerin bir kısmı Sancak Beylerinin maiyetindeydi⁹⁴.

Cezayir'de, yerli halkın sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarını kar ılayabilecek kurumlar mevcuttu. ehrin her tarafında hamam, dükkan, cami, fırın, çar ı, pazar v.b. zaruri ihtiyaçların kar ılandı ı kurumlar vardı. Osmanlı himayesi devrinde dükkan sayısının çoklu u ve sosyal ekonomik kurumlarının fazlalı ı sebebiyle “*Küçük stanbul*” denilecek bir düzeye ula an Cezayir ehrinde çok sayıda bilim ve kültür merkezi vardı. Bunlar içinde cami, mescit, zaviye, medrese, Kur'an kursu ve vakıfları sayabiliriz. Az olmakla birlikte ticari irketlerin de mevcut oldu u Cezayir'in görkemli sarayları, zengin meyve ve sebze bahçeleri ile güzel bir görünümü de bulunmaktaydı⁹⁵.

ç ülkenin asayi i vergiden muaf imtiyazlı kabileler sa lardı. “*Mahazin*” denilen bu kabilenin vazifesi, vergi ödemekle mükellef di er kabileleri itaat altında tutmaktı. Kabileler arasındaki dü manlıktan ustaca yararlanabilen Türkler, yerliler üzerinde hakim güçlerini sürdürmek için bir çe it evliyalar olan nüfuz sahibi murabıtlarla iyi geçinme politikası gütmü lerdir⁹⁶. Di er bir önemli politikaları ise yerli kadınlardan do an çocuklarını yüksek makama geçirmemektir. Bunlara *Kulo ulları* denilir ve oca ın topçu kuvvetini te kil ederlerdi.

Cezayir ehrinde, cuma ve salı hariç haftada be gün meclis toplanır ve eyaletin iç i leri ile me gul olurdu. Aynı meclis salı günü Cenîne Sarayı'nda, Beylerbeyi'nin veya vekilinin ba kanlı nda toplanır, alınan kararlar Beylerbeyinin onayına sunulurdu. Beylerbeyiler yüksek askeri ve siyasi i lerle u r a ırdı. Meclisin üyeleri olan yüksek rütbelilerin hepsi Türklerden olu maktaydı. Mecliste katip olarak 200 kadar

⁹³ Yılmaz, Öztuna; *Türk Tarihinden Yapraklar*, s.157.

⁹⁴ Yılmaz, Öztuna; *Türk Tarihinden Yapraklar*, s.155; Ercüment Kuran, *a.g.e.*, s.7.

⁹⁵ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.92.

⁹⁶ Ercüment, Kuran; *a.g.e.*, s.7.

memur görev almı tı. Büyük Kadı, ülkenin adalet ve eğitim i leri ile u ra ır, ancak sancak ve kaza kadılarını tayin ederdi.

ehirde muazzam bir ticaret daha do rusu esir ticareti yapıldı ı için asayı oldukça önemliydi. ehri asayı inden “Çavuş” denilen yüksek rütbeli 8 Türk subay sorumluydu. Bunlar İngiliz polisi gibi silah ta ımlardı. Ancak Çavuş a yapılan her türlü olumsuz hareket suç te kil etmekte, hatta idam cezasına bile çarptırılmaktaydı. Halktan birinden yardım isterse her ahıs, Çavuş ’a elinden geleni yapmakla mükellefti. Gece polisi çok sıkı idi. ehir veya mahalle kapıları kapandıktan sonra dı arıda dola mak için hiç kimseye müsaade edilmezdi. Geceleri dola ma izini olmayan yayalar yakalanırdı. Bu durumun tek istisnası Ramazan Ayı idi⁹⁷.

Kısacası, Osmanlı Devleti, Cezayir’i kendisine ba lı bir eyalet olarak yönetirken, ülkedeki mevcut sosyal ve ekonomik yapıyı de i tirmemi tir. Din b irli inin olması, Halifenin tüm Müslümanları temsil etmesi, halkı Osmanlı Devlet’ine ba lı kılmayı sa lamı tır. Zira merkeze kar ı yükümlülükleri vergileri ödemenin ötesine geçmemi tir⁹⁸.

5.4. Osmanlılar Döneminde Cezayir’de Eğitim ve Kültürel Hayat

Türkler döneminde Cezayir, canlı bir ilim ve kültür merkezi konumundaydı. Türkler ilim ve kurumlarının ço unu oraya ta ımı lardır. Bu yüzden eğitim ve ö retim Osmanlı geleneksel eğitim-ö retim kurumlarını yansıtıyor konumdaydı. Bunlar içinde vakıflar, medreseler, camiler, zaviyeler, kütüphaneler, i yerleri, dükkanlar, dernekler gibi eğitim ve ö retim kurumlarını sayabiliriz. İslam uygarlı ının temel kurumlarından biri olan vakıflar, ülkede eğitim ve ö retimin yaygınla ması, ilim ve kültür seviyesinin yükselmesi için en önemli kurumdu. Zaviyeler, mescitler, camiler, medreseler vakıflar sayesinde ayakta ydılar. Bu yüzden Cezayir’de eğitim -ö retim ve dini kurumları Müslüman toplumun sorumlulukları arasına sokan Devlet de il; eğitim ve ö retimden sorumlu olan vatandaş lar ile yine onların kurdukları vakıflardır.buna mukabil bazı devlet adamlarının da kurdu u vakıflar mevcuttu.

Cezayir ehriinde Mâlikî ve Hanefî mezhepleri ve bu mezheplere mensup iki müftü bulunmaktaydı. Di er müftüleri yine bu iki büyük müftü atamakt aydı. Mâlikîlik yerli halkın, Hanefîlik ise Türklerin mezhepleri arasındaydı⁹⁹. Türklerin hoş görülü

⁹⁷ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.148.

⁹⁸ inasi, Sönmez; *a.g.m.*, s.81.

⁹⁹ Yılmaz, Öztuna; *Türk Tarihinden Yapraklar*, s.155.

tutumu sayesinde yerli halkın bir kısmı Hanefilik mezhebine geçmiştir. Gerek himayeci Türkler gerekse yerli halk bütünüyle Müslüman olduklarından, onların aralarında kader birliği, ülkede ise tam bir huzur ve dini özgürlük havası hakimdi. Bu iki mezhebe mensup olan insanlar çok iyi anlaşılıyorlardı. Camiler, mescitler, medreseler ve bunlarla ilgili vakıflar ülkenin her tarafında mevcuttu. Büyük-küçük demeden her yerle im biriminde bir mescit bulunmaktaydı. XVII. yüzyılda başkent Cezayir’de, 100 civarında mescit-cami, 90 dolayında medrese ve 30’a kadar da zaviye olduğu bilinmektedir¹⁰⁰.

Medreseler, Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi üç dereceye ayrılır:

a) İbtidâiye (İlkokul), b) Sâneviye (Orta-Lise), c) Yüksekokul (el-Medârisu’l’ulyâ). E itim-Ö retim programları, fıkıh, tefsir, hadis, kelam ve tasavvuf gibi dini ilimlerle tarih ve coğrafya gibi beşeri ilimleri ve dil ilimleri ile sınırlı idi. Osmanlı Devleti merkezinde uygulanan program ile eşleşirdi. Çünkü bu devrin ilim anlayışı da Osmanlı Devleti’ndeki gibi, önce Kur’an ilimlerinin öğrenilip anlaşılması esastı. Kur’an ayetlerinin bilinmesi, hadislerin ezberlenmesi, temel inanç ve ibadet esaslarının öğrenilmesi temel hedefti. Zaten Müslümanların gözünde gerçek bilginin din ilimleriyle uyanması idi.

Cezayir’de Türk kültür varlığının en büyük kanıtı Türkçe kökenli kelimeler ve tabirlerdir. Başkent Cezayir, Tlemsen, Constantin v.b. şehirlerde konuşulan Arapça’da bile Türkçe sözler oldukça yaygındır. 1920’lerde 700’e yakın Türk kökenli kelimeler mevcutken; 1970’te ise bu sayı yarıya düşmüştür. Buda Türklerin Cezayir’de olduğu dönemde, eğitim ve öğretimde dolaylı olarak da halk arasında ne denli etkili olduğunu göstermektedir. *Çavuş*, *hoca*, *tophane*, *fener*, *demir*, *çizme*, *külâh*, *kahveci*, *börek*, *baklava*, gibi askerlik, denizcilik, giyim ve kuşamda v.b. alanlarda pek çok ilgili terimin olduğu görülmektedir. Yine “*Karagöz Oyununu*” da Türklerden geçen bir kültürel öğe olarak kabul edebiliriz. Cezayir kahvehanelerinde oynatılan bu oyun oldukça ilgi görmüştür¹⁰¹.

Kısacası Cezayir, Türk hakimiyeti döneminde sosyal ve kültürel yönden altın çağını yaşamıştır. Osmanlı Devleti de bu iki ülke arasındaki ilişkilerin en üst düzeyde olduğu XVII. yüzyılda, ülkeyi örnek bir sosyo-kültürel yapıya kavuşturmayı amaç edinmiş ve bunda da başarılı olmuştur¹⁰².

¹⁰⁰ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.100.

¹⁰¹ Ercüment, Kuran; “Cezayir ve Türkler”, *Orkun Aylık Türkçü Dergi*, S. 49, s.18-19.

¹⁰² Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.117.

6. Fransa'nın Cezayir'i galinden Önce Osmanlı Devleti'nin Durumu

Cezayir, Osmanlı Devleti'nin hem Akdeniz'deki egemenli i bakımından hem de Cebelitarık Bo az'ına yakınlı ı sebebiyle stratejik bir konumda bulunuyordu. Bu yüzden Avrupa Devletlerinin de ilgi oda ı durumundaydı. Cezayir Dayıları bu ilgiyi arttırmı , Avrupa Devletlerini adeta tehdit eder duruma gelmi lerdı. Mesela Akdeniz'de ticaret yapan devletler Cezayir Dayılarına haraç vermedi i müddetçe Akdeniz'de dola amaz oldular¹⁰³. Dayılar döneminin sonlarına do ru iç cephe zayıflarken, halka a ır vergiler yüklenmi , rü vet ve yolsuzluk arttı , dayıya ve Osmanlı Devleti'ne ayaklanma ba göstermi tir. Gaza ideali, yerini mal hırsına, cihad ise korsanlı a bırakmı tı. Güçlenen Avrupa ülkeleri ise ticaret yollarının tehdit altında kalmasına tahammül edemez duruma gelmi lerdı. Zira Dayılar döneminde Cezayir' spanya iki kez saldırmı tı (1541-1755)¹⁰⁴.

Osmanlı Devleti sadece egemenli i altındaki Cezayir'de sorunlarla u ra mamı tı. Aynı zamanda XIX. yüzyıla gelindi inde topra mın büyüklü ü oranında sorunlarla da kar ı kar ıya kalmı tı. Oldukça zor bir süreçten geçen Osmanlı Devleti, yönetsel sorunlar ba ta olmak üzere, devletin tüm çarklarında kırılma , gev eme, bozulma ba göstermi ti. II. Mahmut bozulan gidi atı düzeltmek için uzun süre u ra mı tır. Devlet -i Aliyye'nin bu yüzyılımı, koca bir çınara yalnız içi kurtlarla dolu koca ve ya lı bir çınara benzetebiliriz¹⁰⁵. Zira büyük ve gösteri li, üç kıtaya yayılmı bitik bir çınar...

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için iç ve dı sorunların hat safhada oldu u bir dönemdir. Fransız ihtilalinin tesirleri bu yüzyılda da kendini göstermi , Balkanlar'daki milletler ba ımsızlıklarını kazanmak için isyan etmi lerdı. Altı yıldan beri Mora isyanını bastırmakla me guldü¹⁰⁶. Yunan ayaklanması, Osmanlı Devleti'ni u ra tıracak birçok meseleyi de art arda sıraladı. Yunanistan kaybı dı nda, 1829 Edirne Barı ı ile Ruslara da toprak vermi , aynı zamanda Eflâk ve Bu dan üzerindeki kontrolü de zayıflamı tır. Bunlardan güç alan Fransa, kapitalizmin ilk önemli dı macerası Cezayir'i i gal etmi tir¹⁰⁷. Yine Rus baskısı devam etmi , Fransızlar Napolyon ile birlikte tüm Avrupa'yı sarsmı , Mısır'a da girmi , Osmanlı Devleti tam Fransa'dan kurtuldum derken, 1818'de Vehabiler'in Arabistan'daki isyanları ile u ra mak zorunda kalmı tır.

¹⁰³ Fahir, Armao lu; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 188.

¹⁰⁴ Fatih Okumu , *a.g.e.*, s.15.

¹⁰⁵ Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s.12.

¹⁰⁶ Ercüment Kuran, *a.g.e.*, s.15.

¹⁰⁷ ehmus Güzel, *a.g.e.*, s.3.

XIX. yüzyılda, Mora'da Yunan isyancılarına karşı ba arılı olan Osmanlı Devleti'nin Mısır valisi *Kavalalı Mehmet Ali Pa a'nın* isyanı ile u ra ıldı. Hakikaten, Mehmet Ali Pa a Mora isyanı sırasında asilerle yaptığı ı çarpı mada, Avrupa standartlarında bir orduya sahipti¹⁰⁸. Bu Osmanlı valisi ile yapılan sava ta yenilip çaresiz kalan Bab-ı Ali, ba dü manı olan Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmı tır. Yine bu ayaklanmanın bir neticesi olarak, 1831'den ba layıp on yıl sürecek olan Mehmet Ali ayaklanması ortaya çıktı ve ayaklanmanın sonunda Mısır ile ba lar kopma noktasına geldi¹⁰⁹. ngilizler ve Rusların Bo azlar ile ilgili emelleri bu dönemde Osmanlıyı güç bir sorunla bırakan di er bir sorundu¹¹⁰.

Osmanlı Devleti, orduda yenilikler yapma amacı ile, günden güne sorunlar yuma ını te kil eden *Yeniçeri Te kilatını* kaldırmak için 1826 yılında dü meye bastı. "Vaka-i Hayriye" (Hayırlı Olay) denilen bu hadise sırasında 6000 Yeniçeri öldürülmü , 20.000 ki i de uzak diyarlara sürülmü tür. Ancak bu durum yüzünden Osmanlı Devleti'nin kara ordusu büyük yara almı tı. Yeni kurulmaya ba layan ordunun emekleme devresinde, Osmanlı Devleti kara kuvvetleri savunmasız duruma dü mü , bunun sonucunda Ruslarla yapılan sava ta yenilgi alarak birçok ehit verilmi tir. Ruslar, Rahova'yı aldıktan sonra Balkan da larını a arak Silistre'ye girmi ler, do u tarafından ise Erzurum ve slimye'yi ele geçirmi lerdı. Bir zamanlar Osmanlı Devlet'inin ba kenti konumundaki Edirne de Rusların i galine u ramı , bu zamandan sonra Payitaht da tehlikeye girmi ti. Ruslarla yapılan sava sonucunda Edirne Barı ı (14.09.1829) artları a ır bir antla ma olarak imzalanmı tır¹¹¹.

Avrupa devletleri, Yunanistan'ı Osmanlı Devleti'nden kopartmak ve ba ımsız bir *Yunan Devleti* kurmak için sürekli olarak Osmanlı Devleti'ne baskı yapmı , baskılar istedikleri sonucu vermeyince de çareyi, ngiliz, Fransız ve Rus donanmalarından kurulmu birle ik donanma ile Osmanlı Donanmasını 1827 yılında *Navarin'de* yakmakta bulmu lardır. Yani Osmanlı Devleti sadece kara kuvvetlerinin azizli ine u ramamı tı; aynı zamanda donanmada da benzer bir akıbet ya amı tı. Navarin olayı Osmanlı-Mısır donanmasının üçte ikisinin yok olmasına sebep te kil etmi tir. yine bu olay yüzünden Osmanlı Devleti'nin asilere karşı mücadelesini de büyük ölçüde engelleme tir. Avrupa devletlerinin sürekli baskıları neticesinde Osmanlı Devleti'nin

¹⁰⁸ Ercüment Kuran, *a.g.e.*, s.19.

¹⁰⁹ Fahir Armao lu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 187.

¹¹⁰ Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s. 12.

¹¹¹ Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s.13.

kararı koyacak gücü kalmamı , 24 Nisan 1830'da Yunan Devleti'ni onaylamak zorunda kalmı tır.

Avrupa Devletleri Osmanlı'nın Kuzey Afrika'daki hakimiyetini kırmak için daha ilk dönemlerden itibaren sürekli mücadele vermişlerdi. Hatta buradaki valilerini doğrudan muhatap alarak bölgeye gönderdikleri konsoloslardı sayesinde çoğu zaman padişahın onayı ve rızası alınmadan anlaşmalar imzaladılar. Zira Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar, Ruslar, Amerikalılar, Sıvçlılar Akdeniz'de Osmanlı hakimiyetine son vermek istiyorlardı. Fransa 1792'de Mısır'a girdiyse de, 1802'de burayı terk etmek zorunda kalmı tır. Buna mukabil 1830'da işgal ettiği Cezayir'i 1962'ye kadar bırakmamı tır. İtalya'nın Tunus'u işgal etmesini önlemek amacıyla, burayı da "*himaye etme bahanesiyle*" ele geçirdi. İtalya ise birçok Avrupa devletlerinin desteğiyle Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprak parçası olan Trablusgarb'ı 1911'de işgal etti. Osmanlı Devleti ise dört asır hakimiyetini devam ettirdiği Kuzey Afrika bölgesinde ki haklarından 1918 Mondros Mütarekesinin imzalanması ile vazgeçmek zorunda kaldı.

Ne yazık ki Kuzey Afrika devletleri dört asır Avrupalı Hıristiyan devletlere karşı hamiliğini (koruyuculuğunu) üstlenen aynı zamanda akraba olan Türklerden sömürgeci devletlerin ince, baskıcı, entrikacı siyasetleri sonucunda her geçen gün biraz daha uzaklaşıyorlar. On binlerce can vererek bu bölgeyi koruyan Osmanlı Devleti bu toprakları kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmı tı. Ancak gerçekler zamanla aydınlanmı , Cezayir'i kemiren bu kardeşlik kavgasının temelinde sömürgeciliğin yattığı fitne tohumlarının yattığı anlaşılmalı tır¹¹².

¹¹² Ahmet Kavas, *a.g.m.*, s.111.

B R NC BÖLÜM

OSMANLI DEVLET HAK M YET DÖNEM NDE

CEZAY R

I. CEZAY R' N OSMANLI HAK M YET NE G R

1.Barbaros Karde ler ve Faaliyetleri

Cezayir 'in Osmanlı hakimiyetine girmesini sa layanlar, Avrupalıların “ *Barbaros Karde ler*” dedikleri, iki Türk denizcisidir. Meslek yönünden dahi olan, iki Türk amiralidir¹. Akdeniz'de korsanlıkla u ra an Oruç ve Hızır ya da di er bir ismiyle tarihte Hayrettin diye bilinen Barbaros karde ler, bu bölgede spanyollar ile çatı maya girecek; böylece Barbaros karde lerin b ölgeyle ilgilenmesiyle birlikte bölgede Osmanlı hakimiyetine girmeye ba layacaktı.

Romanya kökenli olup Müslümanlı ı kabul etmi olan Yakup ismindeki ki i, Midilli (eski Lesbos) adasını zapteden Fatih Sultan Mehmet'in ordusunda hizmet etmi ve Midilli adasına yerle mi ti. Catalina ismindeki bir kızla evlenerek, ikisi kız; dördü erkek (İyas, şhak, Oruç ve Hızır) altı çocukları olmu tur. Baba Yakup o ullarından her birine meslek edindirmeyi sa lamı tur. İyas Kuran'ı tahsil etmi , şhak do ramacı, Oruç denizci , Hızır ise çömlekçi olmu tur².

Barbaros karde lerin, büyü ü Oruç'tur; küçü ü, tarihlere Hayrettin adıyla geçen, Hızır'dır. Onlar da sayılı yi itlerden, onlar da denizci olan, iki karde leri daha vardır: İyas ve şhak, Do u Akdeniz'de iken vurulan İly as Reis'in Afrika olayları ile bir ilgisi yoktur. Oruç babasının ölümüyle birlikte padi ahın donanmasına katılmı ve bundan birkaç ay sonra ise, Rodos övallyeleri ile sava an kürek mahkumları ile dolu bir kadirganın efi olmu tur. Fakat bir süre sonra esir edilerek kürek mahkumu olmu tur. Karde i Hızır Reis, serbest bırakılması için istenen fidyeyi vermek istemesine ra men, Oruç kendi imkanlarını kullanmayı tercih etmi tir. Oruç'un kürekçi olarak içinde bulundu u kadirga, fırtınaya yakalanmı ve Oruç bu dur umdan yararlanarak kaçmayı

¹ Fuad, Carım; a.g.e., s.19.

² Mouioud, Gaid; *Türkler dairesinde Cezayir*, (Çev. Faik Melek), Ankara, 1996, s.18.

ba armı tır. Daha sonra Oruç, korsan seferleri yapan silahlı bir gemide dümenici olarak i e ba lar. Cesareti ve eli açıklı ı ile arkadaşlarının takdirini kazanmakta gecikmez ve geminin kaptanı da bir sefer sırasında ölünce mürettebat tarafı geminin kumandanı seçilir. Bundan sonra karde ini almak için Midilli adasına, oradan da spanyol sahillere geçer³. Bir kadırgayı, sonra da Lipari önlerinde yüzlerce ki iyi ta ıyan bir gemiyi ele geçirir. Bu geli me onu Tunus'a yönelmeye zorlar . İlk ba larda Oruç Reis bölgedeki Tunus hakimi Hafsi hanedan sultanı ile dostluk kurmu , o da Oruç'u desteklemi ve limanlarından onu yararlandırmı tır⁴. İlk temastan de erli hediyeler alan Hafsi Sultanı himayesini vaat ederek, Oruç'un ba ehreine gelmesine izin verir. Hazırlıklarını tamamlamak üzere iki ay Tunus'ta ikamet ettikten sonra Oruç tekrar denizlere açılır. 1504'te, Oruç Reis Tunus'tan ve saraylardan ayrıлып Müslüman korsanların yıllardır boy gösteremedi i talya kıyılarının yolunu tutu⁵. Mayorka, Minorka ve Sicilya gibi adalar Oruç tarafından haraca ba lanır. spanyol ve talyan sahilleri de onun baskın ve akınlarına u rar(1505'ten 1510'a kadar).Oruç Reis, seferlerinden birinin dönü ünde,Vatikan'a ait iki gemiyi zapt eder. Aldı ı ganimetlerle birlikte, kı ı geçirmek üzere tekrar Tunus'a döner⁶.

1.1. Bejaia'nın spanyollardan Alınması Giriimleri

Oruç Reis'in bütün sahil eridince bilinen ba arıları Cezayirlilerce büyük bir tören ekinde co kuyula kutlanıyordu. Bir anlamda Kuzey Afrika'da Türk hakimiyeti, Oruç Reis'in eseridir⁷. öhreti kendisini, spanyollar tarafından ezilen Müslümanların kurtarıcısı yapmı tı. Büyük bir ödüle kar ılık Oruç Reis'in yardımlarını ilk talep edenler Bejaia halkı olmu tu. Nitekim Oruç Reis, Berberi ülkesinin küçük hükü mdarlarının i lerine karı mak için elveri li olana ı kollamaktaydı⁸. Bu talep üzerine sahile yakla arak, bir spanyol filonun limandan çıktığını gördü. Kaçar gibi yapmasına ra men dü man onu izledi. Aniden bordayı çevirdi, filonun ortasına atıldı ve en yakınındaki gemilere çıkartma yaptı. Sa kanatta Hızır Reis bir gemiyi batırmayı, di erine de el koymayı ba ardı. Her taraftan saldırıya maruz kalan filo, kale toplarının himayesinde limana geri döndü. Hızır Reis bütün deniz yollarını kaparken, Oruç, be

³ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.18.

⁴ Tuncay, Karakaçan; *a.g.e.*, s.3.

⁵ Jean-Louis, Belachemi; *Barbaros Karde ler Fırtınanın O ulları*, (Çev. Nihal Önal), stanbul, 2006, s.38.

⁶ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.19.

⁷ Yılmaz, Öztuna; *Büyük Türkiye Tarihi*, C. XIV, stanbul, 1979, s.143.

⁸ Jean-Louis, Belachemi; *a.g.e.*, s.61.

yüz Türk ile karaya çıktı. Oruç Reis, en zayıf tahmin ettiği noktadan hücum kalktı. Fakat birinci yayılım ateşi sırasında koluna gelen bir mermi onu yere yuvarladı. Arka tarafta tımp, acilen ilk müdahale yapıldıysa da yarasının ciddiyeti yüzünden kolu kesildi. Hızır Reis ise, savaşın son verilmesini ve Tunus'a dönmek üzere demir alınmasını emretti.

Hızır Reis bir süre sonra denize yalnız açıldı. Mürettebatının ikmal için iyi yerleri kilerde bulunduğunu Minorka adasına yanaştı. Fakat Minorkalılar spanyollar ile anlaşarak ona bir pusu kurdular. Aniden spanyol gemileri belirdi. Ateş arasında kalan iki kuvvet dövüldü. Dümanın üstünlüğü apaçık ortadaydı. Geride bir çok yaralı ve ceset bırakarak adayı terk etmek zorunda kaldı. Yol üzerinde rastladığı yüklerle dolu dört gemiyi ele geçirerek Goulette'a döndü⁹.

1.2. Bejaia'yı ikinci kez Alma Girişimi

Bejaia, Frenklerin "*Buji, Bougie*" dedikleri bir kale idi¹⁰. 1514'te bu kale halkı, başarılı düzelen Oruç Reis'ten tekrar yardım istemiştir. Bunun üzerine Hızır Reis yedi filoluk geminin başında denize açıldı. Giderken yolda, halkının her zaman onlara destek verdiği *Djidjelli'nin (Cicelli)* Cenovalılar tarafından işgal edildiğini öğrenince, oraya yöneldi ve dümanın içine çekilmiştik u kaleye saldırdı. Bir gün süren k u atmanın sonunda mukavemeti kırdı ve 600 esir ile birlikte birçok ganimeti padişaha, İstanbul'a yolladı. Osmanlı sultanına karşı bu ilk başarıları jesti olması açısından önemlidir.

Oruç ve Hızır kardeşler Bejaia'nın önünde göründüler. Biri limanı bombalayarak spanyol filosunu muhasara ederken, diğeri adamlarını hisarın yakınına çağırıyordu. Hisar, kolaylıkla ele geçirilmesine rağmen kale iyi direndi. spanyollara beş bin kuvvet daha geldiğinde muhasara üç aydır devam ediyordu. Böyle bir kuvvete karşı koyabilmek için Oruç Reis, Hafsi sultanının yardımını istedi. Fakat sultanın cevabının gecikmesinden dolayı muhasarayı kaldırmak zorunda kaldı. Zaten sıcak, susuzluk, hastalıklar ve yiyeceklerin tükenmesi durumu zorlaştırmıştı¹¹. Böylece Oruç Reis Djidjelli'ye çekildi. Birkaç gün sonra, yirmi dört geminin başında gelen Musuk-Eddine Reis, Osmanlı padişahı I. Selim (Yavuz Sultan Selim) tarafından kendisini kutlayan, ahsisi bir mesaj gelince oldukça sevinmiştir. Oruç Reis'in Djidjelli'ye yerle yerle mez ilk işi, akına çıkıp Sicilya'dan spanya'ya bu dayatılan üç gemiyi yakalamak ve

⁹ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.20.

¹⁰ Abidin, Daver; "Akdeniz'de Türk Korsanları", *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Nisan 1939, s.2.

¹¹ Jean-Louis, Belachemi; *a.g.e.*, s.67.

bu dayı o yıl, kıtlıktan dolayı kıvranan yerlilere da ıtmak olmu tur. kinci i i ise, 1512 yılında tahta çıkan Yavuz Sultan Selim'e, II. Bayezit'in ünlü amirali olan Kemal Reis'in ye eni Muhittin Reis ile hediyeler sunmasıdır. Oruç Reis'in bunu yapması, ana vatana ba lanmak yoluna girdi ini açıklar¹².

1.3. Oruç Reis'in Cezayir'i Fethi

Bu ehlin limanı 1510 yılından itibaren spanyol i galine maruz bulunuyordu.Oruç Reis'in 1514 yılı, Djidjelli'ye yerle mesi geli i güzel davranan bir ba bu olmadı mı gösterir. Tasarladı ı ey çok geçmeden açı a çıkmı tur. Yıllardan beri planladı ı Cezayir'in fethine Djidjelli'den giri mi tir. Hiçbir i i oluruna bırakmayan Oruç Reis, ilk önce, Buji'nin iki yerli arasında payla ılmayan çevresini, sava la buyru u altına alarak, kurmu oldu u beyli e katmı tur(1515).

1492 yılında Granada'yı alarak Beni Ahmer Devleti'ne son veren ve Kuzey Afrika'yı istilaya te ebbüs eden spanya kralı V. Fernando, yerine geçece k belli bir ki i bırakmadan ölmü tür (1516). Fernando'nun ölümü üzerine, Penyon¹³ Kalesi'nin aralıksız tehdidinden bunalan Cezayir halkı, bunu engellemek için ön ayaklık eden biri bulamayınca de i ik çareler aramı lardır. Kuzey Afrika'da, nüfuz bakımından b üyük olan, Murabıtlar, Cezayir eyhi Selim el-Tumi'yi sıkı tırarak, Oruç Reis'e ba vurmaya zorlamı lardı. Selim el-Tumi 1511 yılında, spanya'nın himayesini kabul etmekte kalmayarak, Penyon Kalesini de spanyollara vermi ti. Nitekim halkın aleyhine dönebilece inden korkarak, Oruç'a elçiler göndermi ve gelip Cezayir'i kurtarmasını istemi tir.

Oran'ı bastıktan sonra Cezayir'e gelece ini elçilere bildiren Oruç Reis, Oran'a do ru iki gemi yollayarak gösterilerde bulunmu tur. Bunun üzerine tela lanan spanyollar, bütün dikkatlerini 1508'de aldıkları Oran'a çevirmi lerdir. Bu arada karadan ve denizden yollanan dülek kumandan, Cezayir'e u ramadan, kasabanın arkasından geçip er el'i basmı tur. Bunun sebebi ise Kara Hasan'ı¹⁴ ortadan kaldırılması içindi. Giri ti i i lerde hiçbir eyi askıda bırakmayan Oruç Reis, bir güçlük çıkarmaması için er el'in ba nda olan Kara Hasan Pa a'yı yakalayıp, idam ettikten sonra geriye dönerek, Cezayir'e girmi ve halk tarafından büyük sevinçle kar ılanmı tur

¹² Fuad, Carım; *a.g.e.*, s.28.

¹³ Penyon Kalesi, spanyollar'ın, 1511 yılında ele geirdikleri adacı a kondurdıkları kaledir. Bu kale Cezayir kasabasının önünde bulunmaktadır. Bkz. Fuad, Carım; *a.g.e.*, s.30.

¹⁴ Kendilerine göre, karınca kararınca korsanlık eden er elliler'in ba nda bulunan Kara Hasan, Oruç Reis'in arkadaş larından biri iken, kural tanımadı ı için, ordu -bozanlık ederek birkaç ki i ile ayrılan çetin bir Türk korsanıdır. Bkz. Fuad, Carım; *a.g.e.*, s.30.

(1516). Türkler bo caddelerde sevinç gösterileri yaparak, Oruç Reis'i Cezayir ehrinin kralı ilan ettiler. Oruç Reis, Djenina sarayından çıktı ve alkı lar arasında “Allahın seçti i yenilmez Cezayir Kralı”, “Ya asın Baba Oruç”, sesleriyle büyük bir co ku ile kar ılandı¹⁵.

spanya kralı V. Fernando'nun ölümü üzerine krallı a geçen torunu, *Deli Juana'nın* o lu, *arklen'in* spanya'ya geli ine de in, devlet ba kanı görevini gören *Kardinal Jiménez*, Oruç Reis'in giri ti i te ebbüslerden haberi olunca, büyük bir donanma ve ordu düzerek Cezayir'e saldırdı (1516). Seksen gemiye bindirilen 10.000 ki ilik bir kuvve, Eylül ayının sonunda, Diego de Vera'nın kumandasında karaya inmi tir. Oruç Reis, saldırıya geçerek 4000 ki iyi yere sermi ve 400 tutsak ele geçirmeyi ba armı tır. Fakat çarpı an gemilerin ço u battı ından 2000 ki isi bo ulmu tur. Diego de Vera, spanya'ya dönü ünde, onun bir “*çolak*” tarafından yenildi i söylenip halk arasında alay konusu olmu tur. Kurdu u, ve Cezayir'i aldıktan sonra geni letti i, beyli in düzeniyle u ra ırken, 1517 Haziran'ında, Tenez hakimi Hamid el-Abd'in hucumuna u rayan Oruç Reis, onu da giri ti i mücadelede yenerek, er el'in batısındaki Tenes'i buyru u altına aldı.

Tlemsen Seferinden önce Oruç Reis'in elde etti i yerlere ve iskeleleri sayacak olursak: Djidjelli'den ba layıp, spanyolların elinde bulunan Buji'yi atlayarak, batıya do ru, Tenes'e kadar Cezayir ülkesinin kıyılarıyla aynı zamanda bu kıyıların derin olmayan hinterlandı ele geçirmi tir. Bu kıyılarıdaki iskelelerin adları ise: Djidjelli, Dellis, Cezayir, er el, Tenes. Üzerinde Penyon kalesi bulunan adacık ise spanyollarda kalmı tır. Cibre Adası ise, Oruç Reis burayı Tunus sultanı adına elinde tutmu tur.

1.4. Cezayir'in mparatorlu a Ba lanmasını Sa layan Tlemsen Seferi

Tlemsen,; Zeyyaniler veya Abdülvad O ulları Devleti'nin ba kenti durumundaydı. İlk zamanlarda soy sop yönünden yüksek mertebede sayılan Berberilerden Ya murasen, 1215 yılında bu devleti kurmu tur.

spanyol vakanüvisleri, 1511 yılı spanya'nın himayesine girerek saygılarını sunmak üzere Burgos'a giden Tlemsen Sultanı Ebu Abdullah V. Muhammed'in yanında götürdü ü arma anları, oturup sayarlar. spanyollara sı ındı ından dol ayı Ebu Abdullah'a dü man ilan eden halk, kendisi ölünce, yerine tahta çıkan o lu Ebu

¹⁵ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.22.

Hammu'yu baından atmasıdır. Bunun üzerine yerine Ebu Abdullah'ın kardeşi, Ebu Zeyyan geçmiştir (1517)¹⁶.

Sultanlıktan atılan Ebu Hammu, kardeşi Abdullah ve Mesut ile birlikte, Oran'daki spanyollara karşı olarak destek aramıştır. spanya'nın, bu fırsatı kaçırmayarak, babalarına belâ kesilmeyeceğini sezen Tlemsen'in ileri gelenleri, o sıralarda Tenes'te bulunan Oruç Reis'e başvurup yardım istemiştir. Bunu sultanlıkta yeni geçen Ebu Zeyyan'a kendisine güvenmedikleri için, bildirmemiştir. spanyolların arasında sıkı an ve denizden bir hücumu bekleyen Oruç Reis, çemberi yarmak için, Tlemsen'in yardım istemini kabul ederek harekete geçmeye karar vermiş ve Cezayir'i gözleme görevlendirmiştir. Hayrettin Reis'e, ufak çapta, on top yollamasını bildirmiştir. Oruç Reis, Ben Zian taraftarları ile spanyolların Tlemsen'e karşı sefer hazırlıkları içinde olduklarını öğrendikten sonra, Hızır Reis'ten takviye güçleri istemiştir. Kardeşi İshak ile skender kumandasındaki be yüz Türk'ten oluşan kuvvet, Martin Arjota idaresindeki kuvvetli bir spanyol ordusu tarafından yakalanarak Kalas des Beni- Rached mevkiinde yok edildi. Kendi kuvvetleri ile babasına kalan Oruç Reis, altı ay kahramanca şehirde savunma yaptıktan sonra daha fazla dayanamayarak az kalan kuvveti ile kırlara açıldı¹⁷.

Tlemsen'in dileklerini benimsemeyen Ebu Zeyyan, yanında eski Tenes eyhisi Hamid El-Abd olduğu halde, 6.000 atlı ve 3000 yaya ile Oruç Reis'in karısına çıkmıştır. Düzen bakımından üstün olan Türkler bu savaşta karılarına çıkanları darmadağın etmiştir. Oruç Reis, Tlemsen şehrine, Yavuz Sultan Selim adına el koymuştur¹⁸.

Ebu Hammu, Tlemsenlilerin 1517 yılı sultanlıktan dışladıkları kimsedir. Ebu Hammu'nun tekrar tahta geçirilmesini, babası Ebu Abdullah'ın ölmeden önce babalandırlık yıllık vergiyi ödemek amacıyla, arklen kabul ederek ve bu işin yerine getirilmesi için, Oran valisi ve kumandanı Marques de Comares'in emrine ise 10.000 kişilik bir ordu veriyordu.

arklen ve Ebu Hammu arasındaki sözleşmeyi duyan Oruç Reis, Hayrettin Reis'e, mühimmat yetiştirilmesi için haber gönderiyor. Buna karşılık Türk kuvvetleri Comares karısında bozguna uğruyorlar. Her fırsatta ordunun düzenini tamamlayan Oran kumandanı Comares, 1518 yılının başlarında, beraberinde Ebu Hammu ve adamları

¹⁶ Fuad, Carim; *a.g.e.*, s.32.

¹⁷ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.24.

¹⁸ Fuad, Carim; *a.g.e.*, s.33.

oldu u halde, 10.000 ki ilik bir kuvvetle kalktı ndan, kolayca Tlemsen'in üzerine yürümü ve kasabayı ku atmı tır.Oruç Reis'e gelince, 500 ki iyi geçmeyen kuvveti ile hücumu geçebilmek için, önceden sözleşti i Fas Sultanı Vattasi'lerden Muhammed el - Bortugali'nin getirece i yardımı beklemektedir.

Oruç Reis sava tıktan sonra, Mı var denilen iç kaleye kapanıyor ve burada bir alçaklık a u ruyordu. Ebu Hammu'nun ve spanyolların taraftarı bir takım kimseler, içeriye girip, Oruç Reis'in adamlarını öldürüyor, Oruç Reis onları dı arıya püskürttüktan sonra, gizli hende inden çıkarak yola koyuldu .Bunun üzerine Comares de arkasından bir bölük atlı salarak Oruç Reis'i takip ettirdi. Dü man atlılarının takibi sonuç vermi , Oruç Reis ve arkada ları bu çarpı ma sonucu vurulmu tur. Ölümüne tüm spanyol sevinmi , dü ün bayram etmi ti r.1518'de Oruç Reis'in ölümü üzerine, Cezayir ehri dı ndaki arazi Hızır Reis'in elinden çıkmı tır. Tlemsen yakınlarında spanyollara kar ı sava ırken ehit dü en Oruç Reis'ten sonra karde i Cezayir'in tek hakimi olmu tu¹⁹.

Oruç Reis'in 1518'de ehit dü me sine kadar ba kent Cezayir dahil birçok yeri ele geçiren bu denizci karde ler, spanya'dan kurtarabildikleri Müslümanları buralara yerle tirdiler. Fakat ilk ba larda Türklerden yardım isteyen bu emirliklerin bir kısmı bölgenin tamamıyla onların idaresine girmesinden korktukları için spanyollarla tekrar i birli i yaparak saf de i tirmi lerdir²⁰.

2. Barbaros Hayrettin Pa a

Cezayir-i Garb ülkesinin, Osmanlı Devleti'ne katılmasını sa layan kahraman Barbaros Hayrettin Pa a'dır. Asıl adı Hızır Reis olan Barbaros, Midilli Adasında do mu , korsanlık yapmak için a abeyi ile birlikte Batı Akdeniz bölgesine gelmi ti. Kuzey Afrika kıyıları o dönemde spanyol ve Portekizlilerin elinde bulunuyordu. Bu yüzden Barbaros karde ler sürekli bunlarla mücadele etmek zorunda kalmı lardır²¹. spanya'dan çıkartılan Arapların bir kısmı Cezayir korsanlarına katılıyor ve haçlı orduları, Kuzey Afrika kıyılarına saldırmaktan geri durmuyordu²². Hayrettin'in Akdeniz'de spanya'nın öncülü ünde Avrupalı güçlerle mücadelesi, Osmanlı

¹⁹ Ercüment, Kuran; *Cezayir'in Fransızlar Tarafından gali Kar ısında Osmanlı Siyaset (1827 -1847)*, İstanbul, 1957, s.3.

²⁰ Ahmet, Kavas; *a.g.m.*, s.110.

²¹ Ercüment, Kuran; *a.g.e.*, s.3.

²² Hikmet, Naci; *a.g.e.*, s.105.

Devleti'nin Akdeniz'deki egemenli ini peki tirmi , gücüne güç katmı , gücüne güç katmı tı.

Frenklerin Oruç ve Hızır Reis'e söyledi i “*Kızıl Sakal*” anlamına gelen “*Barbaros*” ismi, Hızır Reis'e (Hayrettin) kaldı²³. Barbaros, zeki, cesur ve ileriye görebilen özelli i ile de bilinmekteydi²⁴.

Oruç Reis'in ölümü Hayrettin'i Cezayir ehrinde nazik bir duruma soktu. Çünkü 300 yeniçeri ile ne spanyollara kar ı koyabilir ne de yerli halkı tutabilirdi. Charles Quint, Saragüza'da, 15 Mayıs 1518 yılında, Türklere kar ı kazanılan z aferi duyunca, kendi ba mına kaldı mı zannetti i Cezayir'e bir sefer yapılmasını emretti. Measina Ba papazı olan Hugo de Moncada'yı 17 A ustos günü Hama civarındaki kumsala çıkardı. Kara harekatı efi olan Gonsalve Morino de Ribera öncülü ünde donanma Penon'a topçu ve birlikler çıkarıyordu. Deh ete kapılan halk, Hayrettin'in ve onun e li inde olan eflerin sayesinde kısa zamanda so ukkanlılı mı topladı. Moncada, Hayretin'i teslim olmaya davet eden ultiomatomunu verdi. Hayrettin'in olumsuz cevabı üzerine iki tarafta hazırlıklara koyuldu. Hayrettin, Penon yakınındaki Büyük Cami'nin, Bab-Azoun, Bab-el Oued ve Bab- Djedid'in topçu bataryalarını takviye etti. Kabileler içinden sava a en alı kın be bin ki iyi seçerek yerle tirdi. Aynı zamanda mahallelerde asayı ten sorumlu olacak kimseleri atadı. Hugo de Moncada müdahalenin derhal yapılmasını isterken; Gonsalve Morino de Ribera'da Tlemsen sultanının vaat etti i takviye kuvvetlerini beklemeyi tercih ediyordu. Bu bekleyi ve kararsızlık sekiz gün sürdü. Cezayirliler dü manın tepkisini, spanyollar ise takviye kuvvetlerini bekliyorlardı. O sırada iklim ko ulları Cezayirlilerin lehine döndü. Rüzgar kuvvetli bir ekilde eserek spanyol filosunun bir kısmını kayalıkların üstüne attı. Yirmi altı gemi batarken, bazıları da hasara u radı. Dört bin ki i de telef oldu. Hayrettin durumdan yararlanarak, spanyollar tarafından i gal edilen Coudiat -Saboun'a adamlarını göndererek saldırıda bulunulmasını sa ladı. Saldırıya maruz kalan komutan, De Moncada kurtulmayı ba ardı²⁵.

Hava uygun bir duruma gelince spanyol gemileri sıkıntıda olan askerleri toplamak ve korumak için sahile yana tı ise de, Cezayir topları onları ürkütüp açık denize açılmaya mecbur etti. Bıraktıkları önemli ölçüde harp malzemeleri, ia e, birçok

²³ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.12.

²⁴ Hasan, Selim; *a.g.e.*, s.26.

²⁵ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.25.

subay galiplerin ellerine geçti. Charles Quint, bu subayları geri almak için 120 bin altın duka teklif ettiyse de divan bunu reddetmi tir.

2.1. Hayrettin Pa a'nın Cezayir'i Terk Ed i

Barbaros Hayrettin ileri görü lülü ü sayesinde, sadece kendi kuvvetleriyle yerlileri hakimiyeti altında tutmayı ve Hristiyanlarla muvaffakiyetli bir ekilde sava arak devam edemeyece ini biliyordu. Halkın husumet hissi ve yeniçerilerin davranı ve disiplinsizleri yüzünden artan güvensizlik havası Hayrettin'i uzun süre karar vermesi konusunda zor bir seçimle kar ı kar ıya kaldı. Gördü ü bir rüyadan sonra, Cezayir ehrini terk kararı aldı. Djidjelli'ye do ru hareket etti (1519)²⁶. Bu gibi nedenlerle 1520 yılında Osmanlı Devleti'ne ba vurma , Cezayir -i Garb'ın Padi ahın ülkesi oldu unu ilan etmi ti²⁷. Yani Cezayir'in zaptına Barbaros Hayrettin a abeyi Oruç Reis'ten sonra devam etmi ve spanyollarla mücadelesini tek ba ına devam ettiremeyece ini anlayınca, Osmanlı Devleti'ne ba vurma ve burayı 1520'de “Padi ahın Ülkesi” ilan etmi tir²⁸. Padi ah Yavuz Sultan Selim de, Barbaros'a tüfek ve iki bin silahlı askerle beraber topçular gönderir. Ayrıca Cezayir'e gidecek olan gönüllülere “yeniçerilik” imtiyazları bah eder. Padi ahın bu tutumu üzerine dört bin gönüllü Cezayir'e giderek yeniçeri olurlar. Yavuz S ultan Selim, emirlik beratı ile birlikte iki-üç bin asker göndererek, Anadolu'dan ihtiyacı kadar asker toplamasına da izin vermi tir²⁹. Osmanlı Devleti'nin yaptı ı bu yardım, Barbaros Hayrettin'e büyük yarar sa lamı tir. Ayrıca bölgeye, azımsanmayacak kadar Müslüman ve Yahudi göçü alarak, bölgede bir nüfus hareketlili i ya anmı tir. spanya'daki Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılmasıyla Fakat Cezayir'in, Osmanlı Devleti'nin tamamen egemenli i ve kontrolünde olması1529'a tekabül eder.

2.2. Hayrettin Pa a'nın Cezayir'e Dönü ü

Barbaros Hayrettin Pa a'nın Osmanlı Devleti'nin bir pa ası olarak valilik etmesi dü manlarınıı tela a dü ürdü. Bunun üzerine Tunus ve Tlemsen beyleri birle erek büyük bir ordu ile Cezayir'e yürüdüler. Cezayir'in içinden elde ettikleri ki ileri de Türkler aleyhine ayaklandıldılar. Hayrettin Pa a, ayaklanmayı bastırdı ı gibi, Tunus ve Tlemsen beylerini de durdurmayı ba armı tir.

²⁶ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.30.

²⁷ Ercüment, Kuran; *a.g.e.*, s.3.

²⁸ Fahir, Armao lu; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 187.

²⁹ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.12.

1520'den sonraki yıllarda, Hıristiyanlık dünyasını a ırtan ola anüstü zaferler elde edildi. Akdeniz'deki bütün Türk ve öteki Müslüman korsanlar onun emrine girmek için Djidjelli'ye³⁰ ko tular. Kısa sürede kırk teknelik bir donanma kuruldu. Bütün deniz kaptanları onun emrindeydi. Karada bir deste i teminat almak için, Baborlar kabilesinden, bölgede önemli bir nüfuza sa hip olan ve aynı zamanda Belkadı'ya rekabetiyle bilinen Abdel-Aziz'i ittifak kabul etti.

Hayrettin Pa a, Türklere, kabilelerden, seferler sırasında esir etti i Hıristiyanlar arasından Müslüman olanlardan kurulu bir ordu te kil etti. 1521'de Colo'yu ve Annaba'yı, 1522'de Ksentina'yı zapt etti, sonra Djidjelli'ye döndü. Asıl amacı Cezayir ehrini tekrar ele geçirmektir. Bunun için itinalı bir hazırlıktan sonra harekete karar verildi. Bütün dahili ve harici dü manlarına kendi kudreti ile mukavemete mecbur oldu³¹. Taborte, la Soummam ve Djurdjura da ları olaysız geçildi. Fakat flissen'de, Belkadı'nın bir birli i ilerlemeyi engellemek istediye de ba arılı olamadı. Bunun üzerine Cezayir'e giden ana yolları kesmek için Belkadı, Thénia'ya geri çekildi. Hayrettin arka yollardan Mitidja'ya girmeyi ba ardı. Ahmet Belkadı ciddi bir çatı ma ba lamadan bir hain tarafından ödül kar ılı ı öldürüldü. Böylece Hayrettin Pa a ba kent yolu serbest oldu undan, hiçbir zorlukla kar ıla madan vardı. Belkadı yönetimi ve taraftarlarından ikayetçi olan Cezayir halkı, kendisini görür görmez kapıları açtılar ve büyük bir sevinçle kar ıladılar (1525)³².

2.3. Penon'un Zaptı

Penon kalesi spanyolların elinde bulunuyor ve Müslümanlara zulmedip sevap kazanmak için pazar günleri ehri top a tutuyorlardı. Barbaros gelmeden önce ise Cezayir'i haraca ba lamı idiler. Barbaros Hayrettin Pa a, ba ehre dönünce, stanbul'dan takviye kuvvetleri talep etti. Kendi olanakları ve Abdel -Aziz Amokrane'nin deste i ile kuvvetli durumda bulunan Hayrettin, ülkedeki pozisyonunu sa lamla tırdıktan sonra Penon'a saldırma planını hazırladı.

Hayrettin Pa a, spanyol garnizonuna evvela teslim artları önerdi ve bu do rultuda askerlerinin sa -salim spanya'ya dönebilecekleri açısından teminat verdi.

³⁰ Hayrettin Pa a, be yıl boyunca, üs olarak seçti i Djelli'de kalmı tır (1520-1525). Djelli, Cezayir'in ve Buji'nin do usunda, bir iskeledir. Buraya yerle mesinin ana iki nedeni vardır: Biri tasarladı ı akınlar bakımından Cezayir limanının elveri li bulunmamasındandır. kincisi ise, Selim el -Tumi'nin memleketi olan ve Cezayir kasabasını çevreleyen do u parçasını çevirmeye yerlilerden Ahmet bn el -Kadi'yi ve batı parçasını çevirmeye de, yine yerlilerden, Muhammed bn Ali'yi görevlendirmi tir. Bkz. Fuad, Carım; a.g.e., s.40.

³¹ Ali Haydar, Emir; *Cezayir Hakkındaki Ne riyata Umumi Bir Cevap*, stanbul, 1930, s.19.

³² Mouioud, Gaid; a.g.e., s.31.

Penon kumandanı Martin de Vargas teklifi reddedince, Hayrettin Pa a, 6 Mayıs 1529 günü ate açtı. 1529'da Cezayir ehrinin önünde bulunan küçük adadaki Penon kalesini almayı ba armı tır³³. Barbaros, spanyol ve Venediklilerle olan mücadelesine ölüm tarihi olan 1546 yılına kadar devam etmi tir.

2.4. Cezayir'in mparatorlu a Beylerbeyli i Olarak Ba lanması

Osmanlı Devleti, önce Barbaros Hayrettin Pa a'nın kendi hesabına devlet kurdu u Cezayir'i 1533'te imparatorlu a Beylerbeylik olarak ba lamı lar ve büyük Türk amiralini de Kaptan-ı Derya ve Cezayir Beylerbeyi unvanıyla Osmanlı Devleti hizmetine almı lardı³⁴. Kanuni Sultan Süleyman tarafından Barbaros Hayrettin Pa a'ya *Cezayir Garp Beylerbeyli i*, 1536'da ise *Kaptan-ı Deryalık* (Deniz Kuvvetleri Komutanlı ı) verilmi tir³⁵. Cezayir Beylerbeyi tayin edilen Hızır Reis, Barbaros Hayrettin Pa a olmu tur³⁶. Cezayir'i Osmanlı Devleti'ne katan Barbaros Hayrettin³⁷ bundan böyle "*Kaptan-ı Derya*" unvanı ile anılmaya ba landı. Önceleri yerli Müslüman halkın direnmeleri üzerine Cezayir'i terke mecbur kalmı sa da, 1625 yılında giri ti i saldırılarla Cezayir Müslümanlarını, egemenli i altına alır. Cezayir, Osmanlı Devleti'nin "*mümtaz bir eyaleti*" olur ve bundan sonra tam üç asır "*Cezayir Beyli i*" olarak anılır. Cezayir'i yönetecek beyler her z amanki gibi, merkezden atanır. Merkezden atanmalar her zaman çift yönlü huzursuzluklara neden olmu , yerli halkı huzursuz etmesinin merkezi de gereksiz yere beylerle u ra tırmı tir.

Osmanlı Devleti'nin zayıf dü tü ü dönemlerde, Cezayir'e gönderilen beyler , kendi ba ına buyruk hareket etmeye ba larlar. Cezayir'in merkezden uzak kalması, bu beylerin keyfi yönetimlerini kolayla tırmı tı. "*Saray*" ise beylerin ba ımsızca hareket etmelerini önlemek için her üç senede bir beyleri de i tiriyordu.

³³ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.12.

³⁴ Abdurrahman, Çaycı; *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Ankara, 1995, s.2.

³⁵ inasi, Sönmez; "Atatürk'ün Cezayir Milliyetçili i Olu umuna Etkileri", *Cumhuriyet Tarihi Ara tırmaları Dergisi*, S.4, Ankara,2006, s.80.

³⁶ Fahir Armao lu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 187.

³⁷ Barbaros Hayrettin, Osmanlı sultanının himayesine girmek için stanbul'a gitmek istedi inde, ulema ve ayan, spanyollarla sava halinde bulunulan bu dönemde memleketi ba sız bırakılmasının do ru olmayaca mı dile getirdi. Barbaros ise öyle cevap verdi: "*Benim görü üm; slam kuvvetine elimizi uzatmamızdır. O da Sultan Selim Han'dır. Bu ehrin korunmasında ona dayanma lıyız. Bu ise ancak ona bey'at etmek, itaatine girmek, minberlerde ona dua etmek ve himayesinden istifade etmek için onun adına sikke basmakla olur*". Bu görü e razı oldular ve minberlerde sultana dua ettiler. Bu durumu da sultana (Yavuz Sultan Selim) iletiler ve sultan adına basılmı sikkelerden ona da gönderdiler. Barbaros da de erli hediyeler götürmü tür. Bkz. Fatih, Okumu ; *Malik Bin Nebi*, stanbul, 1998, s.14.

2.5. Tunus ve Trablusgarb'ın Zaptı

Kuzey Afrika denince, Mısır hariç, batıdan doğuya, Fas, Cezayir, Tunus ve Trablusgarb (bugünkü Libya) 'dan ibarettir. Hepsi Akdeniz üzerinde bulunmaktadır. Cezayir, Tunus, Trablusgarb Osmanlı Devleti'nin eyaleti durumundadır. Cezayir eyaleti, Yavuz Sultan Selim döneminde kurulurken, Tunus ve Trablusgarb'ta XVI. yüzyılda, fakat biraz daha geç kurulmuştur. Cezayir, 1830'da, Tunus 1882'de Trablusgarb ise 1912'de sömürgeci Avrupalı devletlerin istilasıyla kaybedilmiştir³⁸.

Barbaros, Kaptan-ı Deryalı'nın getirilmesinin ardından 1534 ilkbaharında İstanbul'dan 84 parçayla ayrılan Barbaros, Tunus hükümdarı Beni Hafs sülalesinden Mulay Hasan'ı yenerek, A ustos ortasında Halkulvad Limanı'na, hemen ardından Tunus'a girdi. Tunus'ehrini 1534'te kolaylıkla ele geçiren Hayrettin Paşa, bundan sonra Cezayir ile fazla meşgul olmayacaktır³⁹. Tunus'un Hayrettin Paşa tarafından alınması, Avrupalılar ve yerliler üzerinde geniş ve baka baka tepkiler yaratmıştır⁴⁰. Nitekim ertesini yıl, Alman imparatoru'nun arklen, Hıristiyan donanmasıyla gelip Tunus'u geri aldı ve Mulay Hasan'ı tahtına geri oturttu⁴¹. Tunus, Osmanlı Devleti'ne ancak Vezir Piyale Paşa ile Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'nın kumandasındaki donanmanın seferi sonunda 1574 Eylülünde katıldı ve Haydar Paşa Tunus beylerbeyliğine getirildi.

Trablusgarb daha önce, Kaptan-ı Derya Sinan Paşa ile meşhur Türk korsanı Turgut Reis'in sayesinde, 1551 yılının A ustosu'nda zorlu bir kuşatma sonucunda Malta övalyelerinden teslim alınmıştır. Trablusgarb'ın beylerbeyliğine Murat Paşa tayin edilmiştir, daha sonra 1556'da ölümü ile Turgut Reis Paşa unvanıyla Beylerbeyi olmuştur. 1551'de Trablusgarb Turgut Reis tarafından alınınca, Cezayir, Tunus ve Trablusgarb'a (bugünkü Libya), "*Garp Ocakları*"⁴² adı verilmiştir.

³⁸ Yılmaz, Öztuna; *Büyük Türkiye Tarihi*, C. XIV, s.140.

³⁹ Ercüment, Kuran; *a.g.e.*, s.4.

⁴⁰ Fuad, Carım; *a.g.e.*, s.48.

⁴¹ Ercüment, Kuran; "Osmanlı Döneminde Magrib Tarihi, *Yeni Türkiye*", S.31, Ankara, 2000, s.154.

⁴² Garb Ocakları (Cezayir, Tunus, Trablusgarb), artık Batılı devletlerle doğrudan anlaşma yapabiliyorlar, padişah tarafından gönderilen fermanları çıkarlarına aykırı buldukları takdirde, gözardı edebiliyorlardı. Buna rağmen Osmanlı Devleti ile baka baka koparmamışlar, tabiiyetlerini inkar etmemişlerdir. Nitekim, özen gösterdikleri diğer baka baka bir noktaysa, Cezayir dayılarıyla; Tunus ve Trablusgarb beylerinin görevlerine padişah tarafından onayına dikkat etmişlerdir. Ocaklar arasındaki anlaşmazlıktan, Osmanlı Devleti'nin hakemliğine başvurmuşlardır. Daha da önemli olan, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya karşı giriştiği savaşlarda donanmaları Kaptan-ı Paşa'nın emrine girmiştir. Örneğin 1821'de Mora'da patlak veren Yunan ayaklanmasında Cezayir ve Tunus gemileri

Tunus ve Trablusgarb’da Cezayir’dekine benzer bir Ocak te kilatı kurulmu tur. Garb Ocakları Kılıç Ali Pa a’nın ölüm tarihi olan 1587’ye kadar tek beylerbeylik halinde yönetildi. Bu tarihten sonra ise Ocakların her birine stanbul’dan ayrı Beylerbeyi gönderildi. Ancak Ocaklardaki yeniçeri ve leventler arasındaki iktidar mücadelesi sürüp gitmi tir. Kulo ulları babalarının haklarından e it ekilde yararlanmak istedilerse de ayaklanmaları bastırılmı tur. Yine yerli kabilelerin isyanları da eksik olmadı. Bunlara ra men, Ocaklı korsanlar Akdeniz’de hatta Atlas Okyanusu’nda Avrupalı devletlerin ticaret gemilerini vuruyorlardı. Yeniçeri yolda lar ise, müttefik Arap a iretleri ile Afrika içlerine kadar ilerleyip yerli kabilelerden vergi almı lardır ⁴³.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti’nin gerilemesiyle ba layan süreçte, merkezden uzak ülkelerde özerklik hareketleri görülmesinin yanında, Magrib’de de yerel yönetim e ilimleri güç kazandı. Böylece Cezayir’de oca a hakim olan Sökeli Ali Çavu 1711 yılında stanbul’dan gelen pa ayı karaya çıkartmamı , beylerbeyli in kendisine verilmesini sa lamı tur. Bundan sonra oca ın seçti i Dayıların beylerbeyli inin padi ah tarafından tasdik edilmesi usulü benimsendi. Aynı durum Tunus’ta 1705’ten beri uygulanmaktaydı. Trablusgarb’da ise 1712 tarihinde yürürlü e girdi. Fakat Cezayir’den farklı olarak, Tunus’ta beylerbeylik Hüseyini, Trablusgarb’da ise Karamanlı ailelerine aitti.

XVIII. yüzyılda milletlerarası güç dengesinde büyük de i ikler olmu , sanayi devrimini gerçekte tiren Batılı devletler sömürgecilik siyasetlerine hız vermi durumdaydılar. Bunun sonucunda 1815’te toplanan Viyana kongresinde Akdeniz’de korsanlı ın sona erdirilmesine karar verilmi , 1816 tarihinde ngiliz amirali Lord Exmouth donanmasıyla Cezayir, Tunus ve Trablusgarb limanına gelip, korsanlıktan vazgeçilmesini ve Hıristiyan esirlerinde serbest bırakılmasını istemi tir. Bu tehdide, Tunus ve Trablusgarb boyun e erken; Cezayir dayısı kabul etmemi , bunun sonucunda ehir topa tutulmu tur.

Osmanlı deniz kuvvetlerine i tirak etmi lerdir. Ocaklıların bu denli Osmanlı Devleti’ne ba lı kalmasının asıl sebebi, Anadolu ve çevre bölgelerden yeniçeri yazılmasının yasaklanmasının halinde kendi ülkelerinde düzenin çökece ini idrak etmelerindendi. Bkz. Ercüment, Kuran; “Osmanlı Döneminde Magrib Tarihi, *Yeni Türkiye*”, S.31, s.154.

⁴³ Ercüment, Kuran; “Osmanlı Döneminde Magrib Tarihi, *Yeni Türkiye*”, S.31, s.154.

3. Cezayir’de Türk Kaptan ve Leventleri

Preveze’de, 28 Eylül 1539 yılında, Venedikli Amiral Andrea Dorya komutasındaki müttefik kuvvetlerini hezimete u ratmı tur. Bundan böyle Cezayir Beylerbeyli i özellikle denizcilik alanında çok büyük bir güce ula mı , Avrupa donanmalarının güçlerine denk bir güce sahip olmu tur.

Kaptan ve Leventlerin hepsi Türklerden te kil olmu tu⁴⁴. Kuzey Afrika’ya devamlı Türk nüfusu, özellikle erkek Türk nüfusu akını olmu tur. Bu yüzden Türk leventleri ya Avrupalı cariyelerle ya da yerli Arap veya Berberi kızları ile evlenmi lerdir. Anası yerli Arap olanlara “*Kulo lu*” denilmi tir⁴⁵. Bu donanmanın filoları Akdeniz’de de il, Atlas Okyanusu’nda ve buna ba lı denizlerde uzunca bir süre faaliyet göstermi tir. Kara kuvveti ikinci dereceden önem te kil etmekteydi⁴⁶. Barbaros ömrünün son dönemlerine do ru ilk düzenli kara kuvvetini kurdurmu tur. Bu kuvvet 6000 ki iden olu mu ve Osmanlı Devleti’nin stanbul’daki ordusu gibi “*yeniçeri*” adını almı tur. Bu kuvvet stanbul’daki yeniçeriler gibi dev irme d e il Anadolu Türklerinden olu maktaydı. stanbul’daki Yeniçeri Oca ı te kilat bakımından örnek alınmı tı. Cezayir Yeniçeria ası, do rudan do ruya Cezayir Beylerbeyi’nden emir alarak stanbul Yeniçeria ası ile hiçbir ilgisi olmamı tur. Cezayir Yeniçeri A as ı, stanbul, zmir ve Antalya’da birere temsilcilik bulundurmu tur. Bu temsilcilikler, Cezayir Yeniçeri Oca ı’na yazılmak isteyen gönüllüleri seçip, masraflarını kar ılamı ve ihtiyaç oranında Cezayir’e göndermi lerdir. Gidenler genelde Batı Anadolu lu genç lerden olu uyordu ve asker olmak için göç etmi lerdı. Bu genç Türkler, Kuzey Afrika’da evlenerek kendilerine yeni hayatlar kurmu lar ve bunların çocukları “*Kulo lu*” diye anılmı lardır.

⁴⁴ Tuncay, Karakaçan; *a.g.e.*, Ankara, 2004, s.5.

⁴⁵ Kuzey Afrika’ya gelen bu genç Türk erkek nüfus; Cezayir’de Türk kızları ile ya da Arap kızları ile evlenirlerdi, bazıları da Güney Avrupalı cariyelerle evlenirlerdi. E er ç ocukları Türk anadan do mu sa gene, yeniçeri olurdu. Anası yerli Arap olanlara “*kulo lu*” denmi tir. Bunlar zamanla büyük nüfusa ula mı lardır. Türkçe konu an kulo ullar, XIX. yüzyılın sonlarında mesela Fas sınırında bir Cezayir sancak merkezi durumundaki Tlemsen ehri nüfusunun dörtte birine ula mı tur. Kulo ulları, Batı medeniyetine en açık unsurları olu turmu lardır. Nitekim Cezayirli veya di er Kuzey Afrikalı Türkler bunlara kendileriyle e it muamele yapmamı , tabiatıyla yerli Arap toplumuna da girememe lerdir. Tlemsen, 1830-1833 arasında Fas’ın olmu , 1836’da Fransa, Emir Abdülkadir’den alarak, 31 Ocak 1842’de kesin ekilde Fransa’ya geçmi tir. Bkz. Yılmaz, Öztuna; *Büyük Türkiye Tarihi*, C. XIV, s.142.

Yeniçerilerin yerli kadınlardan olan çocuklarına, “*kulo lu*” denilirdi. Bunlar Ocak te kilatında belirli hizmetler görmelerine ra men babalarının haklarına sahip de illerdi. Arap, Berberi ve Endülüslerden olu an yerli halk, ehirlerde esnaflık ve zanaatkarlık, köy ve çöllük bölgelerde ziraat ve hayvancılıkla u ra ırlardı. Bkz. Ercüment, Kuran; “Osmanlı Döneminde Magrib Tarihi” , *Yeni Türkiye Yayınları*, s.153.

⁴⁶ Yılmaz, Öztuna; *Türk Tarihinden Yapraklar*, stanbul, 1998, s.156.

Cezayir’de bu şekilde tekilatlanan Osmanlı Devleti, bu bölgede etkin alanını daha da genişletmeye çalışmıyordu⁴⁷.

Dört asra yaklaşan Osmanlı Türk hakimiyeti, tabiatıyla Kuzey Afrika medeniyetini büyük ölçüde tesir altına almıyordu. Örneğin 1535’te Barbaros, Cezayir’de Buleyde kalesini kurmuş, burayı “*ehircik*” anlamına gelen bu kelime ile adlandırmıştı⁴⁸.

Osmanlı Devleti ülkenin iç kısımlarına doğru yayılmak istemiştir ve burada da karşısına yerli kabileler engel olarak çıkmıştır. Türkler buna karşılık izledikleri politika şöyle olmuştur: Cezayir’de bulunan kabileler arasındaki iç çekişmeler ve bu çekişmelerden doğan çatışmalar, Türkler tarafından dönemin siyasal şartları göz önünde bulundurularak bazen biri bazen de diğeri desteklenmiş, böylece kabilelerin gücü kırılmıştır⁴⁹. Bu şekilde hem Cezayir’i daha iyi yönetmeyi hem de iç kesimlere kolayca yayılabilme imkanı sağlamışlardır.

Osmanlı Devleti’nin Cezayir’de tek egemen güç halinde devam etmesi 200 yılı aşacaktı. En son olarak spanyolların elinden Cezayir’in önemli liman kenti durumundaki kent, Vahran (Oran), Maskara Beyi Mustafa tarafından alınarak 3 Nisan 1708’de Türk egemenliğine geçmiştir⁵⁰. Barbaros Hayrettin Paşa ile birlikte Osmanlıların Garp Beylerbeyi olan Cezayir (1533), 1830 Fransız işgaline kadar Osmanlı Devleti’nin yönetiminde kalmıştır. Osmanlı Devleti’nin, Cezayir’i, yönetiminden resmi olarak çıkarması 1847 yılıdır. Bu tarihte birlikte Osmanlı Devleti, kendisine bağlı olan yerleri resmi olarak göstermesine rağmen Cezayir ismini göstermemiştir⁵¹.

4. Osmanlı Devleti’nin Cezayir’de Uyguladığı İdari Politika

Oruç Reis’in ölümünden itibaren yerine geçen Hayrettin Paşa (Hızır Reis), Osmanlı sultanı Yavuz Sultan Selim’e itaat etti. Sultan Selim ise emrine asker vererek onu Cezayir Beylerbeyi tayin etti. Beylerbeyi tayin ettiği tarih, yani, 1518’de, Cezayir’de Türk hakimiyeti resmi olarak başlamış oldu. 1518 tarihinde başlayan Türk hakimiyeti, Fransızların Cezayir’i 1830’da işgal etmelerine kadar sürdü. Türk yönetimi

⁴⁷ Tuncay, Karakaşan; *a.g.e.*, s.5.

⁴⁸ Yılmaz, Öztuna; *Büyük Türkiye Tarihi*, C. XIV, s.142.

⁴⁹ Mouioud., Gaid; *a.g.e.*, s.43.

⁵⁰ Tuncay, Karakaşan; *a.g.e.*, s.6.

⁵¹ İnasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.13.

ile Cezayir’de yeni bir dönem başladı⁵². Türk yönetimiyle birlikte Cezayir’de, eski düzenle olan ili ki kesilmi oldu. Ülkede, Osmanlı Devlet sistemine benzer bir biçimde tekilatlanmaya gidildi. Yeni bir yönetim kurularak, birtakım ıslahatlar yapıldı. İslam dünyasındaki geleneksel kurumlar burada oluşturulmaya çalışıldı. İstanbul’dakilere paralel idari, askeri, adli, mali ve ilmi kurumlar meydana getirildi. Bunlar aynı zamanda ülkeye yeni bir görünüm verdi.

Türk hakimiyeti dönemi Cezayir idaresi ve kurumları, tıpkı siyasi ve kültürel tarih gibi, zamanla değişen ve gelişen yönetim anlayışına paralel dört bölüme ayrılmaktadır: Bu dönemler, “*Beylerbeylik, Paşalık, Ahalilik ve Dayılık*” devirleri şeklinde ele alınır. İmdi bunları ayrıntılı bir şekilde ele alalım:

4.1. Beylerbeyliği Dönemi

Barbaros Hayrettin Paşa ile başlamış, 1587’ye kadar sürmüştür. Paşanın güçlü olması ve Yarımada’dan gelen göçmenlerin taşıdıkları Endülüslük kültür ve medeniyeti mirasıyla Kuzey Afrika ahalisine taze kan vermeleri hasebiyle Cezayir en parlak dönemini yaşamıştır⁵³.

Ülkenin yönetimini elinde bulunduran ve İstanbul adına iş yapan Beylerbeyi, üç yıl veya daha fazla bir süre için padişah tarafından seçilmiştir. *Beylerbeyi, Beyler ve Paşalar*, “*Danışma Kurulunu*” İstanbul’a giderek oturmuşlardır. Yeniçeri Ocağı da bunlara itaat etmiş bulunmaktaydı⁵⁴.

Fas’ın bir kısmı ile Tunus, bu dönemde Osmanlı Devleti’nin eline geçmiştir. Genspanya’dan göçen Yahudiler bölgeye yerleştirilerek, yeni kültür ve medeniyetlerin taşınması sağlanmıştır. Sultanın naibi konumundaki Beylerbeyi, Cezayir Kralı gibi bir konuma sahip bulunmaktaydı⁵⁵. Bu dönemde Cezayir iki grubun elinden ibaretti. Bir yandan itli Müslüman topluluklardan oluşmuş ve bunlar Hıristiyan saldırılarına karşı durarak gaza ideali etrafında toplanan reisler; diğeri İstanbul’dan gönderilen askerler, yoldalardır. Bu dönemin önemli bir özelliği ise dış tehditlerinde etkisiyle Cezayir’in siyasi birliğin sağlanabilmesi olmasıdır. Cezayir’in siyasi birliği sağlanmış, aynı zamanda İspanya’daki bozgunun ardından Kuzey Afrika’ya kaçan göçmenlere sığınaklar,

⁵² Sabri, Hizmetli; “Türklerin Yönetimi Döneminde Cezayir’in İdaresi ve Kurumları”, *Belleten*, C. LVIII., S.221, Ankara, 1994, s.74.

⁵³ Ferhat, Deniz; *Cezayir Nereye?*, (Geliyorum Diyen İslam Devrimi), İstanbul, 1992, s.18.

⁵⁴ Tuncay, Karakaşan; *a.g.e.*, s.6.

⁵⁵ İnasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.13.

barınaklar yapılmı ve böylece slam/Avrupa kültürünün bile imi olan Endülüs uygarlı ı, Kuzey Afrika'ya taze kan vermi ti⁵⁶.

Barbaros Hayrettin Pa a'dan sonra: Hasan Pa a, Salih Reis, Turgut Reis, Kaid Hasan, Mehmet Pa a, Hasan Pa a (ikinci kez), Arap Ahmet Pa a, Kaid Ramazan Pa a, Uluç Hasan Pa a, Cafer Pa a, Uluç Hasan Pa a (ikinci kez), Beylerbeyi olarak görev yapmı lardır⁵⁷.

Cezayir Oca ı'nın Baba Oruç ve Hayrettin tarafından kurulmasıyla birlikte, stanbul'daki padi ahın Beylerbeyi olarak atadı ı dört ahsiyet, bu yüksek göreve gelmeden önce büyük de erlerini ispatlamı lardı. Birbirine halef olan Hayrettin, o lu Hasan A a, Salih Reis ve Uluç Ali pa alık görevlerini bizzat yürütmelerinin yanında, bazen de bu yetki ve görevlerini güvendikleri ki iye tevdi etmi lerdir. Saydı ımız bu beyler, bir yandan spanyollar ve müttelikleriyle iddetle dövü mü ler bir yandan da topraklarını geni letmeye çalı mı lardır. Ayrıca güç ve ba lılıklarını sa lamla tırmak için çıkan ayaklanmalarla sava mı lardır. Hepsi de, amaçları u runa, zorunlu gördükleri ve despotça, ba kalarınca müdahale edilemez bir iktidarı kurmak istemi lerdir. Zaferde ve yenilgide topladıkları insanlar kar ısında her zaman de er bilir, ganimet da ıtımında adil, fakat disiplin idamesinde oldukça sert görünmü lerdir. Bu beyler, kendi mili since tasvip edilmedi inden birçok defa hayatlarını kaybetmek tehlikesi ile kar ıla mı larsa da, ki iliklerine duyulan saygı ve padi ahın mukabelede bulunulaca ı korkusu, onların ba ı lanmalarını sa lamı tır.

Beylerbeyleri, Akdeniz'de zenginli i, deniz gücü ve te kilatı bakımından Cezayir'i büyük bir merkez yapmı lardır. Cezayir'deki gemiler, Kuzey Afrika Araplarına yardım götürmek için Cezayir'den spanyol kıyılarına hareket ederek, Osmanlı mparatorlu u'nun dü manlarına kar ıda saldırıda bulunurlardı. Be ylerbeyleri sayesinde Cezayir, gücüne ve büyüklü üne katkıda bulunmu lardır. Bazı korsanlar ve yeni Müslüman olmu milislerden olu mu te kilatlar, beylerbeylerinin görevlerine zaman zaman engel te kil etmi lerdir. Bu milis güç, gürültücü, itaatsız, paraya ve mala dü kün, güvensizlik ve itaatsızlık yaratan ve özellikle isyan halinde bulunan bir te kilat olmu tur. Beylerbeyleri, hükümeti olaysız yürütebilmek için onlarla uzla maya yapmaya mecbur kalmı lardı. Konseye kabul edilen a alar ve subaylar sonuçta

⁵⁶ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.31.

⁵⁷ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.42-64.

kendilerini kabul ettirmi ve iktidara müdahale etmeyi ve ellerinde tutmayı ba armı lardır⁵⁸.

Taiffa'dan içinden gelen beylerbeyleri, reisleri sürekli yanlarında tutarak, onlarla dayanı ma halinde bulunmu lardır. Hayrettin Pa a'nın, Salih Reis'in Hasan Pa a'nın ve Uluç Ali'nin silah arkada ları olan bu reisler, hem cengaverlikleri hem de ele geçirdikleri ganimetler sayesinde, kendi lehlerinde ve Beylerbeyi indinde iyi bir itibar kazanmalarının yanı sıra kamu yararına olan binalar veya camilerin a ettirme ol ana ı bulmu lardır. Bu Beylerbeyilerin evleri, Cezayir sırtlarında, limandaki hareketleri ve denizin ufkunu görebilecekleri ekildedir. Reisler, 1587'ye kadar beylerbeylerine oldukça etkili destekleri olmu tur. Taiffa mensuplarının belli bir süre sonra sefe ri *cihat* de il de servet yapma yolu olarak görmeleri ve her ırktan maceraperestleri kendi aralarına sokmaları ile reislerin de davranı ları de i mi tir. Bunlar, onların çıkarlarını da etkileyerek artık pa anın emirlerini saygınlıkla ve padi ahın buyrukları nı dinlemez oldular. Padi ah, reislerin el koymu oldu u eyleri, siyasi nedenlerle geri vermelerini pa adan talep eden padi ahın bu isteklerini çekinmeden reddederek, padi ahı gücendirecek durumlar yaratıyorlardı. Ancak sayıları gittikçe azaldı ndan bu g üçlerine de yansıma ve giderek zayıf konuma dü mü lerdir. Buna kar ılıklı, Cezayir'de sayı bakımından oldukça çok olan yeniçeriler, hükümet ba mının seçimi ve izleyecekleri politikada a ır basıyorlardı. Bu durum ise Dayılar idaresinde, tam ba ımsızlık elde etmek için Cezayir ile stanbul arasındaki ili kileri koparacaktır⁵⁹.

Padi ah tarafından atanan ve eyaletleri idare eden beylerbeylerinin, kendilerine özgü bir politikaları yoktu; efendilerinin politikalarını izliyorlardı. Padi ah ile aralarında barı esas oldu u müddetçe, onun müttefiki olan ülkeler, Cezayir'deki denizcilerin himayesinden yararlanıyorlardı. Ortak dü mana kar ılı denizlerde yine ortak hareket ediyorlardı. stanbul'daki sultan ile müttelikleri olan Fransa, Venedik ve Cenova'nın 1561 yılında Fransa'ya bazı yerler için imtiyazlar verildi. ki ülke arasındaki i ler büyük önem arz etmekteydi⁶⁰. Fransa 1564 yılında Cezayir'de bir konsolosluk açtı. Bu himaye ve imtiyazlar kar ılı nda ise beylik bir tazminat olarak, bunun bir kısmını padi aha ödüyordu.

⁵⁸ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s. 64.

⁵⁹ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.65.

⁶⁰ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.77.

4.2. Pa alar Dönemi

Kılıç Ali Pa a'nın ölümüyle, Osmanlı Devleti, Garb Ocaklarının idaresini ayırmaya ve her birine ayrı ayrı Beylerbeyi tayin etmeye karar verdi. Buna göre beylerbeyleri üç yıl için görev yapacaklar ve bu süre zarfı sonunda de i tiril eceklerdi. Osmanlı Devleti'nin böyle bir siyaset uygulamasının sebebi, bütün Kuzey Afrika idaresinin uzun bir süre bir ki inin elinde toplanmasını önleyerek, mparatorlu un birli ini güvence altına alma iste idir⁶¹.

Beylerbeylik düzeninden önemli farklılıklar arz eden bir yönetim eklini olu turur. Bu dönemde Cezayir hem Osmanlı Devleti ile olan ili kilerini düzenlemi hem de iç i lerinde daha serbest bir hal almı tır. Bazı tarihçiler bu dönemi müstakil bir ülke saymakta; nedeni ise Osmanlı Devletine danı m adan Avrupa ülkeleri ile çe itli ticari ve iktisadi antla malar yapmasından ileri gelir. Fakat bazı zamanlarda Osmanlı Devleti yöneticileri ile Cezayir halkı arasında çeli kiler su yüzüne de çıkmı tır⁶².

Pa alık döneminde, Yeniçeri Oca ı yönetimde ön plana çıkarak söz sahibi olmu tur. Ço u zaman ayaklanan yeniçeriler, XVII. ve XVIII. Türkiyesindeki gibi birçok idareci ve pa aların öldürülmesine neden olmu lardır. Reisler ve yeniçeriler, kendilerini kabul ettirmek ve yeni haklar elde etmek için vali ve pa al arın zaaflarından faydalanmı lardır. Bu dönemde pa anın yanında yönetimde söz sahibi olan bir “*Divan*” vardı. Bu divan dört ayda bir toplanır ve Ocak'tan olu urdu. Pa a devlet i lerini ise bu divana danı arak yürütürdü. Tayfa reisleri de, bu dönemde, idarede büyük a ırlıkları olan bir kuvvet olu turuyorlardı. A alar devrine gelinceye kadar ülkenin iç ve dı meselelerini yönetenler, Ocak ile i te bu Tayfa reisleriydi⁶³.

Bu dönemde Cezayir vilayeti, pa a unvanı ile onurlandırılan ve üç yıllık ına tayin edilen valilerle yönetilirdi. Osmanlı askerleri ve Cezayirliler arasında çeki me do sa da deniz filosunu güçlendiren Cezayir'in parlak devri devam etmi tir. bu dönemde ilk kez Cezayir'e kapitülasyonların girmesi sa lanmı tır⁶⁴. Ancak netice bunun tam tersi yansiyarak Ocakların Osmanlı Devleti ile olan ba ları gev emi tir. Fransızlarla yapılan mücadeleler, yeniçerilerin ayaklanmaları, pa a, halk ve kulo ulları arasındaki çatı malar Garb Oca ına yansımı , zayıflamasına neden te kil etmi tir⁶⁵. Kısa bir dönem yani üç yıl için gelen bu pa alar bu kısa zamanı de erlendirerek, servet yapıp stanbul'a dönmek

⁶¹ Ercüment, Kuran; *a.g.e.*, s.5.

⁶² Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.31.

⁶³ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.75.

⁶⁴ Ferhat, Deniz; *Cezayir'de slami Hareket*, stanbul, 1996, s.18-19.

⁶⁵ inasi ,Sönmez; *a.g.e.*, s.13.

istemi lerdir. Böyle davranmak yeniçerilerin i ine yaramı , eyaletin idaresini yava yava ellerine geçirek itibarlarını arttırmı lardır. Pa alar sadece antla maları imzalamı ve merasimlere katılmı lardır. Artık pa alar eyalette, padi ahın temsilcisi sıfatıyla hiçbir i e karı madan bulunacak ve asıl kuvvet ise yeniçeri a asında olacaktı.

Dayı Ahmet ile ba layan Pa alar Devri’de yakla ık 40 pa a pe pe e iktidarda bulunmu tur⁶⁶. Ocaklılardan olu an Divan, 1659 tarihinde yaptı ı bir toplantıda aldı ı kararla, “*Pa alık Devri*” nin sona erdi ini açıkladı.

4.3. A alar Saltanatı

Osmanlı Devleti parçalandıkça ve merkezi otor ite zayıflayınca, ipler, devlet tarafından atanan askeri komutanların (yolda lar) eline geçmi tir⁶⁷. Büyük ço unlu u Ocaklılarca öldürülen Pa alar Devri son bulmu , Ocak’ın devlet idare ve kurumlarında kesin söz sahibi oldu u süreç ba lamı tır. Cezayir’deki Divan’ın⁶⁸ giri imi üzerine padi ah, atadı ı Beylerbeyinin yanında milisçe seçilen ikinci bir ef (Yeniçeria ası) bulunmasına muvaffakiyet verdi. Görülüyor ki, Memleketin yönetimini fiilen ele geçirmi bulunan bu yeniçeriler, durumu aynı zamanda Osmanlı D evleti’ne de kabul ettirmi tir⁶⁹. Yeniçeria ası’nın görevleri arasında, vergilerin toplanması, adli i lerin yürütülmesi, askeri birliklere ödeme yapılması gibi i ler sayılabilir. Beylerbeyi ise makamını resmi olarak muhafaza etmenin yanında, zaruri ev masraflarına ek olarak ayda 500 kuru maa almaktaydı. Kısacası, merkezde oturup, padi ahı temsil ediyorlardı. Di er bir önemli i i ise idari durumlarda ya Divan kararlarını onaylamak için ya da önemli durumlarda varlı ını hissettirmek için müdahale ediyordu⁷⁰. Kısacası Beylerbeyi makamını fahri olarak muhafaza ederken i lerin ço u ikinci efin elindeydi. Yeniçeriler zamanla ferman dinlemez bir hal aldılar⁷¹. Askeri bir yönetim kurarak, seçtikleri A aları iki ayda bir yenilemeye ba ladılar. Yani Ocak bu dönemde bi r istikrarsızlı a sürüklendi.

⁶⁶ Cezayir Ankara Büyükelçili i; *a.g.e.*, s.9.

⁶⁷ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.31.

⁶⁸ Divan: Pa alar ve A alar devrinde yönetimde de i iklik ya anarak, üst rütbeli subaylardan ve bazı memurlardan olu an “*Divan*” kuruldu. Bu kurum, devlet idaresinin en önemli organıdır. Ülkenin yöneticisi artık bu kurum tarafından seçildi. Cezayir, bu Divan’dan gelen bir bey, pa a veya a a tarafından yönetildi. Bir bakıma Milli Meclis ya da Millet Meclisi statüsünde olan bu kurumda, Yeniçeri Oca ı’nın üst rütbeli subaylarının tamamı ile devlet erkamı bulu nmaktaydı. Dayılar döneminde ise iki kademeli (büyük ve küçük divan) statüye sahip oldu. Bkz. Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.76-77.

⁶⁹ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.14.

⁷⁰ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.97.

⁷¹ Sara, Korle; *a.g.e.*, s.7.

1661’de yeniçeriler, Kapudan Pa a nezdine bir heyet göndererek, ülke idaresini ele geçirme gasplarını Osmanlı Devleti’ne kabul ettirdiler. Artık Cezayir eyaletinin Beylerbeyi padi ahın temsilcisi sıfatıyla hiçbir i e karı madan bulunulacak, asıl kuvvet ise Yeniçeria ası’nda olacaktı⁷². Böylece ülke, bir anlamda *Yeniçeri Oca ı’nın* eline geçti. Cezayir, Ocaklılardan meydana gelen Divan, yine Ocaklıların verdi i kararlar ve yine onlar tarafından seçilen A alar vasıtasıyla yöne tilecekti. Bu dönem bir anar i havası içerisinde geçmi tir. Bunun en önemli nedeni ise A aların tamamına yakınının Ocaklılar tarafından öldürülmesidir⁷³. Halil A a 1659’da, Ramazan A a 16612de, brahim A a 1662’de, aban A a 1665’te, Ali A a’da 1671’de yeni çeriler tarafından öldürüldü. Bu durumu, Osmanlı Devleti’nde de meydana gelen Yeniçeri ayaklanmalarına benzetebiliriz. Zira birçok yenilikçi padi ah, yeniçeriler tarafından öldürülmü tür.

4.4. Dayılar Dönemi

1671’de denizci reisler ayaklanarak A alar Sal tanatına son verdiler. Reisler hükümet eklini de i tirerek, ölünceye kadar Oca ı idare etmek üzere bir “*Dayı*” seçtiler. Cezayir’de bölünen ve parçalanan yeniçerilerin, içlerinden bir “*Dayı*” yı yönetime getirdikleri dönemdir. XVII. yüzyılın sonlarına do ru Ocaklar, “*Dayı*” denilen yeniçeriler tarafından yönetilmeye ba landı⁷⁴. Bu durum, Cezayir topraklarının Osmanlı Devleti ile olan ba larını zayıflatırken aynı zamanda Dayılar oca ı ba ımsız bir devlet gibi gördüler. Hatta, Dayılar, ilk etapta Osmanlı Devleti ’ne her yıl vergi verirken daha sonra bunu arada bir yapmaya veya hediyeye dönü türmeye ba ladılar. Bu dönemde birçok güçlü ve dirayetli Dayılar yönetime geldikleri gibi; aciz ve cahil Dayılarda i ba ına gelmi tir. Bu iki özellikteki Dayıların yönetime ge lmesinde Yeniçeri Oca ı’nın etkisi büyüktür⁷⁵. On bir Dayı pe pe e yönetimde bulunmu tur. Cezayir bu dönemde, ngiliz ve Fransız saldırılarına direnme göstermi tir (1678 -1680-1682-1688)⁷⁶. Yine bu dönemde Mersa el-Kebir ve Vahran geri alınarak Cezayir spa nyol i galinden tamamen kurtarılmı tir.

Cezayir yerlisi önderler ve akıncılar (Reisler) siyasal düzeni yeniden sa lamı lardır. Reislerin seçti i Dayı yöneticiler, ömür boyu yönetimde kalabiliyorlardı.

⁷² Ercüment, Kuran; *a.g.e.*, s.6.

⁷³ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.75.

⁷⁴ Fahir, Armao lu; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 188.

⁷⁵ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.76.

⁷⁶ Cezayir Ankara Büyükelçili i; *a.g.e.*, s.9.

Dayıların ölünceye kadar hükümetin ba ında kalmaları u sulü benimsendiye de A alar dönemdeki nüfuzları olmamı tur. Osmanlı Devleti Ocakların idaresini birbirinden ayırmakla, Kuzey Afrika'nın idaresinin bir ki i elinde toplanmasını önleyip, imparatorlu un birli ini güvence altında tutmaya çalı mı tur⁷⁷. Ba ımsız bir Divan tarafından seçilir, Osmanlı sultanınca Dayılıkları onaylanırdı. Ekonomik ve siyasal açıdan denetimde olmakla birlikte, “*herkesin babası*” sayıldı ından evlenmesi bin bir arta ba lanmı tı. Sava halinde ordusu, Osmanlı ordusuna katılır ve sulta n adına sava ırdı. Feodal-katılımcı bir siyasal yapıları mevcuttu. Kendi adlarına sikkeleri mevcuttur. Uluslar arası bir ki ili e ve yetkiye sahipti. Askeri rütbeye göre maa alır, yabancı konsolosların hediyelerini kabul edebilirdi. Sultana danı madan baz ı antla maları imzalardı. Aynı zamanda diplomatik yetkiye de sahip olduklarından, bunların döneminde birçok yabancı diplomatik ili kiler kurulmu tur. Örne in Fransa, 1563'te ilk diplomatını göndermi tir⁷⁸. spanya'nın saldırısı üzerine, zengin kom usu Cezayir'den yüklü miktarda borç almı , bu borçlarını daha sonra ödeyemeyerek 1830'da Cezayir'e saldırmakta çare bulmu tur.

Bu dönemde, ülke hemen hemen her alanda kurumsalla tı. Bilhassa dini, ilmi ve iktisadi yönden geli me kat etti. Yine geli meler, idari, askeri ve siyasal alanlarda da devam etti. Yöneticiler ehlin imarı ve geli mesi için büyük çaba sarf ettiler. Pek çok idari, askeri, ilmi ve içtimai kurum meydana getirildi. Türk hakimiyeti birçok yönden Cezayir'e damgasını vurmu tur.

Cezayir stratejik açıdan önemli bir konumda yer almaktaydı. Cebelitarık Bo azı'na yakınlı ı ve Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki hakimiyeti bakımından Avrupalı devletlerin ilgi alanı halindeydi. Cezayir Dayılarının faaliyetleri, Avrupa devletlerinin bu ilgisini tetikleme ti. Bu Dayılar Osmanlı Devleti'ne de kafa tutmakta, çe itli korsanlık hareketlerinde bulunmaktaydılar. Hatta Akdeniz'de ticaret yapan kimseler bu Dayılara haraç vermedikçe i yapamaz duruma geldiler. Cezayir tam bir korsan devleti durumundaydı⁷⁹. Haraç vermeyen devletlerin gemileri durdurulup, tayfaları esir alındı. Yine esirlerin serbest bırakılması para esasına dayandırıldı. Esirlerin sayısı arttıkça, Cezayir'i elinde bulunduran Osmanlı Devleti'ne de devletlerin ikayeti artmı tur. Bunun sonucunda elde ettikleri zararları Osmanlı Devleti'nden tazminat olarak istediler. Örnek verecek olursak; Edirne Barı ı'nda Osmanlı Devleti'nin

⁷⁷ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.14.

⁷⁸ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.31-32.

⁷⁹ Sara, Korle; *a.g.e.*, s.7.

verece i tazminatlar arasında Rus gemilerine Dayıların verdi i zararın telafi edilmesi de vardı. Osmanlı Devleti önce bu ikayetleri önemsemezken, artması ile sorumluluktan ayıklanmak için, “*Cezayirliler sava ve barı yapmakta serbesttirler*” diye bir cevap verdi. Bu tutum Cezayir Dayılarının i ine yararı ve bundan sonra Cezayir’i ba ımsız olarak kabul etmelerine neden olmu tur. Bu d urum Cezayir ve Osmanlı Devleti’nin ba larını gev etmi tir⁸⁰. Ali çavı adında biri daha sonra Dayılık makamına gelerek Osmanlı hakimiyeti yeniden kabul edilmi tir (1731)⁸¹.

XVII. yüzyıldan itibaren donanma gücünü kaybeden Osmanlı Devleti’nin, Ocak üzerinde yeterli otorite kurmaktan yoksun kalmı tur. Osmanlı Devleti’nin eyaleti konumundaki Cezayir,n pratikte ba ımsız bir devlet olarak ya amı tur. Osmanlı Devleti’ne olan ba lılıkları ise camilerde Osmanlı sultanı adına hutbe okunması, sarayın aday gösterdi i pa ayı onaylaması, sultana hediyeler gönderilmesi gibi sembolik göstergelerle sınırlı kalmı tur.

Asayı i sa lamak için vergi toplamak i i, “*Mahzan*” adı verilen kabilelere veren Türkler, Cezayir’i iç i lerinde serbest bırakmı lardı. Korsanlıktan elde edile n gelirlerin yanı sıra toplanan bu vergiler, yönetimin ba lıca gelir kayna ını te kil etmi tir. zamanla artan yeniçeri maa ları (Ulufe) yüzünden, Ocak, “*grame*” adında bir vergiyi daha halka mal etmi tir. Bu vergileri ödeme güçlü ü çeken halkın bir kısmı ç areyi göç etmekte bulurken bir kısmında da Osmanlı Devleti’ne kar ı ho nutsuzluk olu mu tur.

5. Cezayir’de Osmanlı zleri

Afrika’nın kuzeyinde Akdeniz’in kıyısından Büyük Sahra’ya kadar uzanan Cezayir, Türk korsanları “*Barbaros Karde ler*” çabasıyla 1520’li yıllarda Osmanlı Devleti’ne katılımı , önce do rudan, sonra yarı ba ımsız bir Beylerbeylik olarak Sultanın tabiiyetinde bulunmu tur. Cezayir, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti’ne geçen Tunus ve Trablusgarb ile birlikte “*Garb Ocakları*” olarak anılmaya ba landı. Cezayir için bu durum Fransızların Cezayir’i i gal tarihi olan 1830’a kadar devam etti. Cezayir’de üç asır süren Türk hakimiyeti maddi ve manevi alanlarda önemli izler bırakmı tur. Türklerin Cezayir’in merkezinde kurdukları kasaba, beyaz badan alı kargir evleri, dar ve merdivenli sokaklarıyla dikkat çekmektedir. *Darülbey Sarayı, Cami Ülcided, Ali Bici’nin mescidi, Sultan Kalesi* Türk dönemi mimari eserlerini te kil eder.

⁸⁰ Fahir, Armao lu; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 188-190.

⁸¹ Sara, Korle; *a.g.e.*, s.7.

Türk yönetimi ile birlikte Cezayir’de eski düzen yerini yeni düzene bıraktı. Ülkede Osmanlı Devleti tekilatına benzer bir tekilatın kurulması esas alınmıştır. Ayrıca yönetimde de birtakım de i ikliklere gidilerek, ülkenin gelişimi göz önünde bulundurularak ıslahatlar yapılmıştır. İslam dünyasındaki geleneksel kurumlar da burada tesisi edilmeye başlanmıştır. İstanbul’dakilere benzeyen idari,askeri, adli,mali ve iktisadi kurullar oluşturuldu. Bunlar ülkeye yeni bir görünüm vermiştir.

Cezayir’de Türk kültür varlığının kalıntılarından biri de, halk dilindeki Türkçe kelime ve tabirlerdir. Cezayir, Tlemsen ve Konstantin gibi şehirlerde konuşulan Arapça’da Türkçe sözler oldukça fazladır. 1920 yılların başında, Muhammet Ben Cheneb, Cezayir Arapçası’nda 634 Türkçe kökenli kelime tespitinde bulunmuştur. 1970’lerde bu sayı yarı yarıya azalmıştır, “*ba a a, çavuş, hoca, tophane, fener,demir, çizme, külah, kahveci, börek, baklava*” gibi denizcilik, askerlik, zanaat,giyim, kuşam ve mutfakla ilgili pek çok söz ve terimin varlığını koruduğunu görmekteyiz⁸². Bir Türk oyunu olan *Karagöz* Tunus dahil olmak üzere Cezayir’e yayılmıştır. Fransız istilasıyla birlikte mahallile en oyun, perdede Cezayirliyi canlandırdığı ve sömürgeci Fransız’ı dövdüğü bilinmektedir. Gölge oyunu 1834’te Fransız makamlarınca yasaklanmasına rağmen 1914’e kadar Cezayir’de oynatılmaya devam etmiştir.

Konstantin Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Kamel Filâlî Cezayir’in Türk dönemini şu cümleleri söyleyerek de erlendirmiştir:

Beylik hükümetinin, “*gaza ve korsanlık merkezli siyaseti ona üç asırdan fazla bir zaman tarihi meşhuret sağladı...Osmanlı Türklerinin Cezayirliiler ile karşılaşması Kulları sınıfının husulüyle bir çeşit etnik sentez meydana getirdi; bu karşılaşma aynı zamanda birleşik bir kültürün ortaya çıkmasına sebep oldu ve mahalli kültür mirasını zenginleştirdi. Cezayir’deki Osmanlı müspet mirasına damak zevki, mimarlık ve giyim kuşam alanlarında vuku bulan etkileri de ekleyelim. Tatlılar, camiler, hamamlar gibi nakıllar, gelinlikler ve kaftanları da bu mirasın izlerini taşıyor. Kasbah’ın ve kıyı şehirlerinin mimarisi Osmanlıların Cezayir’de bıraktıkları derin etkiye şahitlik eder ve soylu yahut soyluluk iddiasında bulunan bazı aileler hala Türk -Osmanlı neslinden gelmekle övünürler”⁸³. Zaten Türk ve Cezayir bayraklarını süsleyen ay -yıldız bu iki devletin kardeşliğini simgelemektedir.*

⁸² Ercüment, Kuran; “Cezayir ve Türkler”, *Orkun Aylık Türkçü Dergi*, S. 49, İstanbul, 2002, s.18.

⁸³ Ercüment, Kuran; “Cezayir ve Türkler”, *Orkun Aylık Türkçü Dergi*, S. 49, s.19.

Osmanlı Devleti'nde bir dönem Cezayir, müstesna mevkiinden dolayı “*Sultan Cezayir*” diye anılmı tır⁸⁴. Türkler Batı Anadolu, Adalar ve Rumeli'nin kıyı bölgelerinden yeniçeri, levent ve din adamı sıfatı ile buralara yerle en, sayıları 20.000'i a mayan bir kitleydi. Bunların yerli kadınlardan do an çocukları, “ *Kulo ulları, Sarı, Kara, Ba terzi, Zeybek, Kazda lı Lazo lu*” gibi soy isimleri ile tanınırlar ve kendilerini Arap ile Berberilerden ayırırlardı. Yine onlardan kız alıp vermezlerdi. Levent lerin ço u Akdeniz'in Hıristiyan topluluklarına mensupken, Müslümanlı ı kabul ederek Türkle mi lerdı.

5.1. Osmanlılar Döneminde Cezayir'de Askeri dare ve Kurumları

Cezayir'de ilk Türk askeri varlı ı, Oruç-Hızır Reis karde lerin maiyetindeki askerler ile Osmanlı Devleti sultanı Yavuz Selim'in 2000 yeniçeri kuvveti göndermesiyle ba lar. Yeniçeri Oca ı örnek alınarak kurulan Garb askeri Ocaklarının ilki, Cezayir Beylerbeyindeki Ocak'tı. stanbul'daki Yeniçeri Oca ı gibi te kilatlandı. Yeniçeri kuvvetleri, Cezayir'de *Kasriyye* denilen yedi kı lada ya arlardı. Her bölü ün ba nda “*ba bu* ” (bölükba ı) adında bir ki i görevliydi. Bunlara *Zabit* denilmekte ve en üstlerini *Yeniçeria ası* olu turmaktaydı. Yani ülkede de yedi Yeniçeria ası bulunmaktaydı⁸⁵. Cezayir'e gelen yeniçeriler genellikle Müslüman asıllı olmayan dev irmelerden olu urlar, daha sonra ise Müslümanla tırılırlar ve Türkle tirilirdi. Trablusgarb, Tunus ve Cezayir'den gelen Dayılar veya Beyler, Anadolu'nun çe itli yerlerine özellikle de Batı Anadolu'ya giderek yeniçeriler toplarlar ve yanlarında götürürlerdi. Batı Anadolu'ya gönüllü gelip Cezayir'e yerle en yeniçeriler, ülkede yeni bir neslin büyümesine neden oldular. Varlıklarını günümüze devam ettiren ve kendilerine *Kulo lu* denilen bu aile Ocak içerisinde ve ülke yönetiminde etkin rol oynamı larıdır. Garb Askeri Ocakları içerisinde en problemlı ve karı ık olanı üphesiz Cezayir'di. Cezayir Türk hakimiyeti ve devlet idaresi denizciler tarafından kuruldu u halde yeniçeriler bunlara kar ı tahakküm edip XVII. Yüzyılda yönetimi ele geçirdiler⁸⁶.

Kuzey Afrika'da Türk hakimiyetini donanmaya dayandırabiliriz. Barbaros karde ler tarafından atılan temeller Türklerin Kuzey Afrika'daki donanma gücüne temel te kil etmi tir⁸⁷. Cezayir'in özel aynı zamanda güçlü bir donan maya sahipti. Batı Akdeniz'in en güçlü donanmasını te kil etmekteydi. Cezayir Beylerbeyi'nin donanması,

⁸⁴ Tuncay, Karakaçan; *a.g.e.*, s.8.

⁸⁵ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.86.

⁸⁶ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.87.

⁸⁷ Yılmaz, Öztuna; *Büyük Türkiye Tarihi*, C. XIV, s.143.

Avrupa büyük devletlerinin donanmasına denk, çok büyük bir deniz kuvvetiydi. Kaptan ve Leventler Türklerden oluşmaktaydı. Bu donanmanın filoları, yalnız Akdeniz’de değil Atlas Okyanusu’nda da faaliyet içerisindeydiler⁸⁸. Sonraları Akdeniz kıyısındaki ülkelerdeki tecrübeli kimselerin i tiraki ile daha da güçlenen Cezayir deniz donanması uzun süre Akdeniz’in deniz güçlerinden birisi olmuş ve Osmanlı Batı Akdeniz’deki temsilcisi ve karakolu olmuştu. Oruç Reis, Hızır (Hayrettin) Reis, Piyale Paşa ve Hasan Paşa, Uluç Ali Paşa ve benzeri denizcilik tarihinde ün salıp adını yazdıran bu Reisler ve Kaptan-ı Deryalar tarafından yönetilen bu donanma Batı İslam dünyasının savunmasını yapmış, ayrıca ülkenin ticari ve iktisadi yönden gelişmesine de katkıda bulunmuştu. Denizciler ve Kaptanlar deniz sahilindeki kasabada otururlar, yeniçerilerin (kara ordusu) i lerine karşı mazlardı. Ayrı bir Ocak halinde olup, denizcilikle uğraşırlardı⁸⁹.

5.2. Osmanlılar Döneminde Cezayir’de Sosyal Yapı ve Kurumlar

Cezayir’de Osmanlı Devleti’nin geleneksel düzenine benzer bir sosyal yapı mevcuttur. Halk kırsal kesimdekiler (bedeviler ve köylüler) ve şehirdekiler olmak üzere iki bölümdü. Kırsal kesimde yaşıyanlar bir süre sonra şehir (yerleşik) hayatına geçtiler. Kırsal kesimde yaşıyanlar, ziraat ve hayvancılıkla uğraşırken, yerleşik düzenler el sanatları ve küçük sanayi ile meşgul oldüler. Ticaret şehrin en önemli gelir kaynaklarından biriydi.

Kırsal kesimin tasavvuf tarikatlarına dayanan birtakım adetleri vardı. Bu durumda aşiret ve kabilecilik anlayışı etkin rol oynuyordu. Gerek kırsal gerekse şehirli bu toplum adetlerini köşesiz İslam tarihinden ve Müslüman kültüründen almaktaydı. XVI, XVII ve XVIII. yüzyılda yaşıyan seyyahlar ülkedeki dini yaşıyanı, sosyal adetleri ve kültürel değerleri seyahatnamelerinde dile getirmişlerdir. Evlenme, sünnet, nişan, hacı karınlama ve hacı uğurlama törenleri bunlardan birkaçıdır. Ayrıca kaptanların, Beylerin Reislerin sefere çıkışı ve dönüşleri, valilerin vilayete tayinleri, Osmanlı sultanlarının tahta çıkışları, v.b. törenlerle kutlanırdı. Kurban Bayramında güreş ve cirit oyunları tertip edilirdi. Yarı mayaya tüm halkın yanı sıra Paşa veya Beylerde katılırdı.

Ülkede, tatil günlerinde, Türkler tarafından buraya getirilen “*Karagöz Oyunu, Orta Oyunu, Meddah*” gibi oyunlarda sergilenmektedir. Kadınların sosyal yaşantısı da, Osmanlı dönemi Cezayir toplumunda, iktisadi, zirai, ticari, siyasi, içtimai ve kültürel

⁸⁸ Yılmaz, Öztuna; *Türk Tarihinden Yapraklar*, s.156.

⁸⁹ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.88.

planda önemli rol oynadılar. Ekin ekme, biçme, tarla sulama, ev i i, zanaat, küçük el sanatları v.b i lerde çalı arak aile hayatına katkıda bulunmu lardır.

Sosyal yapıda Türkler, Pa adan Yolda a gibi en üst mertebeyi olu turmaktaydılar. dare onlardaydı ve Divan onlardan olu urdu⁹⁰.

5.3. Osmanlılar Döneminde Cezayir’de ehircilik

Osmanlı Devleti’nin Magrib’de dört yüz yıla yakın süren egemenli i milli tarihimizin en parlak sayfaları arasında gösterilmektedir⁹¹. Türkler XVI. yüzyılın ba larında Cezayir’e ayak basarak (Barbaros Karde ler) burayı ba kent yapmı lardır. Tlemsen’in Zeyyânîlerden, Konstantin’in de Haf îlerden alınmasında karargah konumundaydı. Deniz yoluyla Avrupa ülkelerine yapılan taarruzlar da buradan yönetiliyordu.

Osmanlı yönetiminin Cezayir’de damgasını vurdu u alanlardan biri de ehirciliktir. Bu dönemde kırsal (bedevi) ya ayı terk edilerek yerle ik (ehir) ya am ba lamı tır. Osmanlı Devleti, sömürgeci devleler olan spanyollar ve Fransızlar gibi, Cezayir’de yeni ehirlere kurmadıkları gibi, ehri emperyalist emeller do rultusunda kullanmamı lardır. Bölgede slam’ı ve Müslümanlı ın koruyuculu unu temsil etmi lerdir. Yine bu dönemde Cezayir ehirlere, Avrupa ehirlere gibi geli memi ti. Sokakları dar, banka ve kapitalist yarı lar hakim de ildi . Aynı zamanda ülke yöneticileri olan Türkler, din karde leri oldukları Cezayir halkına ve bölgeye yabancı de illerdi. slam ve Müslümanlı ın koruyuculu unu da üstlenmi durumdaydılar. Mimari ve sanat eserleri, askeri, idari, içtimai ve kültürel kurumları ile ülkeyi imar ederek, günümüze de önemli eserler bırakmı lardır⁹².

Cezayir, dönemin en büyük ehirlere biriydi. ehri belediyesi ve belediyeye ba lı bütçesi mevcuttu. ehri belediye ba kanı yerli Araplar arasından Beylerbeyi tarafından seçilir ve bu ba kanlara, “ *eyhul-beled*” denirdi. Türklerin ço u ba kentte ikamet etmekte; di er ehirlere memuriyet ya da askeri görevden dolayı bulunmaktaydı. Ba kent Cezayir’de Türklerin sayısı hiçbir zaman 22.000’i a mamı tı. Cezayir kozmopolit bir yapıya sahipti. Pek çok milletten halkı barındırırdı. Yerli anadan do mu Türk çocuklarından ba ka, Araplar, Berberiler, Endülüslü göçmenler, spanya

⁹⁰ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.90-91.

⁹¹ Ercüment, Kuran; “Osmanlı Döneminde Magrib Tarihi” , *Yeni Türkiye Yayınları*, s.155.

⁹² Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s. 91-92.

ve Portekiz'den kovulmu Yahudiler, ticaret ile u ra an Avrupalılar ve bütün milletlerden olu an esirler vardı⁹³.

Cezayir eyaleti, merkez sanca ndan ba ka üç sanca a (ark, Cenup, Garb) bölünmü tü. *Garp Beylikleri* olarak adlandırılan bu sancakların ba nda *Bey* adı verilen yöneticiler vardı. Bunlar Beylerbeyinden emir alırlar ve onlara vergi verirlerdi, fakat kendi idarelerinde müstakil idiler. Sancaklar ise kadılıklara, kadılıklarda eyhliklere ayrılıyordu. Bunlar kaymakam ve nahiye müdürü rütbesinde idare amirleriydi ve yerlilerden seçilirdi. Büyük bir kısmı merkezde bulunan yeniçerilerin bir kısmı Sancak Beylerinin maiyetindeydi⁹⁴.

Cezayir'de, yerli halkın sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarını kar ılayabilecek kurumlar mevcuttu. ehrin her tarafında hamam, dükkan, cami, fırın, çar ı, pazar v.b. zaruri ihtiyaçların kar ılandı ı kurumlar vardı. Osmanlı himayesi devrinde dükkan sayısının çoklu u ve sosyal ekonomik kurumlarının fazlalı ı sebebiyle “*Küçük stanbul*” denilecek bir düzeye ula an Cezayir ehrinde çok sayıda bilim ve kültür merkezi vardı. Bunlar içinde cami, mescit, zaviye, medrese, Kur'an kursu ve vakıfları sayabiliriz. Az olmakla birlikte ticari irketlerin de mevcut oldu u Cezayir'in görkemli sarayları, zengin meyve ve sebze bahçeleri ile güzel bir görünümü de bulunmaktaydı⁹⁵.

ç ülkenin asayi i vergiden muaf imtiyazlı kabileler sa lardı. “*Mahazin*” denilen bu kabilenin vazifesi, vergi ödemekle mükellef di er kabileleri itaat altında tutmaktı. Kabileler arasındaki dü manlıktan ustaca yararlanabilen Türkler, yerliler üzerinde hakim güçlerini sürdürmek için bir çe it evliyalar olan nüfuz sahibi murabıtlarla iyi geçinme politikası gütmü lerdir⁹⁶. Di er bir önemli politikaları ise yerli kadınlardan do an çocuklarını yüksek makama geçirmemektir. Bunlara *Kulo ulları* denilir ve oca ın topçu kuvvetini te kil ederlerdi.

Cezayir ehrinde, cuma ve salı hariç haftada be gün meclis toplanır ve eyaletin iç i leri ile me gul olurdu. Aynı meclis salı günü Cenîne Sarayı'nda, Beylerbeyi'nin veya vekilinin ba kanlı nda toplanır, alınan kararlar Beylerbeyinin onayına sunulurdu. Beylerbeyiler yüksek askeri ve siyasi i lerle u r a ırdı. Meclisin üyeleri olan yüksek rütbelilerin hepsi Türklerden olu maktaydı. Mecliste katip olarak 200 kadar

⁹³ Yılmaz, Öztuna; *Türk Tarihinden Yapraklar*, s.157.

⁹⁴ Yılmaz, Öztuna; *Türk Tarihinden Yapraklar*, s.155; Ercüment Kuran, *a.g.e.*, s.7.

⁹⁵ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.92.

⁹⁶ Ercüment, Kuran; *a.g.e.*, s.7.

memur görev almı tı. Büyük Kadı, ülkenin adalet ve eğitim i leri ile u ra ır, ancak sancak ve kaza kadılarını tayin ederdi.

ehirde muazzam bir ticaret daha do rusu esir ticareti yapıldı ı için asayı oldukça önemliydi. ehri asayı inden “Çavuş” denilen yüksek rütbeli 8 Türk subay sorumluydu. Bunlar İngiliz polisi gibi silah ta ımlardı. Ancak Çavuş a yapılan her türlü olumsuz hareket suç te kil etmekte, hatta idam cezasına bile çarptırılmaktaydı. Halktan birinden yardım isterse her ahıs, Çavuş ’a elinden geleni yapmakla mükellefti. Gece polisi çok sıkı idi. ehir veya mahalle kapıları kapandıktan sonra dı arıda dola mak için hiç kimseye müsaade edilmezdi. Geceleri dola ma izini olmayan yayalar yakalanırdı. Bu durumun tek istisnası Ramazan Ayı idi⁹⁷.

Kısacası, Osmanlı Devleti, Cezayir’i kendisine ba lı bir eyalet olarak yönetirken, ülkedeki mevcut sosyal ve ekonomik yapıyı de i tirmemi tir. Din b irli inin olması, Halifenin tüm Müslümanları temsil etmesi, halkı Osmanlı Devlet’ine ba lı kılmayı sa lamı tır. Zira merkeze kar ı yükümlülükleri vergileri ödemenin ötesine geçmemi tir⁹⁸.

5.4. Osmanlılar Döneminde Cezayir’de Eğitim ve Kültürel Hayat

Türkler döneminde Cezayir, canlı bir ilim ve kültür merkezi konumundaydı. Türkler ilim ve kurumlarının ço unu oraya ta ımı lardır. Bu yüzden eğitim ve ö retim Osmanlı geleneksel eğitim-ö retim kurumlarını yansıtıyor konumdaydı. Bunlar içinde vakıflar, medreseler, camiler, zaviyeler, kütüphaneler, i yerleri, dükkanlar, dernekler gibi eğitim ve ö retim kurumlarını sayabiliriz. İslam uygarlı ının temel kurumlarından biri olan vakıflar, ülkede eğitim ve ö retimin yaygınla ması, ilim ve kültür seviyesinin yükselmesi için en önemli kurumdu. Zaviyeler, mescitler, camiler, medreseler vakıflar sayesinde ayakta ydılar. Bu yüzden Cezayir’de eğitim -ö retim ve dini kurumları Müslüman toplumun sorumlulukları arasına sokan Devlet de il; eğitim ve ö retimden sorumlu olan vatandaş lar ile yine onların kurdukları vakıflardır. buna mukabil bazı devlet adamlarının da kurdu u vakıflar mevcuttu.

Cezayir ehriinde Mâlikî ve Hanefî mezhepleri ve bu mezheplere mensup iki müftü bulunmaktaydı. Di er müftüleri yine bu iki büyük müftü atamakt aydı. Mâlikîlik yerli halkın, Hanefîlik ise Türklerin mezhepleri arasındaydı⁹⁹. Türklerin hoş görülü

⁹⁷ Mouioud, Gaid; *a.g.e.*, s.148.

⁹⁸ inasi, Sönmez; *a.g.m.*, s.81.

⁹⁹ Yılmaz, Öztuna; *Türk Tarihinden Yapraklar*, s.155.

tutumu sayesinde yerli halkın bir kısmı Hanefilik mezhebine geçmiştir. Gerek himayeci Türkler gerekse yerli halk bütünüyle Müslüman olduklarından, onların aralarında kader birliği, ülkede ise tam bir huzur ve dini özgürlük havası hakimdi. Bu iki mezhebe mensup olan insanlar çok iyi anlaşıyorlardı. Camiler, mescitler, medreseler ve bunlarla ilgili vakıflar ülkenin her tarafında mevcuttu. Büyük-küçük demeden her yerle im biriminde bir mescit bulunmaktaydı. XVII. yüzyılda başkent Cezayir’de, 100 civarında mescit-cami, 90 dolayında medrese ve 30’a kadar da zaviye olduğu bilinmektedir¹⁰⁰.

Medreseler, Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi üç dereceye ayrılır:

a) İbtidâîye (İlkokul), b) Sâneviye (Orta-Lise), c) Yüksekokul (el-Medârisu’l’ulyâ). E itim-Ö retim programları, fıkıh, tefsir, hadis, kelam ve tasavvuf gibi dini ilimlerle tarih ve coğrafya gibi beşeri ilimleri ve dil ilimleri ile sınırlı idi. Osmanlı Devleti merkezinde uygulanan program ile eşleşirdi. Çünkü bu devrin ilim anlayışı da Osmanlı Devleti’ndeki gibi, önce Kur’an ilimlerinin öğrenilip anlaşılması esastı. Kur’an ayetlerinin bilinmesi, hadislerin ezberlenmesi, temel inanç ve ibadet esaslarının öğrenilmesi temel hedefti. Zaten Müslümanların gözünde gerçek bilginin din ilimleriyle uyanması idi.

Cezayir’de Türk kültür varlığının en büyük kanıtı Türkçe kökenli kelimeler ve tabirlerdir. Başkent Cezayir, Tlemsen, Constantin v.b. şehirlerde konuşulan Arapça’da bile Türkçe sözler oldukça yaygındır. 1920’lerde 700’e yakın Türk kökenli kelimeler mevcutken; 1970’te ise bu sayı yarıya düşmüştür. Buda Türklerin Cezayir’de olduğu dönemde, eğitim ve öğretimde dolaylı olarak da halk arasında ne denli etkili olduğunu göstermektedir. *Çavuş*, *hoca*, *tophane*, *fener*, *demir*, *çizme*, *külâh*, *kahveci*, *börek*, *baklava*, gibi askerlik, denizcilik, giyim ve kuşamda v.b. alanlarda pek çok ilgili terimin olduğu görülmektedir. Yine “*Karagöz Oyununu*” da Türklerden geçen bir kültürel öğe olarak kabul edebiliriz. Cezayir kahvehanelerinde oynatılan bu oyun oldukça ilgi görmüştür¹⁰¹.

Kısacası Cezayir, Türk hakimiyeti döneminde sosyal ve kültürel yönden altın çağını yaşamıştır. Osmanlı Devleti de bu iki ülke arasındaki ilişkilerin en üst düzeyde olduğu XVII. yüzyılda, ülkeyi örnek bir sosyo-kültürel yapıya kavuşturmayı amaç edinmiş ve bunda da başarılı olmuştur¹⁰².

¹⁰⁰ Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.100.

¹⁰¹ Ercüment, Kuran; “Cezayir ve Türkler”, *Orkun Aylık Türkçü Dergi*, S. 49, s.18-19.

¹⁰² Sabri, Hizmetli; *a.g.m.*, s.117.

6. Fransa'nın Cezayir'i galinden Önce Osmanlı Devleti'nin Durumu

Cezayir, Osmanlı Devleti'nin hem Akdeniz'deki egemenli i bakımından hem de Cebelitarık Bo az'ına yakınlı ı sebebiyle stratejik bir konumda bulunuyordu. Bu yüzden Avrupa Devletlerinin de ilgi oda ı durumundaydı. Cezayir Dayıları bu ilgiyi arttırmı , Avrupa Devletlerini adeta tehdit eder duruma gelmi lerdı. Mesela Akdeniz'de ticaret yapan devletler Cezayir Dayılarına haraç vermedi i müddetçe Akdeniz'de dola amaz oldular¹⁰³. Dayılar döneminin sonlarına do ru iç cephe zayıflarken, halka a ır vergiler yüklenmi , rü vet ve yolsuzluk arttı , dayıya ve Osmanlı Devleti'ne ayaklanma ba göstermi tir. Gaza ideali, yerini mal hırsına, cihad ise korsanlı a bırakmı tı. Güçlenen Avrupa ülkeleri ise ticaret yollarının tehdit altında kalmasına tahammül edemez duruma gelmi lerdı. Zira Dayılar döneminde Cezayir' spanya iki kez saldırmı tı (1541-1755)¹⁰⁴.

Osmanlı Devleti sadece egemenli i altındaki Cezayir'de sorunlarla u ra mamı tı. Aynı zamanda XIX. yüzyıla gelindi inde topra mın büyüklü ü oranında sorunlarla da kar ı kar ıya kalmı tı. Oldukça zor bir süreçten geçen Osmanlı Devleti, yönetsel sorunlar ba ta olmak üzere, devletin tüm çarklarında kırılma , gev eme, bozulma ba göstermi ti. II. Mahmut bozulan gidi atı düzeltmek için uzun süre u ra mı tır. Devlet -i Aliyye'nin bu yüzyılımı, koca bir çınara yalnız içi kurtlarla dolu koca ve ya lı bir çınara benzetebiliriz¹⁰⁵. Zira büyük ve gösteri li, üç kıtaya yayılmı bitik bir çınar...

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için iç ve dı sorunların hat safhada oldu u bir dönemdir. Fransız ihtilalinin tesirleri bu yüzyılda da kendini göstermi , Balkanlar'daki milletler ba ımsızlıklarını kazanmak için isyan etmi lerdı. Altı yıldan beri Mora isyanını bastırmakla me guldü¹⁰⁶. Yunan ayaklanması, Osmanlı Devleti'ni u ra tıracak birçok meseleyi de art arda sıraladı. Yunanistan kaybı dı nda, 1829 Edirne Barı ı ile Ruslara da toprak vermi , aynı zamanda Eflâk ve Bu dan üzerindeki kontrolü de zayıfladı. Bunlardan güç alan Fransa, kapitalizmin ilk önemli dı macerası Cezayir'i i gal etmi tir¹⁰⁷. Yine Rus baskısı devam etmi , Fransızlar Napolyon ile birlikte tüm Avrupa'yı sarsmı , Mısır'a da girmi , Osmanlı Devleti tam Fransa'dan kurtuldum derken, 1818'de Vehabiler'in Arabistan'daki isyanları ile u ra mak zorunda kalmı tır.

¹⁰³ Fahir, Armao lu; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 188.

¹⁰⁴ Fatih Okumu , *a.g.e.*, s.15.

¹⁰⁵ Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s.12.

¹⁰⁶ Ercüment Kuran, *a.g.e.*, s.15.

¹⁰⁷ ehmus Güzel, *a.g.e.*, s.3.

XIX. yüzyılda, Mora'da Yunan isyancılarına karşı ba arılı olan Osmanlı Devleti'nin Mısır valisi *Kavalalı Mehmet Ali Pa a'nın* isyanı ile u ra ıldı. Hakikaten, Mehmet Ali Pa a Mora isyanı sırasında asilerle yaptığı ı çarpı mada, Avrupa standartlarında bir orduya sahipti¹⁰⁸. Bu Osmanlı valisi ile yapılan sava ta yenilip çaresiz kalan Bab-ı Ali, ba dü manı olan Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmı tır. Yine bu ayaklanmanın bir neticesi olarak, 1831'den ba layıp on yıl sürecek olan Mehmet Ali ayaklanması ortaya çıktı ve ayaklanmanın sonunda Mısır ile ba lar kopma noktasına geldi¹⁰⁹. ngilizler ve Rusların Bo azlar ile ilgili emelleri bu dönemde Osmanlıyı güç bir sorunla bırakan di er bir sorundu¹¹⁰.

Osmanlı Devleti, orduda yenilikler yapma amacı ile, günden güne sorunlar yuma ını te kil eden *Yeniçeri Te kilatını* kaldırmak için 1826 yılında dü meye bastı. "Vaka-i Hayriye" (Hayırlı Olay) denilen bu hadise sırasında 6000 Yeniçeri öldürülmü , 20.000 ki i de uzak diyarlara sürülmü tür. Ancak bu durum yüzünden Osmanlı Devleti'nin kara ordusu büyük yara almı tı. Yeni kurulmaya ba layan ordunun emekleme devresinde, Osmanlı Devleti kara kuvvetleri savunmasız duruma dü mü , bunun sonucunda Ruslarla yapılan sava ta yenilgi alarak birçok ehit verilmi tir. Ruslar, Rahova'yı aldıktan sonra Balkan da larını a arak Silistre'ye girmi ler, do u tarafından ise Erzurum ve slimye'yi ele geçirmi lerdı. Bir zamanlar Osmanlı Devlet'inin ba kenti konumundaki Edirne de Rusların i galine u ramı , bu zamandan sonra Payitaht da tehlikeye girmi ti. Ruslarla yapılan sava sonucunda Edirne Barı ı (14.09.1829) artları a ır bir antla ma olarak imzalanmı tır¹¹¹.

Avrupa devletleri, Yunanistan'ı Osmanlı Devleti'nden kopartmak ve ba ımsız bir *Yunan Devleti* kurmak için sürekli olarak Osmanlı Devleti'ne baskı yapmı , baskılar istedikleri sonucu vermeyince de çareyi, ngiliz, Fransız ve Rus donanmalarından kurulmu birle ik donanma ile Osmanlı Donanmasını 1827 yılında *Navarin'de* yakmakta bulmu lardır. Yani Osmanlı Devleti sadece kara kuvvetlerinin azizli ine u ramamı tı; aynı zamanda donanmada da benzer bir akıbet ya amı tı. Navarin olayı Osmanlı-Mısır donanmasının üçte ikisinin yok olmasına sebep te kil etmi tir. yine bu olay yüzünden Osmanlı Devleti'nin asilere karşı mücadelesini de büyük ölçüde engelleme tir. Avrupa devletlerinin sürekli baskıları neticesinde Osmanlı Devleti'nin

¹⁰⁸ Ercüment Kuran, *a.g.e.*, s.19.

¹⁰⁹ Fahir Armao lu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 187.

¹¹⁰ Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s. 12.

¹¹¹ Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s.13.

kararı koyacak gücü kalmamı , 24 Nisan 1830'da Yunan Devleti'ni onaylamak zorunda kalmı tır.

Avrupa Devletleri Osmanlı'nın Kuzey Afrika'daki hakimiyetini kırmak için daha ilk dönemlerden itibaren sürekli mücadele vermişlerdi. Hatta buradaki valilerini doğrudan muhatap alarak bölgeye gönderdikleri konsoloslara sayesinde çoğu zaman padişahın onayı ve rızası alınmadan anlaşmalar imzaladılar. Zira Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar, Ruslar, Amerikalılar, Sıvçlılar Akdeniz'de Osmanlı hakimiyetine son vermek istiyorlardı. Fransa 1792'de Mısır'a girdiyse de, 1802'de burayı terk etmek zorunda kalmı tır. Buna mukabil 1830'da işgal ettiği Cezayir'i 1962'ye kadar bırakmamı tır. İtalya'nın Tunus'u işgal etmesini önlemek amacıyla, burayı da "*himaye etme bahanesiyle*" ele geçirdi. İtalya ise birçok Avrupa devletlerinin desteğiyle Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprak parçası olan Trablusgarb'ı 1911'de işgal etti. Osmanlı Devleti ise dört asır hakimiyetini devam ettirdiği Kuzey Afrika bölgesinde ki haklarından 1918 Mondros Mütarekesinin imzalanması ile vazgeçmek zorunda kaldı.

Ne yazık ki Kuzey Afrika devletleri dört asır Avrupalı Hıristiyan devletlere karşı hamiliğini (koruyuculuğunu) üstlenen aynı zamanda akraba olan Türklerden sömürgeci devletlerin ince, baskıcı, entrikacı siyasetleri sonucunda her geçen gün biraz daha uzaklaşıyorlar. On binlerce can vererek bu bölgeyi koruyan Osmanlı Devleti bu toprakları kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmı tı. Ancak gerçekler zamanla aydınlanmı , Cezayir'i kemiren bu kardeşlik kavgasının temelinde sömürgeciliğin yattığı fitne tohumlarının yattığı anlaşılmalı tır¹¹².

¹¹² Ahmet Kavas, *a.g.m.*, s.111.

K NC BÖLÜM

FRANSA HAK M YET DÖNEM NDE

CEZAY R

I. CEZAY R' N FRANSA HAK M YET NE G RMES

1. gal Öncesi Cezayir'in Durumu

XIX. yüzyılda giderek güç kaybeden Osmanlı Devleti'nin bu zayıf konumunu fırsat bilen Batılı devletler harekete geçmi ve Osmanlı üzerinde planlar yapmaya başlamışlardır. Dünyanın bu paylaşımında, yeryüzünün hazinelerinin ve büyük pazarlarının , XIX. yüzyılda kurulumu imparatorlukların nispi gücü, onları kurulan ulusların Avrupa'da i gal ettikleri yerle kesinlikle karşılaştıramayacak hale gelmiştir. Afrika kıtasının kaderini belirleyen devletler-hakim devletler- bütün dünyaya aynı derece hakim devletlerdir. İmdiye kadar kefedilmemiş zenginlikleri kontrol edilememiş umudu ve sömürgecilik yarışına katılabilmek için adeta birbirleriyle yarışıyorlardı.

Kuzey Afrika toprakları içerisinde Batılıların ilk etapta göz diktikleri yer Mısır'dı ve talipisi oldukça fazlaydı. Önemli bir ticaret güzergahı olmasından dolayı hem İngiltere hem de Fransa Mısır ile ilgilenmişler, ikisi de bir dierine bölgeyi kaptırmak istemişlerdir. *Napolyon Bonaparte* bu uğurda Mısır'a bir sefer düzenlemesine razı men başarılı olamamıştır¹.

“*Co rafi Ke ifler*” sayesinde Avrupa ülkeleri birer sömürge imparatorluğuna dönüşme yolunda ilk adımı atmışlardır. Uzak kıtaların kara ve sarı derili insanların gözyaşları, alın terleri, emekleri ve kanları pahasına büyüyorlardı. Sömürdükçe semiriyor, semirdikçe sömürüyorlardı². XVIII. yüzyılda milletlerarası güç dengesinde büyük değişiklikler olmuş, sanayi devrimini gerçekleştiren Batılı devletler sömürgecilik siyasetine hız vermişlerdir. Bu amaçla Viyana'da toplanan Avrupalı büyük devletler, ilk önce Akdeniz'i Fransızlardan temizlemek gibi bir ortak hedefte anlaşmışlar³. Böylece 1815'te toplanan Viyana kongresinde Akdeniz'de korsanlığın sona erdirilmesi

¹ Tuncay Karakaşan, *a.g.e.*, s.9.

² Fatih Okumu , *a.g.e.*, s.16.

³ Faik Bulut, *a.g.e.*, 1994, s.42.

kararla tırılmı , 1816 baharında İngiliz Amiralı *Lord Exmouth* donanmayla Cezayir, Tunus ve Trablusgarb limanlarına gelerek, korsanlıktan vazgeçilmesini ve Hıristiyan esirlerin serbest bırakılması talebinde bulunmu tur. 1816'da Cezayir limanına beyaz bayraklarla yaklaşan İngiliz donanması, oynadığı bu oyun ile iskeleye çekilmiş bulunan Cezayir donanmasına ansızın saldırdı. Gerek bu saldırı gerekse 1824'teki ikinci İngiliz taarruzu azimkâr bir direnişle bertaraf edildi. Yani konferans sonrasında ilk saldırı teebbüs İngiltere tarafından gerçekleştirildi. Tunus ve Trablusgarblılar tehde boyun eğme mi lerse de, Cezayir Dayısı korsanlıktan vazgeçemeyeceğini bildirmiş , bu yüzden de ehir daha sonra topa tutulmu tur⁴. Bu çarpı mayla birlikte Cezayir donanması, tersanesi, mahzenleri ve yalıları mahvolmu tur⁵. Bu olay ile İngilizler istemeden Fransızlara meydan vermişlerdir.çünkü bir süre sonra Fransızlar Cezayir'e saldırdı. İnda, 1816'daki bu hezimetin ardından toparlanamayan Cezayir, 1824'te de aynı yerden bir darbe almış , bu yüzden Fransızlara daha fazla mukavemet gösterebilmişlerdir.

İngiltere'nin Cezayir'e iki teebbüsü sonuçsuz kalmıştı. İmdi sıra Fransa'da idi. Napolyon imparatorluğu devrinde, Fransa ile Cezayir arasındaki münasebetler oldukça gergindi. 1805'te İngiliz donanmasının Trafalgar deniz muharebesinde Fransız donanmasını yenerek Akdeniz'de üstünlüğü İngiltere'ye sağladıktan iki yıl sonra, Cezayir Beylerbeyi Fransız ticaretgâhlarını i gal ettirmiş ve buraları on yıl süre için İngiltere'ye kiralamıştı. Beylerbeyi'nin bu hareketi Fransa'nın Cezayir'i i galini düündürmeye sevk etmişti.

Napolyon 1807 Temmuz'unda Rusya imparatoru ile Tilsit'te anlaşarak, Avrupa kıtasında barışı sağlamış , böylece Cezayir'i de ele geçirmek için hareket serbestliğini sağlayarak yapacağı işleri garanti altına almıştı⁶. Napolyon tasarladığı projenin tatbikatını uygulamaya koydu ve bir istihkâm subayının, Cezayir ehri ve yakınları hakkında bilgi edinmek görevi ile görevlendirilmesini Bahriye nazırına emretti. İlk etapta Fransız imparatoru Napolyon, 1808 yılında "*Kaptan Boutin*" isimli görevlisinin emrindeki casusları göndererek Cezayir'in savunma durumunu öğrenmek istemişti. Binbaşı dönüünde imparatora mufassal bir rapor sunuyordu. Bu subay Cezayir'in batısında Seydülferuç adı ile anılan karaya asker çıkarmaya en uygun yer olduğunu

⁴ Ercüment Kuran, "Osmanlı Döneminde Magrib Tarihi, *Yeni Türkiye*, S.31, s.154.

⁵ Tuncay Karakaşan, *a.g.e.*, s.12.

⁶ Ercüment Kuran, *a.g.e.*, s.10.

söylemi ti⁷. Napolyon Cezayir'i i gal ile, Akdeniz hakimiyetini İngiltere'nin elinden almayı dü ümmü ise de, Avrupa'daki seferler yüzünden bunu gerçekle tirememi tir⁸. Fakat Napolyon Avrupa'daki seferler yüzünden Cezayir üzerine sefere çıkamadı. Böyle bir planı ilk Fransa yapmı fakat ilk taarruza geçen de İngiltere olmu tur. Büyük devletler arasındaki payla ım ve sömürge rekabeti, İngilizlerin 1816'da harekete geçmesine etken olmu tur. *Devlet-i Aliyye* o sıralarda Fransa'nın Cezayir'e yapaca ı harp kar ısında, Cezayir'in Fransa ile ba a çıkamayaca ını dü ünüp ara buluculuk görevi üstlenmi tir.

2. Fransa'nın Cezayir'i gal Sebepleri

Sömürgecilik döneminde, Fransa imparatorlu u, İngiltere'nin hayli gerisinde olmakla birlikte dünyanın ikinci sömürgesiydi. Fransa İngiltere kadar sömürge ülkeleriyle yeteri derecede ilgilenmemi , ilgi alanı daha çok Avrupa'daki ülkeler olmu tur. Her sömürgeci ülke insanları gibi, Fransızlar da gittikleri yerlere kendi kültür ve uygarlıklarını ve kendilerine benzettikleri dinlerinin kutsal kitabı olan *ncil'i* de götürdüler. Sömürgeler, ihracat ve ithalatta, Fransa ticaretinin dörtte birini sa larlardı. Kuzey Afrika sömürge olarak hemen hemen Fransa kontrolündeydi. Fransızların en çok ilgilendikleri ülke ve en büyük sömürgesi Cezayir'di. Fransızlara göre, Cezayir i gal edilip sömürgele tirilen bir ülkeden farklı olarak Fransa'nın bir parçasıydı. Bir anlamda "*Fransız Cezayir'i*" idi. galciler, Cezayir halkını da lık, verimsiz ve çorak topraklara sürüp en verimli topraklara ve deniz kıyılarına kendileri yerle mi tir. Ülkenin yer altı ve yerüstü kaynaklarını talan ederek sayısız yatırımlara giri mi lerdi Fransızlar bu ülkeye o öyle yerle tiler ki da lık kısımlar hariç bu yerlerin kendi ülkelerinden ayrı bir yer oldu u ayırt edilemiyordu. Büyük kentlerde en çok konu ulan dilde Fransızca'dır⁹.

Fransa'nın XVI. yüzyıldan beri sürekli ticari ili kilerde oldu u ülkelerin en ba nda gelen yerlerden biri Cezayir idi. Fransa'nın geleneksel siyasetlerinden biri, Batı Akdeniz gibi stratejik önemi olan bölgede kuvvetlenmektir. Bunun içinde Cezayir'i i gal etmesi arttı. Fransa Cezayir'i i gal ve Kuzey Afrika sömürgesini elde etmekle, dünya meselelerinin geli me noktası olan Akdeniz'de, her olaya muktedir olaca ını biliyordu¹⁰. Önce Osmanlı Devleti'nin gücü Fransızların Cezayir'i i galine izin vermiyordu. Daha sonraları ise Osmanlı Devleti'nin giderek gücünü yitirmesiyle i gal

⁷ Muzaffer Tansu, *Ankara-Cezayir*, İstanbul, 1946, s.47-48.

⁸ Fahir Armao lu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 18.

⁹ Hasan Selim, *a.g.e.*, s.30-31.

¹⁰ Muzaffer Tansu, *a.g.e.*, s.49.

gücünü cesaretlendiriyordu. Fransa'nın Cezayir'i i gal etmek istemesinin di er bi nedeni de Fransa'nın iç siyasetinden kaynaklanıyordu. Batı'nın sanayile mesi ile beraber, olu an i sızlık sorunu, kendini Fransa'da da gösteriyordu. sızlık ve olu turdu u bunalım en çok muhalefetin i ine yaramı tı.

Fransa'da X. Charles'e (1825)¹¹ kar ı “*Liberal muhalefet*” giderek iddetlenmi ti. Devrin ba bakanı *Polignac*, muhalefetin gücünü kırmak için Fransa'ya toprak kazandırmak istiyordu. Muhalefet durumu sezmi , Fransa'nın i gale de il kurumlara ihtiyacı oldu unu ileri sürerek me vcut durumu protesto etmi tir¹². Cezayir i gali halkı oyalayıcı bir malzeme olmu dolayısıyla muhalefetin sesini kısmak için kullanılmı tı. Bu yüzden o günün ko ullarına göre en elveri li yer Cezayir'di. Çünkü Fransızların en çok yatırım yaptıkları yer olarak biliniyordu. Ayrıca ülkenin Fransa'ya olan sınırlı yakınlı ı, Akdeniz üzerindeki konumu, Osmanlı Devleti'nin gittikçe güçsüzle mesi i gali kolayla tırıcı nedenlerdi. Fransızlar, her türlü hazırlıkları tamam lamalarına ra men bunu bir türlü icraata dönü tü remiyorlardı. Çünkü nedensiz bir i gale kalkı mak Batı'nın en uygar ülkesi olarak kabul eden Fransa'ya yakı mazdı, dü üncesindeydiler. En azından politik alanda kendilerini haklı çıkaracak bir neden olmalıydı. Bu neden de ilerleyen konularda görece imiz gi bi bir bahane ya da sudan bir sebep diye adlandırdı ımız “*Yelpaze Masalı*” olacaktı¹³.

Gerçekten tarihi vakaları objektif bir tarzda mütalaâ edenlerin de bugün vardı ı netice, Cezayir ile Fransa'nın arasını açan o me hur *Yelpaze Masalı (Sineklik Olayı)* Fransızların Cezayir'i i galinin ancak zahirî sebebidir¹⁴.

Profesör Augustin Bernard da “*Cezayir*” isimli yapıtında, Cezayir fethinin, gerçekte Cebelitarık'a, Malta'ya Yunan Adalarına yerle en ngiltere'nin, Akdeniz'deki Fransa nüfuzunu tehdit etmesinden kaynaklandı nı söyler. Metternick de Fransa'nın 40000 askeri muhataraya atması bir yelpaze darbesi yüzünden olmadı nı söyler¹⁵.

Fransa'nın Cezayir'i i galinin sebeplerinden biri de ekonomiktir. Cezayir i gali ile Marsilya ticaretinin hızlanaca nı dü ünmü tür. B u karar alındı nda Marsilyalı

¹¹ Fransa kralı XVIII. Louis 1824 yılında ölünce, yerine karde i Comte d'Artois, X. Charles adı ile kral oldu. X. Charles, altı yıl süren krallı nda ülkede çok sıkı bir rejim uyguladı tır. A ır ı bir kralcı idi ve bu yüzden liberal fikirlere de dü mandı. Egemenli i, liberallere kar ı verdi i mücadele ile g eçmi tir. Bu ho nutsuzlu un etkilerini azaltmak için, halkın dikkatini dı olaylara çekti. te Fransa'nın Cezayir'i i gale sebeplerinden biri de bu idi. Bkz. Fahir Armao lu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 189.

¹² Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s.20.

¹³ Hasan Selim, *a.g.e.*, s.34.

¹⁴ *Muzaffer Tansu, a.g.e.*, s.46.

¹⁵ *Muzaffer Tansu, a.g.e.*, s.46-47.

tüccarlar hükümete yaptıkları baskılarla bu süreci hızlandırmı lardır.Yine bu i gal ile beraber i sizlere ve topraksız köylülere i ve toprak alanları verilmi tir.

Fransa iç ve dı politikalar için böyle bir i gale giri mesi ile di er dünya güçlerinin de tepkisini çekmi ti. Bu tepkiyi azaltma babında bazı siyasi tertipler uyguladı. Bilindi i gibi o dönemde Fransa'nın en çok çekindi i ülke ngiltere idi. Fransa'da ngiltere'ye kar ı Rusya'yı kullanmak istemi , Kral X. Charles, Ba bakanı Polignac'ın hazırladı ı bir planı Rusya'ya sundu. Plana göre Belçika ve Lüksemburg Fransa'ya bırakılacak, Osmanlı mparatorlu u da ortadan kaldırılacaktı. Tabi Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılmasından Ruslar da kendilerine dü en payı alacakt ı. Ancak Rusya bu zamanda Osmanlı Devleti ile sava halinde oldu u için proje ile ilgilenmemi ti. Rusya ile Fransa müzakerelerinde, Rusya'ya Avusturya'nın saldırmasına kar ılık Fransa 100 bin asker ile Avusturya'ya saldıracaktı. Bunun kar ısında Fransa Osmanlı Devleti'ne saldırısı kar ısında Çar'ın deste ini almı olacaktı. Polignac-Charles ikilisi i gal için ba ta çok da cesur olamamı lardır. Ba ka yollar arayarak, bu do rultuda Osmanlı Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Pa a'yı kullanmı lardır. Kavalalı Mehmet Ali Pa a da bu i için istekli olmu ve Mısır'da yaptı ı ıslahatlarda kendisine örnek olarak aldı ı Fransa'ya Cezayir seferinde yardım vaat etmi tir. Ancak Mehmet Ali Pa a'nın bu i e karı ması di er Avrupa devletlerinden olan ngiltere ve Rusya tarafından ho kar ılanmamı , bunun üzerine Fransa tek ba ına Cezayir'i i gal etmeye karar vermi tir¹⁶.

3. Fransızların Cezayir'i gali

1789 *Fransız htılali'ni* takip eden yıllarda Avrupa devletlerinin Fransa ile sava halinde bulunması nedeniyle, bu ülkenin cenu p eyaletlerinin bu day ihtiyacını Cezayir kar ılamı tı. Bu bu day ticaretini, aslen talya'daki Ligurna (Livorno) ehrinden olup Cezayir'e yerle mi bulunan *Bacri* ve *Bunsach* adli iki Yahudi tacir tarafından yapılmı tı. *Bacri* ve *Bunsach* firması 1797'de Fransa hükümetinden borçlarını istemi , fakat Fransa sadece iki taksiti ödemekle yetinmi ti¹⁷. Borç 7 milyon Frank kadar tutuyordu. Fransa bu borcunu Yahudi tacirlere vermekte isteksiz görünüyordu¹⁸. Yahudiler alacaklarını Fransa'dan alamayınca bu dayın parasını Cezayir Dayısına (Hüseyin) ödeyemediler. Hüseyin Dayı'ya paralarının olmadıklarını, ancak Fransa'da

¹⁶ Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s.21.

¹⁷ Ercüment Kuran, *a.g.e.* s.11.

¹⁸ Fahir Armao lu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 190.

alıkonulan mebla ı tahsil ettikten sonra borçlarını ödeyebileceklerini açıkladı. Hüseyin Dayı bunun üzerine Fransa konsolosu Deval'e bu paranın neden ödenmediğini her seferinde sorduysa da, konsolosun cevabı tatminkâr olmamı tı. Çünkü Fransa bu borcu, Yahudilerin birçok Fransa tebaasına borcu oldu undan dolayı mahkemeye vermi ti. Deval'e göre mahkeme sonucu önemliydi. Fakat yıllar geçmesine rağmen mahkeme sonuçlanmamı , Dayı Hüseyin Fransa'nın iyi niyetinden üphe etmeye ba lamı tı.

Hüseyin Dayı Fransa'dan alacaklarını tahsil etmek için üç mektup göndermesine rağmen hiçbirine cevap gelmedi. 29 Nisan 1827'de Hüseyin Dayı, eker Bayramını tebrik etmeye gelen Konsolos Deval'e Fransa hükümetinin ona neden cevap yazmadı ını sordu. Ve konsolosun, “*Fransa Kralı ve Cumhuriyeti sana ka ıdı tahrir etmez ve mersul ka ıtlarına dahi kar ılık irsal etmez*”, diye küstahça bir cevap verdi. Bunun üzerine sinirli bir ekilde yerinden kalkan Dayı, Konsolosun yüzüne elindeki yelpaze ile iki-üç defa vurdu¹⁹. Böylece Fransa'nın i gal sebebinin bahanesi de do mu oldu. Fransa 1827 yılında Cezayir' denizden ablukaya alarak, ku atmayı 1830'a kadar sürdürdü²⁰.

Yelpaze (Sineklik) olayından sonra Fransa Cezayir'i cezalandırmak için, ehir önlere bir donanma göndererek Cezayir ehrini abluka etmeye ba ladı. Fakat o sıralarda devletin Yunan isyanı ile me gul olması, *Navarin Vakası (1827)*, Fransa kuvvetlerinin Mora'yı geçici olarak i galleri ve zamanın ba vekilinin de Cezayir'e ordu gönderilmesini istemeyi i gibi sebeplerle, Fransa Cezayir'e kar ı harekete geçemedi²¹.

1827 Fransızların Cezayir'i ablukasını sırasında Osmanlı Devleti, uzun süre Mora isyanı ile u ra ıyordu. 20 Kasım 1827'de, Navarin' de, Osmanlı donanmasının ngiliz ve Fransız donanmaları tarafından yakılması ve ardından Osmanlı -Rus sava mının ba laması, Osmanlı Devleti'nin müdahalesini ister istemez engellemi ti²². çteki bu kar ı ıklıkların yanı sıra dı taki Fransız tehdidi de devleti o ldukça mü kül duruma soktu. Bu yüzden Cezayir olayını önemseyememi , Fransa'nın bu abluka ultiatomunu daha öncekiler gibi Hüseyin Dayı'nın çözece ini dü ünmü tür. Fransa ise 30.000 askerini Mora'ya sevk etmesi sebebiyle, Cezayir'i hemen i gal edememi , üç yıl gibi bir süre Cezayir'i denizden ablukaya almakla yetinmi ti.

¹⁹ Ercüment Kuran, *a.g.e.*, s. 12.

²⁰ inasi Sönmez, *a.g.m.*, s.81.

²¹ Abdurrahman Çaycı , *a.g.e.*, s.13.

²² Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s. 24..

Cezayir Dayısı, Devlet-i Aliyye'den zmir bölgesinden daha fazla asker kaydolmasını izin istemi tir. Bu istek sonucunda 150 Türk askeri yola koyulmu , fakat Tunus Beylerbeyi askerleri karantinaya alarak, Cezayir'e ulaşmasını engellemi tir. Osmanlıya ba lı bir Beylerbeyi'nin di er ba lı Beylerbeyine giden yardımı engellemesi ilginçtir. Halbuki aynı akıbet 50 yıl sonra kendi ba ına gelecektir. Di er taraftan Dayı için bir zorluk da ülke içeri sinde ya andı. Dayıya ba lı beyler silahlarını teslim etmek istemeyen ya da vergilerini ödemeyen kabilelerle sava mak zorunda kaldı.

1829 tarihinde Bab-ı Ali Cezayir'e Halil efendiyi elçi göndermi ve Dayı'nın Fransa ile uyu ması için gayr-i resmi te ebbüslerde bulunması için izin verdi ti. Bu sırada Fransa Bab-ı Aliye bir ültimatom vererek Cezayir'e Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Pa a'nın müdahale etmesini istemi tir. Böylece Cezayir'in yönetiminin Mısır'a geçmesi Fransa menfaatleri için daha uygun olac aktı. Hatta bunun için Polignac 1830'un Ocak ayında Mehmet Ali Pa a'ya 10 milyon Frank teklif ederek buna mukabil hem Tunus hem de Cezayir'e saldırmasını istemi tir. Zaten bu Pa a hakimiyetini Kuzey Afrika'daki bütün devletlere yaymak istemi ti²³. Mısır valisi 10 milyon teklifin haricinde ordusunu Cezayir'e sevk edebilmek için Fransa'dan donanma istemi , Fransa bu iste i de erlendirmeye aldıktan sonra Mehmet Ali Pa a'nın teklifini kabul etmi tir. Bu teklifi görü meye almasının sebebi ngiltere'nin tutumundan çekinmesinden kaynaklanmaktadır. Padi ah II. Mahmut, Mısır valisinin bu i e kar ı tırılmasından ho nut olmayarak buna izin vermemi tir²⁴

16 Nisan 1830'da II. Mahmut, Cezayir'i abluka altına alan Fransız generali ile görü türmek üzere Tahir Pa a'yı gönderdi. Bab-ı Ali, Tahir Pa a'nın Fransızları razı edece ini ummu , fakat Fransızların kararlı tavrı ile 1830'da (Mart), askeri hareket kararı alınmı tir. Fransa bu hareketini tüm Avrupa'ya duyurarak, i gali yasalla tırmı tir. Hatta Cezayir yıkıldı ı takdirde ora da olu turaca ı düzen hakkında onlara danı aca ını bildirmi tir. Avrupa Prusya, Sardunya, Hollanda ve spanya bu planı desteklerken yalnızca ngiltere kar ı çıkmı tir.

Fransa *Bourmont* komutasında 67 parça harp ve 500 mühimmattan olu an donanmayı yola çıkarttı tı. Fransız donanması 36.000 ki ilik bir kuvveti 14 Haziran 1830'da Cezayir'e çıkartma yaptı. Karaya çıkan ilk birlik Cezayir'in 27 km batısında bulunan *Sidi Faraj* mevkiini i gal etti. Avrupalı bu yerle imciler ya da kolonel yönetim

²³ Mouioud Gaid, *a.g.e.*, s.153.

²⁴ Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s. 25.

Cezayir'e, 1830'da Fransa'nın fethiyle yerle meye başladılar²⁵.Fransa'nın 1830 yılından itibaren Cezayir'de ba layan i gali, ülkenin bütünü göz önüne alırsak 1857 yılında tamamlandı. Aynı zamanda Fransa'nın Afrika imparatorlu u da ba lamı oldu²⁶. Cezayir'deki Osmanlı egemenli i ise 1534'ten 1830'a kadar toplam 296 yıl sürmü tür²⁷.

Fransız i galine direni yo un olmu tu. Kabileler diyarından toplam 18 bin sava ı getirildi. Ayrıca di er kentler olan Constantin 12 bin, Tiyatri (Teharet) 8 bin, Heran 6 bin, Mizab 4 bin asker gönderdi. Buna ek olarak oradaki Türk birlikleri de i gale katıldı²⁸. Cezayir'in zaptı ile bütün memleketi bir anda idareleri altına alaca ını dü ünen Fransızlar, daha ilk dakikada yanıldıklarını görmü ler. Türklerin gerisinde yerli Arap ve cengaver Berberilerin maddi ve manevi varlıklarını yava yava sezmi lerdir²⁹.

3.1. Sava ın Ba laması

Fransızlar Sidi Faraj'da 36.000 ki ilik askeri birliklerini 14 Haziran 1830'da çıkartarak, askeri safhayı ba latmı lardır. Hüseyin Dayının askeri kuvvetlerine ise 1827'den beri damadı brahim A a bakıyordu. A a bu göreve çe itli entrikalarla gelmi , dolayısıyla böyle bir istilaya kar ı koyabilecek kabiliyete sahip olamaması yüzünden ba arısızlı a u ramı tır³⁰. brahim A a beceriksizli ini sava alanında yaptı ı düzenleme de daha do rusu düzensizlikte de göstermi tir. Fransızların çıkarma yaptı ı Sidi Faraj'da ne topçu ne de istihdam mevzileri yaptırmı tı. Bölgede kendisinden önceki komutanın döktüdü ü bir düzine top ile yetinmi ti. brahim A a, Dayı'yı ise yaptı ı hazırlıklarla ilgili olarak do ru dürüst bilgilendirmedi. Constantin beyi Ahmet Bey, brahim A a'yı yaptı ı hazırlıklar konusunda uyarmasına ra men, A a bunu pek dikkate almamı tır. Hatta ona Fransa ordusuna kar ı geri çekilip, dü manı arkadan vurmaya önermi ti. Sava ın komutanı Ahmet Bey olsaydı sonuç çok farklı olabilirdi. Zira Ahmet Bey Fransızları daha sonra Constantin'de ma lup edecektir³¹.

brahim A a Dayı'nın sava masrafları için verdi i parayı kendi ahsına kullanmak için saklamı tı. Bu muharebede Cezayir ordusunun sol kanadına Ahmet Bey komutanlık etmi ti. Ayın 15'in de brahim A a dü mana kar ı birinci saldırısına geçmi ; bir an sarsılan dü man tekrar duruma hakim olmu tu. Deniz kuvvetlerinin atı ı

²⁵ Joan Gillespie, *a.g.e.*, s.5.

²⁶ inasi Sönmez, *a.g.m.*, s. 81.

²⁷ Hikmet Naci, *a.g.e.*, s.107.

²⁸ Faik Bulut, *a.g.e.* s.47.

²⁹ Muzaffer Tansu, *a.g.e.*, s.49.

³⁰ Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s.28.

³¹ Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s.29.

ile desteklenen Fransızlar, Cezayirlileri düzensiz bir ge ri çekili e mecbur tuttular. Bunu fırsat bilen Fransızlar, Staoeli ovasını i gal ederek, ileri birliklerini Hasan Kale kıyısındaki araziye sevk etmi lerd i. Birkaç gün sava olmanı , 24 Haziran'da yapılan Sidi Faraj saldırısında brahim A a yenilgiye u ramı , Bouzareah tepelerine çekilerek burada dü manı birkaç gün oyalamı tır. General Loverdo 4 gün süren bir çarpı madan sonra A a'nın yeniden geri çekilmesine sebep olmu tur.

Dayı Hüseyin brahim A a'yı ça irttırarak beceriksizli i yüzünden onu görevinden almı tır. Yerine Titteri Beyi'ni vermi se de i i ten çoktan geç mi ti. Sivil halk ehirden tahliye edilmi , 6 bin ki i ehri terk ederek kom u ülkelere ya Da kırsal kesimlere göç etmi tir.

Komutan De Bourmont, imparator kalesine girmi , Hüseyin Dayı bunun üzerine önemli idarecileri toplayarak fikir isti aresinde bulunmu tur. Fransızlar bir taraftan top ate lerini iddetlendirirken bir yandan da Hanefi Müftüsü'nü halkı galeyana getirmesi için görevlendirmi ti. Fakat ellerinde yeterli mühimmat olmadı ndan b u tahrikleri imdilik tesir etmemi ti. Cezayir'in ileri gelenleri Dayı Hüseyin'den Fransa'nın tekliflerini kabul etmesini istemi lerd i. Bunun üzerine Dayı Hüseyin, Fransa generaline bir heyet yollayarak, Fransa'dan alaca mı istemedi ini, ayrıca sava tazm inatı ödeyece ini de bildirmi ti. Bourmont ise öyle bir yanıt vermi tir:

“Gidin efendinize söyleyin, Cezayir ehrinin ve Casbah'ın mukadderatı ellerimin içindedir, yüz adet toplum ve Cezayirlilerden ele geçirdi im toplar ile ehri ve kaleyi yerle bir edebilece imi e er Hüseyin kendi hayatını, Türklerin ve ehir halkının canlarını kurtarmak istiyorsa, herkes bana teslim olsun ve derhal Casbah ehri içindeki ve dı ndaki tüm müstahkem mevkiileri Fransızla ra teslim etsin” ³² demi ve heyeti geri yollamı tır.

Dayı ise aldı ı cevaplar ile huzursuz olmu nasıl bir tavır izleyece ini bilememi tir. Bu sırada Dayı'dan kaynaklanan memnuniyetsizliklerini yeniçerilerde Fransa'ya mektup yazarak bildirmi lerd i. Hatta yeniçeriler Dayı'nın kafasını uçuracaklarını belirtmi lerd i. Tüm bunlardan Fransa, Cezayir'deki Dayı'nın tasvip edilmedi inin farkındaydı. Fransızlar yeniçerilerin yazmı oldu u mektuba yanıtların da ise Dayı Hüseyin'e kesinlikle dokunulmamasını istemi lerd i.

Dayı Hüseyin için teslim olmaktan ba ka çare yoktu. Fransızların teklifini kabul etmek zorunda kaldı. Yapılan antla maya göre Cezayir Fransızlara teslim oluyordu.

³² Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s.31.

Cezayir dayısı da, ailesi ile birlikte, istedi i yere gidebilecekti. Ayrıca Cezayir’de bulundu u sürece güvenli i Fransız komutanının garantis i altında olacaktı. Fransa Cezayir Müslümanlarının din ve ibadet hürriyetlerine saygı gösterecekti³³. Fransızlar da a a ıdaki maddeleri ilan ederek Cezayir’i ele geçirmi lerdir.

- Fransız ordusu 5 Temmuz 1830 günü Fransız saatiyle saat 10:00 da Cezayir ehrini, Casbah’ı ve bunlara ba lı tüm müstahkem mevkiiler ile bütün kamu mallarını alacaktır.

- Cezayirliilerin dinlerine ve örf-adetlerine saygı gösterilecek, ordudaki askerlerin hiçbirini camilere giremeyecektir.

- Dayı ve Türkler, Cezayir ehrini en kısa sürede terk edeceklerdir. Kendi varlıklarının muhafazası yine kendilerine garanti edilmektedir. Çekip gidecekleri seçmekte serbest olacaklardır.

Divanın avlusunda hemen gruplar olu arak, Türk subayları arasında oldukça iddetli tartışmalar ya andı. Genç olanlar ehri savunma taraftarıydı. Sükunet kısa sürede güçlkle sa landı³⁴. Bazı Türk subayları bu antla mayı ve Dayı’nın teslim olmasını kabul etmeyip, sonuna kadar ehri savunacaklarını söylemesine ra men, Dayı halkın daha da zarar görmesini önlemek için onları da ikna etmi tir.

Yukarıdaki maddelere ek olarak; her sınıftan halkın serbestli i, dinleri, ticaret ve sanayilerinin zarar görmeyece i, kilerin e lerine yani bayanlara saygılı olaca ı da bildirilmi tir. Fransızların ehri zorla ele geçirdi ini zanneden Ar aplar ve Berberiler, Türklerin kır evlerini Nasıl olsa Fransızlar ya malayacak diye önce kendileri ya malamı lardır. Evlerde bulunan her eyi almı lar, Büyükba hayvanlar, atlar, katırlar v.b ahırları ate e vermi lerdir. Zeytin ya ı ve zeytin küplerini kır arak yok etmi lerdir. Fransızlar faydalanmasın diye ta ıyabildikleri her eyi götürmü lerdir³⁵.

Yapılan teslim antla masının imzalanmasından sonra, di er beyler eyaletlerine döndüler. Oran beyinin yardımcısı, Hasan beyin yanına dönmü , Titteri beyi Bou Mezrag, Yahudi Bacri’nin aracılı ı ile Mare al De Bourmont nezrinde A aya bir mevki verilmi ti. Fakat Kulo ulları ve Yahudilerin entrikalarınd an dolayı görevden alınmı lar, Constantin beyi Ahmet’te eyaletine dönmü tür.

Teslim antla masından sonra 10 temmuzda Dayı Hüseyin, damadı brahim A a dahil olmak üzere tüm ailesi ve maiyetinden 110 ki i ile yerle me arzusunu bildirdi i

³³ Fahir Armao lu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 191.

³⁴ Mouioud Gaid *a.g.e.*, s.164.

³⁵ Mouioud Gaid *a.g.e.*, s.165.

Napoli'ye gitmek için “*Jeanne Darc*” gemisi ile Cezayir'den ayrıldı. Yel pazeli Dayı askerlerini ve memleketi ba sız bırakarak, yükte hafif pahada a ır ne bulduysa toparlayarak Napoli'ye kaçmı tır. Yıllarca Paris'te ya adıktan sonra, Mısır'a gitmi ve skenderiye'de ölmü tür³⁶.

Fransızlar, Dayı Hüseyin yerine yine dayının katipli ini yapan *Hamdan Efendi*'yi Cezayir a alı na getirmi leri.

3.2. Osmanlı Devleti'nin gale Kar ı Tutumu ve Politikası

Cezayir'in i gali kar ısında, Osmanlı Devleti, Fransa'yı protesto etmekten, i gali tanımadı ını söylemekten ve di er devletlerin de bu konuda desteklerini almak için bir takım diplomatik çabalardan ba k a bir ey yapamadı³⁷. Osmanlı Devleti, Cezayir'i i gali eden Fransa'ya kar ı askeri kuvvet kullanamayaca ını, buna gücünün yetmeyece inin ezikli ini duyuyordu. Bir zamanlar gerekirse tüm sorunlarını kuvvetle halledebilen bir devlet, normal diplomasi kurallarından medet umar hale gelmi ti³⁸. Osmanlı Devleti, Fransa'dan bu eski eyaletini tekrar geri almak üzere, önce stanbul'da sonra da Avrupa'nın çe itli ülkelerinde bir takım politik giri imlerde bulundu. Babıali, bu sorun devam etti i sürece ngiltere, Avust urya ve Rusya'nın yardımlarını kazanmaya çalı tıysa da bu giri imler olumlu bir sonuç vermedi. Zira Fransa'nın Cezayir'i i gali Batı'lı devletler tarafından çoktan onaylanmı tı.

Devlet-i Aliye, 300 yıl hakim oldu u diyarlara eli kolu ba lı olmasından dol ayı fiilen herhangi bir te ebbüste bulunamadı. Müzakereler ve diplomatik çabalarla i gale müdahale etmeye çalı tıysa da bunda yarar sa layamamı tır³⁹. Müzakereci olarak gönderilen Tahir Pa a, Fransızların oyalamaları ile Toloun'da hala görü meler için bekledi i esnada Cezayir çoktan i gal edilmı ti. Nitekim, 1828-1829 Osmanlı Rus sava ından yeni çıkmı tı. Yakla ık on yıl süren Yunan ayaklanması da oldukça yormu tu. Fransa'ya kar ı koyabilmesi için en ba ta güçlü bir donanmaya ihtiyacı vardı. Fakat bu donanma Navarin'de yok edilmı ti.

Osmanlı Devleti, Cezayir i galinde özellikle ngiltere'den destek umuyordu. Londra elçisi Namık Pa a, Dı i leri Bakanı Palmerston ve Ba bakan Grey ile yaptı ı görü melerde, Cezayir'in Fransa i galinden kurulması konusunda ngilt ere'nin Osmanlı Devleti'ni desteklemesini istemi , hatta Cezayir hakkında 2 Mart 1833 tarihli bir nota

³⁶ Sara Korle, *a.g.e.*, s.7.

³⁷ Hasan Selim, *a.g.e.*, s.40.

³⁸ Hasan Selim, *a.g.e.*, s.39.

³⁹ Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s.34.

sunmu tu. Namık Pa a'nın bu talebine mukabil ngiliz devlet adamları, Portekiz ve Belçika meseleleri halledilmeden Cezayir'e dair Fransa'ya hiçbir söz söyleyemeyeceklerini bildirmişlerdir. Bab-ı Ali'nin diğer devletler nezdinde giri ti i çabalardan da sonuç çıkmayınca, 1847'de yayınlanan ilk Devlet Salnamesi'nde, Osmanlı eyaletlerini belirten listeye, Cezayir-i Garb'ı yazmamıştı. Padi ah bu ülke hakkındaki egemenli inden feragat etmiş oluyordu⁴⁰.

1834 İkbaharında, Cezayir'in batısındaki Badiz (Penon de Velez) ehrinden Kapudan Pa aya gelen bir arıza Osmanlı Devlet adamlarını harekete geçirdi. Kapudan Bab-ı Ali'ye gönderdiği bu arıza, Mustafa Pa azade br ahim Bey adına Osman Hocasade Hamdan Efendi tarafından yazılmıştı ve bunda Cezayirlilerin Fransızlardan gördükleri zulüm anlatılarak, Padi ahtan yardım niyaz ediliyordu⁴¹.

Reisü'l-Küttab Akif Efendi Padi ahın iradesine uyarak, Cezayir'i Garb'ın Osmanlı Devletine geri verilmesini müzakere etmek üzere Re id Bey'in orta elçilikle Paris'e gönderilece ini Fransa ve ngiltere elçileriyle Rusya maslahatgüzarına bildirdi. Bunlar Osmanlı Devleti'nin Paris'e bir elçi yollamasına muvafakat idiler.Yalnız, Fransa elçisi Amiral Roussin Re id Bey'in Cezayir meselesini görü mek için gidece inin açıklanmasını tasvip etmedi ini Reisü'l-Küttab'a haber verir. Bu sebeple Re it Bey'in asıl memuriyeti imdilik gizli tutularak Fransa'ya gönderilmesi Bab -ı Ali tarafından uygun görüldü. Re id Bey'in Paris'e gitmek üzere yola çıktı ı günler, Hassa askeri mirlivalarından Namık Pa a Londra'ya elçi tayin olunuyor, Cezayir meselesinde Re id Bey ile muharebe ederek, ngiltere hükümeti nezdinde gereken te ebbüsleri yapmak emri yazılı bir talimatnameyi Bab-ı Ali'den alıp stanbul'dan ayrılıyordu. Pa a bir buçuk yıl önce de, Mısır Valisi Mehmet Ali Pa a'ya kar ı ngiltere Devleti'nin yardımını istemi ti.

Namık Pa a, 1834 Kasım ortalarına do ru ngiltere Hariciye nazırı Lord Palmerston ile yaptığı ı mülakatta, Cezayir'in Fransa'dan geri alınmasında ngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yardım etmesini talep eylemi , fakat nazır bu hususta Fransa hükümetine bir ey söylemeyece ini açıklamıştı. Birkaç gün sonra ngiliz hükümetinin dü mesi ve muhafazakar Lord Wellington'un iktidara gelmesi, Cezayir meselesinde ngiltere'nin Osmanlı Devleti lehine davranaca ı ümidi uyandırıyor. Namık Pa a, vakit geçirmeden Lord Wellington ile görü erek, Cezayir'e dair önceki Hariciye

⁴⁰ Fahir Armao lu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 191-192.

⁴¹ Ercüment Kuran, *a.g.e.*, s.36.

nazırına beyan eyledi i sözleri ona da tekrarladı. Buna kar ılık Lord Wellington, yeni kabile tamamıyla kurulmadan, Cezayir'i Osmanlı Devleti'ne iade etmesi için Fransa nezdinde te ebbüste bulunup bulunmamak hakkında karar veremeyece ini bildiriyordu⁴².

Osmanlı Devleti'nin Paris elçisi Fran sa Hariciye nazırıyla yaptı ı mülakatı Namık Pa a'ya yazdı. Bunun üzerine Namık Pa a, Paris'te vuku bulan görü meyi Lord Wellington'a anlatıyor ve ngiltere'nin yardımını tekrar rica ediyordu. Lord Wellington ise, Osmanlı Devleti'nin Cezayir üzerindeki huk ukunu tanımakla beraber, bu ülkeyi Fransa'dan geri almanın güç bir i oldu unu gizlemiyordu. Kont Guilleminot'un vaktiyle Bab-ı Ali'ye sundu u muhtıranın bir suretini istemekle sözlerini bitiriyordu. Namık Pa a, Re id Bey'in kendisine gönderdi i muhtıra me tniini çok mahzurlu bulmu tu. Bu sebeple, muhtıranın suretini ngiltere Hariciye nazırına vermedi.

Tüm kapıların kendisine kapandı ı bir dönemde, üstelik Navarin'de donanmasını yitiren bir devlete, kuru bir protesto çekmekten ba ka yapacak bir ey kalmamı tı. 5 temmuz 1830'da, Fransızların Oran'ı i gal etmesiyle 300 yıllık Osmanlı idaresi son buldu⁴³. Osmanlı Devleti de Cezayir'i i gal eden bu uygar insanların devleti olan Fransa'ya sadece protesto etmekle yetindi⁴⁴. Bu tarih ilk defa slam ülkesinin bir par çası zulmün baskının egemenli ine girdi i, 132 yıllık gibi uzun bir süre içinde destanla an bir halkın özgürlük ve ba ımsızlık iste iyle mücadele etti i tarih olur.

3.3. Cezayir'in galine Avrupa Devletleri'nin Tepkisi

XVIII. yüzyıl ile birlikte milletle r arası güç dengesi de i mi tir. Sanayi inkılabını gerçekle tiren Batılı devletler sömürgecilik siyasetine hız vermi lerd i. Devletlerin kaderini de i tiren temel etken ise bu sömürgecilik yar ı olacaktı⁴⁵.

Cezayir Beylerbeyli i, birçok Avrupa devleti ve ABD için tehlike arz eden devletlerden biriydi. Çünkü korsancılık faaliyetleri ile Akdeniz'de gezen Hıristiyan ticaret gemilerini ya malamı lar, Avrupa devletlerinin maddi zararlar görmesine neden olmu lardır. 1815'te toplanan Viyana Kongresi ile Cezayir d ahil tüm Garb Ocakları'nın teslim alınmasına karar verilmi ti. Bu gibi nedenler yüzünden Avrupa devletleri

⁴² Ercüment Kuran, *a.g.e.*, s.40.

⁴³ Tamer Aydın, "Mimar Sinan", *Emir Abdülkadir Muhyiddin El-Cezairi El-Hasani*, S.121, stanbul, 2001, s. 13.

⁴⁴ Hasan Selim, *a.g.e.*, s.40.

⁴⁵ Ercüment Kuran, "Osmanlı Döneminde Magrib Tarihi, *Yeni Türkiye*, S.31, s.154.

açısından Fransa'nın Cezayir'e siyaseti ve müdahalesi büyük önem arz etmi tir. Bu devletlerin tepkilerini kısaca özetlersek:

Prusya, Fransa'nın Cezayir'i almasından oldukça memnundu. Çünkü Fransa'nın dikkati Ren boylarından Kuzey Afrika'ya, Akdeniz'in güneyine dönmü tü. Böylece kendileri rahat bir nefes alacaktı. Gerçekte de öyle oldu. 1830 Temmuz ihtilali ile X. Charles'in dü mesi, Prusya'yı daha da rahatlattı⁴⁶.

Rusya, Ba bakan Polignac, i galden önce Rusya'yı Cezayir'in durumundan haberdar etmi , Rusya'da bu durumdan çok memnun kalmı tı. Fransa Cezayir'i ele geçirmekle, sıcak denizlere -Batı Akdeniz- hakim olacak ve Rusya'da Fransa aracılı ıyla sıcak denizlere inerek Akdeniz'de ngiltere'ye kar ı güçlü duruma dü ecekti. Ancak bu hayalleri kısa sürede suya dü mü tü. Çünkü Fransa'daki 1830 Temmuz htilali sonunda hem Ba bakan Polignac hem de Kral X. Charles iktidardan dü erek, yerine Lois Phillipe geçmi ti. Kral Lois Fransa'yı ngiltere'ye yöneltmi ti.

Avusturya, Metternic, Cezayir'in Yunan ayaklanmasında oldu u gibi hareket ederek, Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmak için u ra mı tır. Çünkü Rusya'nın Fransa ile yakınla ması, Avusturya çıkarlarına aykırı idi. Metternic'in eski gücü kalmamı , bütün dikkatini, Balkanlar'a açılmak isteyen Rusya'ya çevirerek oradan gelecek tehlikeyi önleme çareleri aramı tır⁴⁷.

ngiltere, Cezayir'i i gale en büyük tepki ngiltere'den gelmi ti. O dönemde dünyanın en güçlü sömürgeci devleti idi. Do al olarak Fransa'ya en büyük tepkiyi de onlar gösterdiler. Çünkü Fransa Cebelitarık Bo az'ını tehdit eder konuma gelmi , ve Batı Akdeniz'de önemli bir konum almı tı. Yine Cezayir'in i gali, ngiltere'nin Akdeniz, Afrika ve Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini kısıtlayacaktı.

II. D REN HAREKETLER

1. Cezayir'in Fransa galine Kar ı Gösterdi i Direni Hareketleri

Cezayir mücadelesinin dikkate de er en önemli özelli i geçirdi i uzun ve çok yönlü ili kilerle örülü tarihinde, birtakım de erlerin, bazı kavramların ve kurumla mı kimi dü üncelerin gerçek yüzleriyle tüm açıklı ı ile ortaya koymasındır⁴⁸. Yapılan direni lerde *baskın olan direni liderli i ve karakteristik ideoloji* belirleyici olmu tur. Fransa'nın Cezayir'deki i galinin üç ana sebebi vardır:

⁴⁶ Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s.43.

⁴⁷ Fahir Armao lu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 192.

⁴⁸ Ahmed Bin Bella, *Esaretin Karanlı ndan slamın Aydınlı na*, (Çev. smail Kaya), stanbul, 1982, s.9.

- İki; ba lıca ehirlere üzerinde yo unla tırlımı ve ilk direni ler valiye ba lı yapılar ve onlarla birlikte hareket eden aristokratlardan gelmi tir. Bunlar eski düzeni sa lamaya yönelik direni lerdir.

- İkinci direni ; açık düzlük alanlar ve daha içeride bulunan kasabalar hedeflenerek yapılmı ve direni lerin ba mını Arap Sufi liderler çekmi tir. Bu ki iler daha e itlikçi ve güvenilir bir slami düzen olu turmayı hedefleyen, yenilenme fikrinin etkisinde kalanlardır.

- Üçüncüsü; Da lar, çölün kenarı ve vahalar çevresindeki halk büyük direnme göstermi tir. Sonraları popüler kültürdeki dindarlık kullanılarak sıkça da mehdinin liderli inde örgütlenmi direni ler gerçekte mi tir.

5 Temmuz 1830 yılında Cezayir'in i gali ile Fransızlar bu topraklar üzerinde hemen egemenlik kuracaklarını zannettiler. Buna mukabil Cezayir halkının ba ımsızlık özlemi gittikçe kabarıyor, Fransa'ya kar ı duyulan nefreti aynı oranda büyüyordu. Düzenli olmasa da halk i galci kuvvetlere kar ı direni hareketleri ni ba lattı. Yer yer ba layan bu direni in önderleri üphesiz *a iret reisleri ve eyhlerdi*. Her eyh ve a iret reisi kendi nüfuzu ile buldukları yörelerde direni hareketlerini yürütüyordu⁴⁹. Fransızların hesaba almadı ı Cezayir halkı 20 Temmuz 1830'da ka bile liderleri ve dervilerden olu an bir konseyi toplamasıyla, Fransızlara kolayca teslim olmayacaklarına dair ilk sinyalleri verdi. Merkez konumdaki Fransız güçlerinin Blida ve Medea gibi kilit konumdaki ehirlere birkaç kez girmeyi ba armı larsa da güçlü bir direni le kar ıla arak kısa süre için bu mevkide barınabilmilerdi. Bone etrafındaki kabilelerin direni i yine çok güçlü olmu tu ki i gal sadece çok sınırlı bir alanda gerçekte mi olsa da 1832 Martı'nda sürekli olarak i gal edilmeden önce iki kez bo altılmak zorunda kaldı. 1830-1871 yılları arasında 1861 yılı hariç bu direni lere silahlı bir direnme ya anmamı tır⁵⁰.

Direniler o kadar ısrarcıydı ki ülkenin her bölgesinde hafızalara kazınan kahramanlık olayları vuku bulmu tu. Ancak bu ba ımsızlık d ireni inde Cezayir halkının önündeki en büyük engel belki de yine kendisi olmu tur. Bunun nedeni ise nüfusun co rafi olarak da ılımlı ı, pek çok kabile sistemindeki hiyerar i düzen ve Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardır süren kabileleri birbirine dü ürme politikasından dolayı bu birli i sa lamak zor olacaktı. Kabileler arası köklü çatı maları durdurmak zordu. Bir

⁴⁹ Hasan Selim, *a.g.e.*, s.41.

⁵⁰ Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s.47.

zamanlar Türklere hizmet eden kabileler imdi de Fransızlara hizmet etmeye karar vermişlerdi. Tüm bu olumsuzluklar direnişini kırmayacak, bağımsızlık mücadelesi 132 yıl devam edecekti.

İlk etapta iki yönlü direniş hareketi Fransa'nın karışmasına çıkmıştır:

- Osmanlı Devleti adına yürütülen Constantin hakimisi Osmanlı Beyi Hacı Ahmet'in⁵¹ direnişini.
- Kurtuluşuna kadar sürecek olan *Cezayir Halk Direnişinin* ilk önderi Abdülkadir'in direnişini.

1.1. Doğu Direnişini ve Ahmet Bey

Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti Cezayir'de 1830'da bitmiş bilense de durum böyle olmaması, 1837'ye kadar bir Osmanlı beyi olan Constantinli Ahmet Bey diye anılan Hacı Ahmet'in direnişini ile devam etmiştir.

Ahmet Bey, Cezayirinde Hüseyin Dayı'ya yardıma gitmiş ancak Türk kuvvetleri Fransızlara yenilince kendisi de geri çekilmiştir. Ahmet Bey Fransızlara karşı kendini salama almak için, bağımsızlıklarına yönelmiş ve Ben Gana'nın süvarileri sayesinde onları Rhumel kıyılarında yenmiştir. Şehre girince paşalık sıfatını tüm kabilelere tebliğ etmiş ve onları düzenli manları olan Fransızlara karşı savaşmaya teşvik etmiştir⁵². Beyliğin tamamen hakimiyetini sağlayan Ahmet Bey, kısa sürede Fransa hakimiyetini kabul ve vergi vermeyi taahhüt etmesiyle beyliğin tanınmasını dair Cezayir'deki Fransız komutanının bir teklifi ile karışmıştır. Şehirde rafının da fikrini alarak Ahmet Bey bu teklifi reddetmiştir. Hatta Osmanlı Devletine müracaat ederek tabiiyetini sunmak için Bab-ı Aliyye mektup göndermiştir. Dört ay sonra aldığı cevap mektubunda tabiiyetten vaziyetini Ahmet Bey'e nasihat etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti ile Constantin beyi arasında bir bağ tesis edilmiştir.

1836 Kasım'ında Cezayir genel valisi Mareşal Clauzel komutasında 7400 kişilik bir Fransız ordusu Constantin'i ele geçirmek için harekete geçti. Mareşal Clauzel'in kumandasında mükemmel bir ordu çıkarılmış ve kralın oğlu bizzat orduya dahil

⁵¹ Ahmet bey, Ahmet Koli adında bir Türk beyinin oğludur. Koli Anadolu'nun Akdeniz kıyılarında olan Kula'dan gelmektedir. Babasının adı Mehmet'tir., annesi de Sahra Çölü'nün ileri gelen kabilelerinden Ben Ghana'lı bir aileden gelmektedir. Tamamen Türk olmayan birisinin Garb Ocakları'nda yüksek bir rütbeye gelmesi mümkün değilken Ahmet Bey istisnai bir durum teşkil etmiştir. Bu mevkiye gelebilme için oldukça uğraşmıştır. Mekke'ye giderek hacı olmuş ve bu unvanla anılmıştır. Bkz. Tuncay Karakaşan, *a.g.e.*, s.48.

⁵² Mouioud Gaid *a.g.e.*, s.165.

bulunmu tu⁵³. Constantin üç taraftan derin bir vadi ve sarp kayalarla çevrili bulundu undan Annabe haricindeki güzergahlar ula mı güçle tiriyordu. Annabe yolu ise engebesizdi. Ahmet Bey Fransızların hareketlerini ö renince Yaya birliklerini içerde bırakarak, atlı birliklerle dı arı çıkmı tur. Ahmet Bey'in Fransız a skerlerine oranla kendi birlikleri oldukça az idi. Fransız kuvvetleri Ahmet Bey'den önce tabiat artlarına yenilmi lerdı. Cezayir'de pek görülmedik ekilde olu an ya ı Fransız birliklerini mü kül duruma sokmu tur. Fransızlar kaleye yana mı , kar ıya koydu kları toplar ile kaleyi vurmaya ba lamı lardı. Lakin Constantinliler'in kuvvetli savunması kar ısında ku atma kaldırılarak Annabe'ye geri çekilmi lerdı. Mare al Clauzel bu hezimetten sonra Fransa tarafından görevden alınmı tur⁵⁴.

Clauzel'in yerine atanan Mare al Damrémont, Constantin Bey'i Ahmet ile antla ma yapmayı tasarlamı , Ahmet Bey'den Constantin hariç Bone ve La Calle'yi istemi ti. Ayrıca 100.000 frank da vergi talep etmi tir. Ahmet Bey bu istekleri Osmanlı Devleti adına reddetmi tir.

Ahmet Bey Fransızların yeniden saldıracaklarını tahmin etmi ti. Bu yüzden Emir Abdülkadir⁵⁵ ile barı yapmı , böylece batı bölgesinde serbest kaldıktan sonra da yeni bir sefer hazırlı na ba ladı. Fransa bu arada bo durmamı , Emir Abdülkadir ile anla ma yoluna gitmi tir. Abdülkadir anla mak istememi görünse de Fransa'nın Ahmet Beyden sonra kendisine de saldıraca mı tahmin ederek kabul etmek zorunda kalmı tur.

Fransızlar ne pahasına olursa olsun bu direni i kırmak, Constantin'i ele geçirmek istemi lerdı. Yukarıda bahsetti imiz gibi Ahmet Bey, Mare al Damrémont'un isteklerini reddetmi ti. Mare al Damrémont, 10.000 ki ilik bir askeri birlik ile Constantin üzerine yürümü tü. Bu Constantin'e Fransa'nın düzenledi i ikinci harekattır. Kalenin üstüne çıkan Fransız birlikleri daha önceden hazırlanan la ım ate lendi inden bir kısmı telef olmu tu. Yine de güçlü bir ordu sayesinde 13 Ekim 1837 günü Fransızlar ehri zapt etti. Sonuçta Osmanlı Devleti'nin son temsilcisi 1848 Haziran'ında Fransızlara teslim olmak zorunda kaldı. Frans ızlar, Ahmet Bey'i Cezayir ehrinde

⁵³ Esat Daybelge, *Eski Cezayir ve Dünkü Avrupa Zihniyeti*, stanbul, 1961, s. 49.

⁵⁴ Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s.53.

⁵⁵ Emir Abdülkadir, 6 Eylül 1808'de Batı Cezayir'de Maaskar ehri civarında bir zaviyede do du. Çocuklu u ve gençli i sıkı bir din e itimi ile geçen Abdülkadir bir yandan silah kullanmayı ve ata binmeyi ö renmi tir. ki defa Hac ziyaretinde bulunmu , bu Hac yolculu unda Nak ibendi eyhi Ziyaüddin Halid el- ahrezuri ile görü erek onun tesiri altında kalmı tur. Bu eyh Halid, XIX. yüzyıl slam dü ünçesine etkisi olan slam dü ünürlerindedir. leri de Fransızlarla yapaca ı mücadele açısından, eyh Halid ile görü mesinin etkileri olacaktır. Cezayir'in i galinden sonra Cezayir ilk direni hareketinin temsilcilerinden biri olmu tur. Bkz. Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s. 60.

ikamete mecbur etmi lerti. Devrik Konstantin Beyi iki yıl daha ya amı , 1850 yılında 70 ya nda iken ölmü tür.

1.2. Batı Direni i Ve Emir Abdülkadir

Sömürgecilere kar ı ilk düzenli bir ekilde ba kaldırı Emir Abdülkadir önderli inde gerçekleşti. Fransızların Cezayir'i i gal etmesiyle babasının öncülü ünde ba latılan direni hareketine katıldı. Babasının ölülümü ardından ailece da çok güçlü ola Abdülkadir kendisini Cezayir'in emiri ilan etti⁵⁶. ki yıllık bir hazırlık ve denemeden sonra, 27 Kasım 1832'de yepyeni bir direni dalgası geldi. Ayaklanma önderlerinden babasının deste iyle, di er kabilelerden bi'at alan (ba lılık yemini) Abdülkadir'in unvanı Emir oldu. Cezayirliler bugün bile, Emir Abdülkadir'in bi'at aldı ı gün ü yurtseverlik direni inin bir simgesi kabul edip kutlarlar⁵⁷.

1.2.1. Hayatı

1807'de Vahran'ın Kaytana köyünde do an Abdülkadir 18 ya ına kadar dini ilimleri tahsil ederek Kur'an'ı ezberledi. Tahsilini tamamladıktan sonra, nüfuzlu bir tarikat eyhi olan babası Muhyiddin'e hac yolculu unda arkadaş lık etti. 1823'te yola koyuldular. Halkın teveccühünden ürken Vahran valisi ve eyh o lunu yanına davet ederek iki yıl alıkoydu. Hac yolculu undan sonra 1827'de Mısır'ı ziyaret ettiler ve 1828'de Cezayir'e döndüler. Beni Ha ime mensup olması ve güzel ahlakı sebebiyle halkın sevgilisi olan eyh Muhyiddin'i akın akın ziyarete ko an çevre ahalisi Kaytana köyüne o zamana kadar görülmedik günler ya attılar. Ho geldin ziyaretleri ve enlikler haftalarca sürdü⁵⁸.

Hac yolculu u Abdülkadir'in ruh psikolojisine büyük katkıda bulundu u gibi dü ünçe ufkunu da geni letmi ti. Bu Hac Yolculu u sırasında Yunan felsefesinden slam klasiklerine de in bir dizi kitap toplamı ve bu dönemde insanlardan uzak kalmayı tercih ederek kendini okumaya vermi ti. Abdülkadir'in kitap tutkusu hayatı boyunca devam etmi tir.

Emir, henüz 24 ya ndayken 22 Kasım 1832'de "*Arapların Sultanı*" olur. Emir, cesareti, kahramanlı ı, cengaverli i zekasıyla kabilelerin moral gücünü yükseltir., ba ımsızlık ve özgürlük için yurtta larını i gale maruz bırakan Fransızlara kar ı cihat ba latır. Egemenlik alanını Batı ve Orta Cezayir'e, kısmen Büyük Sahra'ya kadar

⁵⁶ Hasan Selim, *a.g.e.*, s.42.

⁵⁷ Faik Bulut, *a.g.e.*, s.50.

⁵⁸ Ferhat Deniz, *Cezayir'de slami Hareket*, s.28.

geni leterek, General Bugeaud ile 30 Mayıs 1837’de yaptığı Tafna antlaşması ile ülkenin üçte ikisine sahip olur. Bakenti Maaskar ehrinden, Tagdemt’e tatar ve devleti tekilatlandırır⁵⁹. Fas kanalı ile İngiltere’den silah temin ederek düzenli bir ordu kurar.

Fransızlar, Osmanlı yönetimindeki Constantin ehrini Ekim 1839’da ele geçirerek Emir’in egemenlik alanını daraltmıştı. Böylece Tafna antlaşmasını ihlal eden Fransızlara karşı 19 Kasım 1839’da *Mukaddes Cihat* ilan eder. General Bugeaud’un Cezayir genel valiliğine atanmasıyla güçlenen Fransız ordusu Tagdemp, Maaskar ve Tlemsen ehirlerini işgal eder. Emir, 16 Mayıs 1843’de karargahının Fransızlara geçmesiyle Fas’a sığınır. Peşinden giden Fransız ordusu Fas ile yaptığı savaşı (1844) sonunda Tanca antlaşmasını imzalar ve Fas sultanının Emir’e yardım etmesini engeller. Cezayir’e geri dönen Abdülkadir savaşı ümitsizce sürdürmüştür. Savaşı kazanamayacağını da anlayınca 23 Aralık 1847’de General Lamonicière’e teslim olur. On beş yıl süren savaşta binlerce insan öldürülmüş, birçok sayıda köy yok edilmiştir⁶⁰. Emir ve ailesi Fransa’ya sürülür. Kale kale dolaşırlar. Kalesiz hayatı yaşar.

Tutukluluğu sırasında Fransız yetkililere şunları söylemiştir:

*“Fransa’nın dağları ve ovaları ipek ve altınla donatılarak bir kefiye, özgürlüküm dediğim kefiye konarak bana sunulsa özgürlükümü tercih ederdim. Ben sizden af yahut ihsan talep etmiyorum. Bana verilen sözlerle baki kalınmasını talep ediyorum. Fransa adına Fransa’nın bir generali benimle anlaşma yaptı. Kralın da o lu olan dediğim bir general bunu onayladı. Böylece Fransa bana karşı ve kendi verdiği söze karşı sorumlu hale geldi. Bana verdiği sözden feragat etmeyeceğim. Gerçek niyetlerinizi ortaya çıkarmak için, anlaşma baki kalarak gerekirse ölmeyi yeğlerim”*⁶¹.

Beş yıl tutuklu kalan emir 1853’de serbest bırakıldı. İstanbul’a uvar ve daha sonra Bursa’ya yerleşir. İstanbul hükümeti o zamanki Bursa valisi Halil Paşa’ya yazılı bir emir göndererek Bursa’ya varır varmaz Emir’e bir araba tahsis edilmesi ve gereken ikramın yapılmasını emretti. . 1856’da Am’geçer. Orada daha ziyade ulema ile görüşür. Fransa hükümeti tarafından baki alan maaşla geçimini sürdürmektedir. .

1863’de Mısır’ı ziyaret eden Emir, oradan Hac’a gider. 1864’de yeniden Am’geçer. Döndükten sonra Paris’e kısa bir ziyarette bulunur. Hayatının geri kalan bölümünü Suriye’de geçirir. 1883’de Am’da vefat eder. Vefat ettiği 26 Mayıs 1883’e kadar siyasi sürgün yaşamı statüsünü ölene kadar Am’da sürdürecektir. Cezayir halkı için tarih

⁵⁹ Tamer Aydın, *a.g.m.*, s. 14.

⁶⁰ Tamer Aydın, *a.g.m.*, s. 15.

⁶¹ Ferhat Deniz, *Cezayir Nereye?(Geliyorum Diyen İslam Devrimi)* (bu kitabın 14. dipnotu), s.29.

boyunca en hüzünlü olaylarından birini Emir Abdülkadir'i kaybetmekle ya amı tır. Cezayir Müslümanlarının suskunlu u, yaralar ını sarması 1918 yılına kadar sürmü tür⁶².

1.2.2. Emir Abdülkadirin Devlet Te kilatı

Emir Abdülkadir bir tarikat eyhinin karizmasına, bir alimin vakarına sahip oldu u gibi akıllı ve cesur bir asker, aynı zamanda idare ve te kilat sahasında deha derecesinde bir ki ili e sahipti.

Düzenli ordu kurarak, askerın üniformasını birle tirdi. Cezayirli ler düzenli orduyu sevmediklerinden, bunu bir kereden de il de alı tıra alı tıra ve özendirerek yaptı. Emir'in orduya ça ırıldı ı ki iler için verdi i ilanlar; “*yakı ıklı elbise giymek, Sultan'ın o lu olmak, dolgun bir maa almak isteyen gelsin*” ifadesini kullanıyordu. Orduyu piyade, süvari, topçu olmak üzere üçe ayırmı tır. Ayrıca kaçan Fransızlardan olu an, Fransa'ya kar ı sava an bir tabur vardı. Fransız taburundaki uz manların yardımıyla bir de barut fabrikası kurdu. Kalelerin a etti ve mevcutları restore ettirdi. Vergileri düzenledi ve nakdî vergi aldı ı gibi, isteyenlerin aynı olarak vergi vermelerine de izin verdi.

Yargı Reformu yaparak, her ehre bir kadı tayin ettikten ba ka bir de kadı'l-kudat (ba yargı) 'lık makamı kurdu. Tatbik edilen mezhep, Ma rib ülkelerinde yaygın olan Malikilik mezhebiydi. Yargı görevlilerininin toplumun her kesimini yakından izleyerek denetlemelerini sa ladı. Seferlerinde yanında bir kadı ve iki yardımcısını bulundururdu. Eskiden yaygın olan at hırsızlı ı unutulmu , kadınlar, hiçbir eyden korkmaksızın yalnız ba larına dı arı çıkarabilecek duruma kavu mu lardı. Yazma eserleri tahrip edenler cezalandırıldı. Onun kitaba olan dü künlü ünü bilen askerleri bir kitaba tesadüf ettiklerinde onu hemen Emir'e ula tırırlar ve yüklüce bir ödül koparırlardı. İme ve ilim ehline pek de er vermi tir. Buna ilaveten ö rencileri mali yönden destekledi. çki ve kumarı yasakladı ve askerlerinin fakir oldukları gerekçesiyle tütünü de yasakladı. Halkın birçok kesiminde tütün içilmez oldu. çenler de belli münasebetlerle ve gizlice içiyorlardı. Giydi i elbiseler mütevazı biçimdeydi.

Bir devletin egemenli ini gösteren unsurlardan biri de kendisine ait parayı kullanmasıdır. Abdülkadir'de eski Osmanlı paralarını eriterek kendi adına para bastırmı tı. Gümü ten olan bu paralara *Muhammediye* adını vermi ti. Ayrıca Emir,

⁶² Hasan Selim, *a.g.e.*, s.50.

kendi paralarının spanyol Durosu kar ısında döviz alım -satım kurunu belirleyerek yurt dı nda da geçerlili ini korumasına dikkat etmi tir⁶³.

Seçimle i ba ına gelen bir ura meclisi te kil etti. Bu meclis devlet i lerinin yürütülmesinde ve halkın sorunlarıyla ilgilenmekte Emir'e yardımcı oluyordu. unu unutmamalıyız ki Emir Abdülkadir bütün bu reformları, F ransızlara kar ı amansız bir ölüm-kalım sava ı verdi i bir sırada gerçekle tirmi tir⁶⁴.

1.2.3. Mücadelesi

Cezayir'in daha sonra milli kahramanı haline gelecek olan Emir Abdülkadir, eyh Muhiddin'in o luydu. Sömürgecilere kar ı ilk kez düzenli bir ekilde ba kaldırı Emir Abdülkadir'in önderli e geçmesi ile gerçekleşti. Cezayir'in Fransızlar tarafından i gal edilmesiyle babasının önderli inde ba latılan harekete katıldı, babasının ölümünden sonra ise, ailece büyük bir güce sahip olan Emir Abdülkadir kendisin i Cezayir emiri ilan etmi tir. Burada da, 17 yıl süren mukavemet, General Buci zamanında anla mayla sonuçlanır. Emir Abdülkadir'in egemenli ine bir eyalet tahsis edilir. Direnme, Fransızlar'ı, Cezayir'e daha çok çeker. Sömürgecilik i tahını daha çok kabart ır⁶⁵.

1830'da Cezayir'in Fransa tarafından i gal edilmesine ilk tepki, i gal takibinden iki yıl sonra 1832'de Emir Abdülkadir el-Cezairî önderli indeki Müslümanlardan gelecekti. 1847 yılında Fransızlar tarafından tutuklanmasına kadar Emir Abdülkadir örgütlü bir direni in önderli ini yapacaktır⁶⁶. Cezayir'in ba ımsızlık mücadelesinde önemli rolü olacak Emir Abdülkadir, ilk etapta i e da ımık halde direnmelerini sürdüren güçleri bir araya getirmekle ba ladı. Sürdürülen bu kararlılık ve mücadeleye ideolojik bir karakter kazandırdı. Yer yer süren mevzi savunmalarını Cezayir'in geneline yaydı.

Emir Abdülkadir'in liderlik vasfını elde edinceye kadar ba arılı bir ekilde sürdürdü ü direnmesinin nedeni sadece dü mana kar ı koyma psikolojisi eklinde de erlendirilebilir. Daha sonra hareketin geni leyerek ideolojik bi r anlam kazanmasının kayna ı ve ideolojisi slam'dı, böylece halkın bilinçlenme süreci de böylece ba lamı oluyordu. Direni hareketi artık yer yer sürdürülen mevzi savunmalarından çıkarak sınırlarını geni letiyor ve hareketin adı da bundan sonra "Cihad" oluyordu. Emir Abdülkadir bunda büyük rol üstlenmi tir. Tüm Cezayir Müslümanlarını toparlamaya ve dü mana kar ı topyekün sava maya ça ırıyordu. Ticaniler'in olumsuz

⁶³ Tuncay Karakaçan, *a.g.e.*, s. 89.

⁶⁴ Ferhat Deniz, *Cezayir'de slamî Hareket*, s.31.

⁶⁵ Kenan Akın, *Cezayir'de Fransız Vah etisi ve Ötesi*, stanbul, 2003, s.12.

⁶⁶ Abdullah Özkan, *Cezayir Sömürü Düzenine Asil Ba kaldırı*, stanbul, 1992, s.14.

propagandalarına, onların karı koymalarına rağmen Müslümanları bir araya toplamayı kısa sürede başardı. Hiçbir yerden yardım almadı ve 1830 yılından 1841 yılına kadar Cezayir halkının özgürlük mücadelesini başarıyla yürüttü⁶⁷.

1832-1839 yılları arasında askeri alanda bir takım başarılar elde edilecek, Fransızlarla anlaşmalar yapılacaktır. 1837'de imzalanan “*Tafna Anlaşması*” ile Emir Abdülkadir, Cezayir'in bir bölümünde etkinlik sağlayacaktır. Fransızların Cezayir'i Hıristiyanlaştırma kampanyasına karşı, halkı slami yönden bilgilendirilmeye ve teşvik edilmesine çalışılacaktır⁶⁸.

Bütün gücüyle mücadele veren Emir, direniş hareketini zaferle bütünle tiremedi. Fransızların kendisine karşı olan kesin tavrı, O'nu kendisiyle birlikte sembolleştiren mücadeleden ayırmak zorunda bıraktı. 1841 yılında girilen bir meydan savaşında direniş hareketi önemli bir darbe almıştı. Cezayir'in geleceğini tayin eden bu savaşta, Müslümanların gücünü önemli ölçüde zayıflattı. Savaşta yenik düşen, mağdur olan halk geri çekilmek zorunda kaldı. Fransızlar geri çekilen halkı bir yana bırakıp, hareketin önderi, direnişin sembolü olan Emir Abdülkadir'i yakalamak için onu takip ettiler. Fransızlar tarafından izlendiği bir sırada Fas'a giderek oraya sığındı ve Fas ile Fransa'nın savaşması için Fas'ı tahrik eden bir tavır içine girdi. Bununla Fransızları zayıflatmak ve direnişini daha güçlü bir hale getirmeyi hedefliyordu.

Fas kralı ilk etapta bizzat onun komutasında 5 bin süvari gönderdi. Cezayirli kabileler de Fas sultanına bağlılıklarını bildirip orduya katıldılar. Durumun önemini fark eden Fransa, Fas'a nota vererek askerini derhal çekmesini istedi. Fransa'nın gücünden çekinen Fas Sultanı, Cezayir'de henüz altı ay kalmış bulunan onunla, Fas sınırlarının gerisine çekilme emri vermek zorunda kalmıştır⁶⁹.

Abdülkadir ürâyâ dayalı bir seçimle, şeriatın öngördüğü bir şekilde emirlik getirildi. Tüm cihadı boyunca da attığı her adımı ve işleri şeriat mizanında tartarak, ürâyâ damı olarak attı⁷⁰.

Cezayir'de iç karışıklıkların bir türlü sonu gelmedi. 1846 yılındaki büyük ayaklanmalar devam ederek büyük karışıklıkları meydana getirdi. Sömürgeciler tüm dikkatlerini ayaklanmaya çevirmişlerdi. Emir, bundan istifade ederek Cezayir'e döndü, büyük bir kuvvet, büyük bir cesaretle ağıretlerin arasında dolaştı. Emir Abdülkadir'in

⁶⁷ Hasan Selim, *a.g.e.*, s.42-43.

⁶⁸ Abdullah Özkan, *a.g.e.*, s.14.

⁶⁹ Ferhat Deniz, *Cezayir'de İslami Hareket*, s.32.

⁷⁰ Ferhat Deniz, *Cezayir Nereye?(Geliyorum Diyen İslam Devrimi)*, s.33.

ba lattı ı emperyalizme kar ı direni hareketi, Cezayir’de basamak basamak geli ecek ve güçlenecektir. Özellikle Müslüman alimlerin sabırlı ve gayretli çalı maları neticesinde halka direni bilinci a ılanacaktır⁷¹. Üstün nizamıyla da ınık Müslümanları yine bir araya getirmeyi ba ardı. Fakat maalesef kader bir türlü Cezayirlilerin yüzüne gülmüyordu. Fransızlara kar ı giri ilen tüm saldırılarda hep büyük kayıplar verip geri çekilmek zorunda bırakılmı lardır. Zira Abdülkadir kurtulu u yine Fas sultanlı ına sı nmakta buldu⁷².

Emiri ne pahasına olursa olsun, kesin olarak ortadan kaldırmaya karar veren Fransızlar, Fas sultanını uyardılar. Fas sultanı, Emiri teslim etmeye yana madı. Bunun üzerine büyük bir ordunun taarruzuyla tehdit edildi. Emir Abdülkadir’de Fransızların kendisini izledi ini tahmin ediyordu, sonunda elindeki güçle sonuç alamayaca ını anlayınca teslim olmaya razı oldu ve Fransızlara ailesiyle birlikte skenderiye’ye veya Akka’ya serbest olarak yerle me artını öne sürdü. Bu art Fransızlar tarafından önce kabul edildi, fakat daha sonra dü man her zaman dü manlı ını gösterecekti. Böylece artlara uymadı ı için teslim oldu u an tutuklanıp Fransa’ya gönderildi.1848’den 1852 yılına kadar Paris’te bir atoda tutuklu kalan Emir, 1852 yılında Fransız yönetimindeki de i ikli in ardından ba a geçen Louis Napolen tarafından serbest bırakıldı. Daha sonra ise bir süre Paris’te kaldı ve Osmanlı Devleti’ne sı narak Bursa’da yerle mek istedi ini bildirdi. Her iki devletin bu iste i kabul etmesi üzerine 1852 yılında Bursa’ya yerle ti.

1855 yılında Bursa’da meydana gelen bir deprem üzerine tedirgin olup yine Osmanlı ve Fransız devletlerinin izni ile am’a gitti ve oraya yerle ti. Emir’in am’daki ya amının oldukça basit, sessiz ve münzevi geçmi tir. Ayrıca, “*Müslümanların ttifak Vesair Sözle melerine Sadakat*” adlı bir kitap yazmı tır. Kaderin ne ibret verici durumu ki, Emir Abdülkadir Cezayir’de Fransızlara kar ı mücadele ederken Kulo ullarını katliama u rattı ı halde, Fransa’da be yıl esir kaldıktan sonra serbest bırakılınca Osmanlı Devleti’ne sı nımı ve 1883’te am’da ölmü tür⁷³.

1.2.4. Emir Abdülkadir’den Sonra Çıkan Ayaklanmalar

a. 1848-1850, Seyidi e - eyh Evladı ayaklanması, el-Avras, ez-Zeyban, Zeva a, Kuzey Constantina ayaklanması, bn Salim direni i.

b. 1851, Kabileler ayaklanması.

⁷¹ Abdullah Özkan, *a.g.e.*, s.14.

⁷² Hasan Selim, *a.g.e.*,s.45.

⁷³ Ercüment Kuran, *a.g.m.*, s.155.

c. 1852, Muhammed b. Abdullah kumandasında Güney vahaları ayaklanması.

ç. 1856, Babür Da ları ayaklanması.

d. 1857, Kabileler Da larında Lala Fatma ayaklanması.

e. 1858, Evras ayaklanması.

f. 1861, a'baniye ayaklanması.

g. 1864, Seyidi e - eyh Evladı ayaklanması.

. 1871, el-Mıkrani ayaklanması. Cezayir ba ımsızlık sava ından önceki büyük silahlı ayaklanma budur. Bir yıl boyunca Vahran'ın bir kısmı dı ında tüm Cezayir halkının katıldı ı bir ayaklanmadır.

Cezayir halkının zorla askere alınma olayı, Cezayir'deki Yahudilere Fransa vatandaş olma hakkı verilerek toplumsal konumlarının güçlendirilmesi, gibi iç sebepler yanında Fransa'nın Almanya ile sava ta olması ve hükümetlerin istikrarsızlı ı gibi dı etkenler bu ayaklanmanın patlak vermesinde ro l oynamı tır.

Ayaklanmanın önderi el-Hac Muhammed el-Mıkrani zengin bir zattır. Bütün servetini, mal-mülkünü cihad u runda sarf etmi , ayaklanmanın ikinci ayında da ehit olmu tur. Ondan sonra ayaklanmanın liderli ini karde i Bumızrak el -Mıkrani devam ettirmi tir⁷⁴.

1.2.5. Emir Abülkadir'in Son Yılları

Emir Abdülkadir'in silahını bırakması Cezayir ba ımsızlık hareketinin bir dönüm noktası olmu tur. Müslüman halkın direni te kararlı ve ısrarcı olması, Fransızların i galine mani oluyordu. Fransızlar için oldukça pahalıya mal olan bu direni ler onların daha içlere do ru girmelerine engel te kil etmi tir. Sömürgeciler kırsal kesimde ya ayan Berberileri egemenlikleri altına alamayacaklarını alsalar bile kontrolleri altında tutamayacaklarını anlamı olmalı ki bü tün güçlerini kent bölgelerinde yo unla tırdılar⁷⁵.

Arapça'nın yerini yava yava Fransızca alıyordu. Do al olarak ardından Cezayir toplumunun kendi kültürü de yerini Fransızca ile birlikte Batı kültürü ve bu kültürün do urdu u Batı uygarlı ına bırakıyordu .

1910 yılında, o sıralar slam dünyasının di er bölgelerinde de yaygın olan slam birli i idealinin yankısı diye isimlendirilen bir akım ba gösterdi. slam birli i

⁷⁴ Ferhat Deniz, *Cezayir Nereye?(Geliyorum Diyen slam Devrimi)* , s.38-39.

⁷⁵ Hasan Selim, *a.g.e.*,s.49.

dü üncesinin Cezayir'deki önde gelen öncüleri arasında Avukat Ahmet Buderde, Sadık Divan ve el-Hac Ammar sayılabilir⁷⁶.

Cezayir toplumu için tarih boyunca en acılı ve en hüznü yıllar ku kusuz bu yıllardır. Cezayir Müslüman'ının suskunlu u, yaralarını sarması tam 1918 yılına kadar devam etmi tir. Bu yıldan sonra Cezayir Müslümanlarında tekrar bir canlanma görülecektir.

⁷⁶ Ferhat Deniz, *Cezayir'de slami Hareket*, s.40.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAHI VE SONRASI

CEZAYİR

I. CEZAYİRLERİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAHI İNDKİ ROLLERİ

1. Birinci Dünya SavaHI İnda Cezayirliiler

I. Dünya SavaHI İnda Cezayirliilerin durumuna geçmeden önce Fransa'nın Cezayir için düzenledi i kanunlar çerçevesindeki genel politikaya değinece iz. zlenilen siyaset ile 1830'dan başlayarak askeri bir yönetim altında Avrupalı bir nüfus, onlarla sağlanan topraklar ve yerleşim yerleri mevcuttur. Yönetim işlevi, 1870'e kadar askerlerden oluşan valiler yürütmüştür. Bu tarihten itibaren Cezayir doğrudan çelişeri Bakanlı ğına bağlanarak Fransa'nın bir parçası oldu u gibi; Cezayir'i hukuki açıdan kamulaştırma adı altında üç kategoriye ayırmışlardır. Bunlar yerliler, Avrupalı Cezayirliiler ve Yahudilerdir. Yahudilerde 1871 itibariyle Fransız vatandaşlığına alınmıştır¹. Fransa'nın Cezayir'i işgali ile birlikte Cezayir'in tarihi iki farklı gelişim izlemiştir: Fransa'nın işgali ve yerleşimci göçmenler için uyguladığı siyaset ve bu siyaset kapsamında Cezayir halkının 132 yıllık direniş mücadelesidir. Fransızlar kendilerine karşı olgunlaşacak olan akımı engellemek ya da geciktirmek için tipik bir sömürge oyununa başvurarak, yerlilerin en üst tabakasına bazı ayrıcalıklar tanıyıp onları elde etmeye çalışmışlardır². Fransa Cezayir'i bir fetih anlayışıyla işgal ederek yerleşimci balmasına rağmen, öncelikle yerleşimci isteyen askerlere toprak vermeyi amaçlayan Fransa, askerlerin tarımdan anlamaması olayıyla karşı karşıya kalmış ve bu politikasında başarısız olmuştur. 1834'ten itibaren kendi ülkesinden ve diğer ülkelerden yerleşimci tarafından "Fransız Cezayir'i" oluşturmak istemiştir. Askeri egemenliğini, yerleşimci ve yerlilerin hukukunu oluşturarak siyasal ve ekonomik bir düzenin hazırlanmasını yapmışlardır. Bunu yapmakla hem Fransa sömürge hukukunu bu şekilde yasallaştırmış hem de devlet yaptığı masrafları yerleşimci harcayarak onları maddi açıdan refah bir düzeye

¹ İnasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.27.

² Türkkaya, Ataöv; *a.g.e.*, s.146.

ula tır. ç politikasında olu abilecek tepkileri dengelemek için, iç politikada me ru Cezayir idaresi olu turmaya öncelik vermi , yerle icilere Fransız vatanda lı ı vererek, iç politikasını güvence altına almı , böylece yabancı devletlerin müdahalesini de engelleme tir. 4 ubat 1919 tarihli kanun ile birlikte büyük toprak sahipleri, tüccarlar, memurlar, Fransız diplomalı ya da madalyalı kimseler ve Fransız ordusunda hizmette bulunanlara belediye kurullarına, vilayetlerin genel kurullarına ve Genel valiye kar ı danı ma görevi yapmak üzere 1898'de kurulan *Mali Heyete* temsilci seçme yetkisi tanındı. 1919'da çıkan bu kanunun Cezayir halkına bir getirisi yoktu; reform da sayılmazdı. Yerli burjuvazinin ço unlunu bile tatmin etmemi durumdaydı ³.

Fransa Cezayir'de ya ayan yerli kesime, adaletli davranmamı , e itsizli i, ekonomik ve siyasi çıkarları için kullanmayı prensip olarak benimsemi tir. Mesela I. Dünya Sava ı'nda Cezayirli Müslümanları, Fransız vatanda larından daha uzun askerlik yapmakla yükümlü kılmı , 1919'a kadar Müslümanlardan Avrupalı yerle imcilere göre iki kat gibi fazla bir vergi almı tır. htıyac ı olan i gücünü Cezayir ve di er Kuzey Afrika ülkelerinden kar ılamaya devam etmi tir. zledikleri bu siyasetler kar ısında Cezayirli Müslümanların siyasal örgütlenme aray ı ları Fransa'ya i ç i olarak gitmeleriyle ba lamı , bu sayede *Cezayir Milliyetçili i'nin* fikirsel temelleri de atılmı tır ⁴.

Cezayir yurtseverleri 1919'da yerlilerin medeni haklarını yok eden kanunun kaldırılmasını, genel oy hakkı tanınmasını ve Fransa Parlamentosuna Cezayirli temsilcilerin katılmasından yanaydılar. Geli melere paralel olarak, döne min Fransız siyasetinde kısmi iyile tirme aray ı ları ba lamı , buna ra men fikirsel ve siyasal geli meler Cezayirli yurtseverler arasında hız kazan mı tır. Yapılan iyile tirmeler Cezayir ekonomisini düzeltmemi ti. 1919 'da Müslümanlardan alınan vergi hafifletilmesine ra men, üretim miktarları dü meye devam etmi tir. E itim olana ı Avrupalı yerle imcilere oranla dü ük kalmı tır. Yine siyasal temsil hakları da sınırlı kalmı tır.

1914'te ba layan I. Dünya sava ı, di er Arap ülkelerinin de ngiliz ve Fransız egemenli ine girmesi, ba lı oldu u Osmanlı Devleti'nin merkezi ile beraber emperyalist güçler tarafından i gal edilmesi sonucu ile kar ı kar ıya bırakmı tır. Dinsel olarak ba lı oldukları halifelik merkezinin i gale maruz kalması oldukça üzücüydü.

³ Türkkaya, Ataöv; *a.g.e.*, s.146.

⁴ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.28.

Buna mukabil yurtseverler kurtulu için siyasal ve sosyal aray lar içerisine girdiler. Cezayir kurtulu mücadelesinin basamaklarını olu turacak olaylar adım adım geli ti. Aslında Cezayirliler ba ımsızlık u runa I. Dünya Sava ı'nda Fransızlar saffında yer almı lardır. Yani Cezayir halkı I. Dünya Sava ı'nda Fransa'nın yanında yer alarak tam destek vermi lerdir⁵.

Avrupalılar XVIII. ve XIX. yüzyıllarda gözlerini Müslüman ülkelere dikmi lerdir. Bu ülkeleri ve sahip oldu u e siz nimetleri gasbetme yollarını aradılar. Bel irtilen amaçlarına ula mak için en küçük fırsatı bile de erlendirdiler. Merkezde sanayile menin geli mesiyle i gücüne ihtiyaç duyan Fransa, kabilelerin arasından seçti i 10 bin ki iyi Fransa'ya getirmi tir. Artık Birinci Dünya Sava ı yakla ıyordu. Bu da daha çok kol gücü ve asker ihtiyacı demektir. Sava ba ladı ında bütün sömürgeci ülkeler sömürgelerine Almanlara kar ı sava ması için ça rı yaptı. Sava Bakanlı ı bünyesinde *Sömürge çileri Birimi* (1916), kuruldu. 42378 ki i silah fabrikalarında çalı maktaydı. 155 bin Avrupalı Cezayirli ve 173 bin Müslüman Cezayirli sava a katılmı tı. 25 bini Müslüman, 22 bini Avrupalı Cezayirli sava alanında Fransa u runa hayatlarını kaybetti. Fransa, Müslüman halkı asker olarak orduya ça ırdı⁶. Sava bittikten sonra 20 ile 40 ya arasındaki Müslümanların üçte biri Fransa'da ya asker olarak görev yapmı ya da silah fabrikalarında i çi olmu tur.

23 Mart 1337 tarih ve 2075 numrolu tezkireye cevapta unlar geçmektedir: Milli Mücadele'de döneminde ya da ba ka bir deyi le I. Dün ya Sava ı sırasında Türk-Cezayir ili kileri dinsel ba lılık yönünden olumlu geli mi tir. Türk kuvvetleri Fransızlarla mücadele ederken zaman zaman Fransız askerleri içindeki Cezayirli Müslüman askerler sava tıkları kar ı tarafın kendi din karde leri oldu u nu fark edince çe itli tarihlerde kaçarak Müslüman Türk karde lerine sı nımlı lardır. Türk kuvvetleri ise sı nımlı bu askerlerin her türlü ihtiyaçlarını kar ılamı tur. Aynı zamanda Mudafa -yı Milliye vekili TBMM ba kanlı na bir yazı göndererek, sı nımlı bu di n karde lerimize her ay maa ba lanması iste inde bulunmu tur. E er bu ekilde böyle bir tahsisat esirlere verilirse, di er Müslüman din karde lerimize de örnek te kil edece ini savunmu tur. Maliye Bakanı'nın cra Vekilleri riyasetine gönderdi i yazıda ist ek olumlu kar ılanmı tur⁷.

Müslüman ülkeler teker teker i gal edildi. I. Dünya Sava ı'ndan sonra emperyalist Hıristiyan Avrupa devletlerinin pençesine dü meyen Müslüman ülkesi kalmadı. I.

⁵ Sabri, Hizmetli; *Bin Badis (Cezayir Ba ımsızlık Mücadelesi Önderi)*, Ankara 1994, s.100.

⁶ Ian, Lustick; *State-Building Failure in British Ireland French Algeria*, California, Berkeley, 1986, s.68.

⁷ B.C.A.; Fon Kodu: 30.10.0.0, Kutu No: 55 Dosya No: 362 Belge No:3.

Dünya Sava 1'ından önce fakir kırsal kesimde yaayan Cezayir halkı Fransa'ya i aramak için göç etmi tir. Tahminlere göre Cezayirliilerin Fransa'daki sayısı 45 bin iken, bu sayı I. Dünya Sava 1 sırasında 80 bine çıkmı tır⁸. Birinci Dünya Sava 1'na i çi ve asker olarak katılan Cezayir halkı, Avrupa'da olan geli meleri ke fettiler. Aynı zamanda içlerinden bazıları i çi dayanı malarını, uluslararası ili kiyi, sosyal mücadeleyi de ke fetti. Böylece ülkelerine siyasal ve sosyal bilinçleri güçlü bir ekilde geri döndüler.

Birinci Dünya Sava 1 sonucunda Cezayir siyasal liderlerini cesaretlendiren üç olay vardı: Sömürge altında yaayan ulusların kurtulu u için destekleyici ideolojisiyle 1917 Sovyet Devrimi; ikincisi ABD ba kanı Thomas Woodorow Wilson'un yayınladı ı tarihe "*Wilson İkeleri*" (prensipleri), olarak geçen bildiri; sonuncusu ise Türk Kurtulu Sava 1 ve onun önderi *Mustafa Kemal Atatürk'tür*. Liderlerin örgütlenmesinde, bildirilerinde, aktardıkları kendi anlarında üç geli menin etkisi görülür. Cezayir milliyetçili ini temellendiren üç isim öne çıkar. Bunlar slamı referan s alan *Abdülhamit Bin Badis, Ahmet Messali Hac, Ferhat Abbas'tır*. Bunlar arasında izledikleri siyaset farklılık arz ederken, kimi zaman da ortak noktada birle mektedir. Mesela Messali Hac'm yayınladı ı bildirilerde sık sık ba ımsız Cezayir vurgulanırken; Ferhat Abbas ise Cumhuriyet ilkelerine e itlik temelinde ba lı olan Fransa ile ortak federasyon fikrini kinci Dünya Sava 1'na kadar savunur⁹.

Birinci Dünya Sava 1'ndan sonra Cezayir halkının sömürgele e ve sömürgeci ülkelere kar ı direni i ekil de i tir mi tir. Silahlı mücadele, yerini dü ünsel, kültürel ve siyasal bir direni e bıraktı¹⁰. Cihan Harbi'nin sona ermesinden sonra yurtsever Cezayirli liderler, dünyanın hızlı bir de i im içerisine girdi ini fark ettiler. Cezayir'in gündeminde Wilson prensipleri bulunmaktaydı. Milletler kendi kaderini yine kendileri tayin etmeliydiler. Aynı zamanda yerel yönetimlerde de daha çok temsil hakları olmalıydı¹¹. Wilson prensiplerinin sömürge altında yaayan devletlere ait maddesi öyledir: *Sömürge isteklerinin, ilgili halkların menfaatleri ile, yetkileri sonradan tesbit edilecek olan sömürgeci devletin istekleri aynı derecede göz önünde tutulmak suretiyle, mutlak bir tarafsızlıkla çözümlenmesi*"¹².

⁸ Joan, Gillespie; *a.g.e.*, s.23.

⁹ inasi, Sönmez; *a.g.m.*, s.86.

¹⁰ Ferhat, Deniz; *Cezayir'de slami Hareket*, s.40.

¹¹ Fatih, Okumu ; *a.g.e.*, s.40.

¹² Fahir, Armao lu; *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, C.I, Ankara, 1994, s.138.

Cihan Harbi sonrasındaki o yıllar, artık yerlilerin kendi kendilerine daha çok güvendi i, sömürgeciye kar ı gelecekleri, ondan ayrı müstakil bir ahsiyet geli tirdikleri yılları olu turmaktaydı¹³. Birinci Dünya Sava ı'nın tüm dünyada estirdi i de i im rüzgarları Cezayir'e de ula mı , sava sırasında Fransız emperyalizmin gerçek y üzü tekrar ortaya çıkmı tır. Halk artık bir alternatif arama yoluna gitmi ti. Cezayir'deki Fransız egemenli i bir binaya benzetilirse bu binanın temeli kadar harcının , tu lasını ve sıvasının da kandan ibaret oldu u görülür. Bu sava tan sonra dünyanın her tarafında mücadele ekli de i mi bulunuyordu. Bu de i iklik Cezayir'de barizdir. Bu zamanda Cezayirliler silahın yanı ba ında söz, yazı, propaganda, grev ve nümayi lerle Fransız hakimiyet ve zulmüne kar ı mücadele etmeye ba lamı tır¹⁴.

Cezayirli Müslümanlar Fransa için canlarını vermelerine ra men çe itli tarihlerde çıkan kanunlarla belirlenen statüsü sava sırasında bile de i tirilmemi tir. Medeni ve siyasal hakları olmasa da sava alanlarında ölmeleri Fransa için bir borç sayılmaktadır. zinsiz toplantı, ya adı ı köyün dı na seyahat belgesi olmadan çıkma, görevliye görevi esnasında ya da görevi dı ında saygısız davranı yasaktı ve bu davranı lardan birini i leyen usule aykırı bir ekilde tutuklanarak yargılanırdı. talya'nın da Afrika'da Libya müstemlekesi vardı. talya Libya'ya anavatan hukukunu vermi ti. Tunus'ta, Cezayir'de, Fas'ta Fransızları hukuk bakımından yerli unsura kar ı hakim ve faik mevkide tutan Fransızlara mukabil, talyanların manevi mevkilerini imali Afrika'da yükseltecek ve Libya halkının gururunu ok ayacak bir tutuma sahipti¹⁵. Sonuç olarak uygulanan çifte standart ve siyasetler, Cezayir'de iki. Yönlü bir Milliyetçili in do masına neden olmu lardır. İki Avrupalı göçmenler Fransız milliyetçili ini merkezi Fransa'yı dahi etkileyecek biçimde tetiklemlerdir. Buna mukabil Cezayirliler de, Birinci Dünya Sava ı'ndan itibaren kurtulu u temel alan bir milliyetçili in olu masını sa lamı lardır¹⁶.

¹³ Fatih, Okumu ; *a.g.e.*, s.43.

¹⁴ Avni, Çeviker; *Hür Cezayir*, Ankara, 1958, s. 31.

¹⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*; 10 ubat 1939, s.3.

¹⁶ inasi, Sönmez; *a.g.m.*, s.84-85.

II. B R NC DÜNYA SAVA I SONRASI CEZAYIR

1. Cezayir Halkının Direni i

1910 tarihinde slam dünyasında yaygın olan *slam Birli i* idealinin etrafında bir akım ba gösterdi. Lübnanlı ünlü Sosyolog, George El Rasi'ye göre; “*olayların göbe inde Cezayir, Cezayir'in göbe inde slam var*”¹⁷ dir. Cezayirli ve Müslüman halkını tekrar ba ımsızlı na kavu turacak en büyük faktör “*slam*” oldu. Fransa bu gerçe in farkındaydı. Bu yüzden ba langıçtan beri slam'a kar ı sava tı ve “*Müslüman Cezayirli*” ki ili ini yok etmek, “*Cezayirli Arap Kimli i*”ni ortadan kaldırmak için mücadele etti. Ülkedeki camilerin ço unu kapatt ı ve bazılarını kiliseye çevirdi. Arapça e itimi-ö retimi de yasakladı. Okullardaki müfredat sömürgecili e hizmet edecek biçimde ayarladı. slam ilimlerinin yayını yasaklarken, birçok kütüphaneyi kundaklattı ve kapattı. Okulların ve camilerin mali kayna ı vakıfları kendi hükmüne aldı. Sahiplerinin elinden birçok emlak ve araziye gasp etti. Cezayir halkını böylece fakirli in, cahilli in, geri kalmı lı n ve sömürgecili in pençesine attı¹⁸. Bu dü ünce Cezayir'de de yayılma alanı bulmu tu. Hatta Cezayir temsil eri arasında, *Avukat Ahmet Buderde, Sadık Divan, ve el-Hac Ammar*'ı sayabiliriz.

İkinci akım ise Fransa ile entegrasyonu öngörüyordu. Renan'ın, *Milliyetçilik, belli bir vatanda ya amak yolundaki genel iradedir*”¹⁹, ekindeki ulus dü üncesinden etkilenecek, Cezayir'in gelece ini Fransa'dan ayrı dü ünemeyen, Fransız kültürüyle e itim görmü , batı medeniyeti kar ısında gözü kama an kimi aydınlar savunmaktaydı. Bunlar olayların içinde olgunla arak bu fikirlerini de i tirmi ler ve Fransız olamayacaklarını anlamı lardır. Bu isimler *Ferhat Abbas, Dr. bn Celul, Dr. El-Ahdari ve Zenati*'dir.

Vergiden kaynaklanan sorunlar ve a ıret düzeyini a mayan problemler Osmanlı Devleti'nde zaman zaman ba göstermi ti. Ancak bunlar büyük boyutta de ildi. Fransa'nın Cezayir'de egemenlik kurmasıyla uyguladı ı siyaset; yeniden kurtulu u sa layacak bir Osmanlı özlemini do urmu tur. Halk arasında, gü çlü ordusu ve cengaverli i ile gelecek “*mehdi*'yi” (kurtarıcı) beklediler. Bu inan ı o dönemde sömürge altında ya ayan Müslüman ülkelerin de oldukça yaygındı. Bu dü ünce ve beklenti Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Sava ı'ndan yenik çıkmasıyla sona ermi ti.

¹⁷ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.18.

¹⁸ Sabri, Hizmetli; *a.g.e.*, s. X.

¹⁹ Ferhat, Deniz; *Cezayir Nereye?*, (Geliyorum Diyen slam Devrimi), s.40.

Fransız e itimi alan yerli Müslümanlar ve ekonomisi iyi derecede olan yerliler uygulanan vergi sisteminin hafifletilmesi, kanun önünde e itlik gibi bazı ılımlı isteklerde bulunmuşlardır. 1911'den itibaren Müslümanların askere alınması ve Avrupalı göçmen vatandaşlardan daha fazla askerlikte bulunmaları rahatsızlıklar yarattı. 1914'ten itibaren “*Genç Cezayirliler*” derneği kanun önünde e itlik ve temsil hakkının verilmesinde ısrarcı bir tutum içerisinde girdiler. Ancak dernek ikiye bölünmüştü. Birinci görüş tekiler Fransız kültürünün özümsemekle Müslüman Fransız olmanın; ikinciler ise yerli Müslümanlara tüm hakların verilmesi gerektiğini savundular. Genç Cezayirlilerin bu faaliyetleri, Cezayirli Müslümanlar arasında siyasal tartışmalara başlangıç noktası olma açısından önem arz etmektedir²⁰.

Cezayir nesli, bir anlamda Cezayir'in Fransa'ya karşı verdiği mücadeleden doğmuştur, diyebiliriz. Bu savaşın tecrübeleri vasıtasıyla belirgin bir Cezayir nesli oluşmuştur. Anlamazlık, Fransa'nın rolü ile Cezayir kimlikleri üzerinde etkili oldu²¹.

Cezayir'in kimlik bunalımını çözenin ön koşulunun halkın devlete olan bağlılığının geri getirilmesi olduğünü söylebiliriz. Böyle bir süreçte zaman bu çok önemlidir. Aksinin doğduğu ve devlete genel bir bağlılık duygusunu muhafaza için, öncelikle kimlik ve kültür meselesi diğer meseleleri gölgede bırakacak ölçüde siyasallaştırmadan bir kimlik bunalımının başlamasından kaçınmanın zaruri olduğu kesin gibidir²².

Fransa'nın Cezayir'de uyguladığı sömürge siyaseti, Cezayir halkının öteki olduğu bilincinin yerleşmesine neden olur. 7 milyon hektar ekilebilecek toprağın 3 milyonuna zorla el konularak, gelen Avrupalı göçmenlere verilmektedir. Böylece halk kendi vatanı ve topraklarında yersiz yurtsuz kalarak, göç etmek zorunda kalmıştır. Bu alt-üst oluş aynı zamanda kültürel erimeye yol açmıştır. Fransa'nın kurduğu e itim sistemi Avrupalıların din, dil birliğini sağlamak; Müslüman halkın e itimine önem verilmemiştir. Hatta Müslümanlar arasında okullaştırma oranı 1914'te %4 iken; 1954'te %10'dur. Ayrıca kapitülasyon üzerinde var olan Fransız vatandaşlığı sadece Avrupalı yerleşimciler için geçerli idi. Birinci Dünya Savaşı'na iştirak eden ve asker olarak katılan yurtseverler Avrupa'daki gelişmeleri takip ettiler. Geri dönüşlerinde ise belli bir uyanık evresini takiben siyasal ve sosyal alanda bilinçlenmişlerdir.

²⁰ İnasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.34.

²¹ Jean-Pierre, Rioux; *La Guerre D'algerie Et Les Français*, Fayard, 1990.

²² Hugh, Roberts; *Savaş Meydanı Cezayir(Çökümü Bir Rejime Karşı İncelemeler1988-2002)*, (Çev. Zehra Savan), İstanbul, 2003, s.209.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken ve bittikten sonra Müslüman dünyasında meydana gelen gelişmeler ve etkileşimler önemli sonuçlar doğurmuştur. Özellikle Türklerin zor koşullar altında İngiliz ve Fransız kuvvetlerine karşı giriştiği mücadele ve destansı “Çanakkale Savaşı”, bütün dünyada ve Cezayir’de Müslümanlar arasında coşku yaratmış ve kulaktan kulağa yayılmıştır.

Bu arada Arap dünyasında yeni oluşumlar ortaya çıkmıştır. Cezayir milliyetçiliğinden dolayı Arap milliyetçiliğinden farklılık göstermez. Ekonomik ve askeri yönden kendisinden üstün olan emperyalist ülkelere karşı dini ve liberal akımlar ortaya çıkmıştır. Cezayir’de *Müslüman Alimler Cemiyeti* de bu şekilde doğmuştur²³. Birinci Dünya Savaşı diğer Arap ülkelerinin de İngiliz ve Fransız egemenliğine girmesi, başlı oldu Osmanlı Devleti’nin merkezi ile birlikte sömürgeci ülkeler tarafından işgal edilmesine sebep oldu. Dinsel olarak başlı buldukları halifelik merkezinin işgaline raması derin bir hayal kırıklığı yarattı ve kurtuluş için alternatifler düşündürmeye sürükledi. Böylece kurtuluşu oluşturan basamaklar birer birer belirmeye başladı.

2. Direni Faaliyetinde Bulunan Milliyetçi Liderler

Cezayirli ünlü düşünür *Mustafa El Eraf*’a göre ülke tarihi üç bölüme ayrılır:

- 1830 Fransız işgalinden başlayarak 1871’deki son ayaklanmanın bastırılmasına kadar süren ve özellikle ilk direnişçi Abdülkadir’in damgasını vurdu birinci aşama.
- 1871’lerden başlayıp 1920’lere kadar süren köylü ayaklanmaları dönemi.
- Abdülkadir’in torunu *Emir Halid*’in 1923’te kurduğu “*Kuzey Afrika Yıldızı*”²⁴ örgütünü kurarak 1921’den itibaren siyasî dönem. (Bu nedenle 1920 tarihini ülkede bir dönemeç olarak kabul eder)²⁵.

Cezayir yurtseverleri 1920’lerde yerlilerin medeni haklarını yok eden kanunun kaldırılmasını, genel oy hakkı tanınarak Fransız Parlamentosu’na Cezayirli temsilcilerinde katılmasını istiyorlardı. 1920’de kurulan *Jeune Algérien* adlı milliyetçi ve reformcu örgüt bu hedefleri gerçekleştirmek gayesinde olup, Cezayir’in milli kahramanı *Emir Abdülkadir*’in torunu *Emir Halid*’in önderliğinde altındaydı²⁶.

²³ İnasi, Sönmez; *a.g.m.*, s.85.

²⁴ Emir Halid’in Fransa’nın başkenti Paris’te 1923 tarihinde kurduğu “*Kuzey Afrika Yıldızı*” örgütü, Fransız sömürgeci altındaki hemen bütün Kuzey Afrika ülkelerinden çeşitli aydın ve işçilerden oluşuyordu. Sosyalist bir yönelimi vardı. Örgütün kurulması, 1900 öncesi ayaklanmalardan vazgeçildiği siyasî bir dönemin başlangıcı sayılır. Bkz. Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.76.

²⁵ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.71.

²⁶ Türkaya, Ataöv; *a.g.e.*, s.146.

Cezayir'den Fransa'ya i ç i göçü, Cezayir'de okulla ma oranının artmaya ba laması, Cezayir Müslümanlarının erkek çocuklarının az sayıdaki okullara devam etmesi, Cezayirli yerlilerden toprak sahibi olanların sınırlı bir orta sınıf olu turmaya ba lamaları, yerlilerin belediye meclislerinde temsil hak kı elde etmeleri ülkede gelece i tayin eden siyasi olu umların temellerini atmı oldu.

2.1. Emir Halid ve Faaliyetleri

Emir Abdülkadir'in torunu olan Emir Halid, ailesinin Cezayir'e yerle mesiyle askeri okula gitme ansı elde etti. anslıydı, çünkü, o tar ihlerde pek az yerli askeri okula gidebiliyordu. Te men olarak I. Dünya Sava ı'na katıldıktan sonra askerli i terk etmi ve *Alger* ehri ne yerle meyi tercih etmi tir.1914 tarihinde, ba arılarından dolayı kendisine “*Fransız Haçı*” madalyası verildi. Mücadelesinin kar ılı ı olarak ek talepler istedi: Cezayirliilerin Ma dur olmalarına yol açan “Yerliler Yasası” iptal edilsin, özel mahkemeler kaldırılınsın, yerel meclislerde Cezayirliilere yeterli derecede temsil hakkı tanınsın Fransa'ya i için göç eden çalı anların hakları korunsun v.b.

Emir Halid Cezayir'de “*kdam*” gazetesini yayınladı. Verdi i konferanslarda 1789 Fransız Devrimi'nin ana prensibi, “*e itlik, özgürlük, karde lik*” ilkesini temel alan, slam karde li i ve dayanı masını vurgulayan konu malarla yerliler e haklar tanıması taleplerinde bulundu. Yaptı ı çalı malar Cezayir halkını cesaretlendirmi ti. Emir Halid ismini alarak dedesinin mirasını aldı na i aret etti²⁷. Bu arada art arda gelen Fransa hükümetinden Cezayir halkı özgürlük ve ba ımsızlık istemesine r a men, bu istekleri reddedilmi tir²⁸.

1919 tarihinde ülkesine döndü ünde, yapılan yerel seçimlerde i birlikçi - sömürgeci yönetimlerin yerine halk yöneticilerinin seçilmeleri üzerine, Fransızlar Emir Halid'i “*a ırı dinci*” olmak ile itham ettiler. Oysa Halid'in talebi, günlük hayatın faaliyetlerine gerçek ve e it katılım, Arap Fransız ayırımı yapılmadan kar ılıklı anlayı çerçevesiydi. Yine 1919'da, Emir Halid, dünyaca ünlü Wilson Prensipleri'nden ilham alarak, ABD devlet ba kanı Wilson'a bir mektup yazmı tır. Bu mektupta yer alan ifade udur: “*Cezayir bir ülke oldu undan, kendi kaderini tayin hakkına sahiptir*”²⁹.

Fransız devlet ba kanına 1922'de bir konu ma yaparak, kendisini Cezayir halkının bir önderi gösterdi. Ona hitaben yaptı ı bu söylevi bir hayli kararlı ve sertti.

²⁷ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.37.

²⁸ Hashim, Jawad; *The Question Of Algeria*, Baghdad, 1962, s.14.

²⁹ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.74.

Ancak daha sonra geri adım atan Emir Halid, tekrar “*orta yolcu*” bir tutum izledi. Mesela Fransa ile ne bütünle meden yana oldu ne de Cezayir ba ımsızlı ı için ısrar etti. Sadece “*halkın kendi kaderini tayin hakkı*” dü üncesini savundu.

1924'te Fransa'ya sürgün edilmesine ra men, orada konferanslarına devam etti. Böylece hak isteme temelinde ba layan bu gibi durumlarla Cezayir milliyetçili inin uyanı mı sa ladı. Yine aynı yıl Paris'e giderek Cezayir devlet ba kanı Herriot'a , *orta yolcu* talepler dile getirdi. Dönemin komünist partisi, bu istemleri desteklemi , yayın organı *L'Humanité* gazetesinde yayımlamı tı. Parti bununla da kalmayarak 12 -19 Temmuz günleri arasında çe itli konferanslar, toplantılar düzenlemi , burada sömürgecili e kar ı çok sert ve mücadeleci bir kampanya ba latmı tı. Bu toplantılarda Emir Halid, sömürgecili i mahkum eden konu malar yapmakla birlikte, Cezayir devlet ba kanı Herriot'a iletti i istemlerine de ba lı kalmı tır.

Emir Halid'in 1920'de önderli ini yürüttü ü *Jeune Algérien* örgüt, Fransa'ya sürülmesi ile da ıldı. Yerine 1927'de “*Müslüman Deleger Federasyonu*” kuruldu. Bu örgüt çe itli kurumlarda görev yapan Cezayirli üyelerden olu tu u için bu ismi almı tı. Bu federasyon Cezayir burjuvazisine, Kuzey Afrika'ya ülkesine yer le mi Avrupa burjuvazisi gibi aynı hakların tanınmasını istemekteydi. Siyasal ba ımsızlık söz konusu de ildi. Cezayir burjuvazisi kendi ulusal kültürünü terk edip *Fransızla mayı*, bu hakların verilmesi kar ılı nda kabul edecekti. Yerli burjuvazi bu hedefi ne ula mak için yı nların deste ine ihtiyaç duyuyordu. Bu ihtiyaç, ulusal hareketin geli mesi ve tabana do ru inmesine sebep oldu³⁰.

Emir Halid en son Paris gezisinden sonra Kahire'ye gitti. Üç yıllı ma skenderiye'ye sürgüne gönderildi. Daha sonra kendis inden bir süre haber alınamadı. Sonunda alınan habere göre 1936'da am2da öldü ü açıklandı. Suriye basını onun hakkında öyle yazılar yazdı ki, bu aynı zamanda, Fransız boyunduru u altında ya ayan Suriyelilere dolaylı yoldan da olsa bilinçlendirilmesine ve ba ımsızlık için mücadeleye hazırlanmasına vesile oldu³¹.

2.2. Messali Hac ve Faaliyetleri

1898 tarihinde Cezayir'in Tlemsen kentinde do du. Fransa'da dünyaca ünlü Renault fabrikalarında i çi olarak çalı tı. Orada Magrib ülkelerinden gelmi çok sayıda i çi bulunmaktaydı. Aralarında konu ulan dil Arapça idi. Biri Çinli di eri Çin hindi'den

³⁰ Türkaya, Ataöv; *a.g.e.*, s.146.

³¹ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.75.

iki komünist i çinin görü lerinden etkilenmi tir. Bir ba ka görü e göre de, dini bir tarikatın kolu olan *El Durkava Zaviyesi*'nde slam e itimi gören Messali Hac, 1918 tarihinde Fransız ordusunda askerlik yapıp Bordeaux kentinde Arapça ö renmek için serbest dinleyici olarak üniversiteye girer. Sava bitince Paris'e ta mır. Yoksulluktan ötürü sefil bir hayat ya adı ve ardından fabrika i çili i (Renault) yaptı. Kuzey Afrika Yıldızı'nın³² kurulup sadece hayır ve insani faaliyetlerde bulundu u bir dönemde cemiyete girdi³³. Sosyalist görü lerden etkilenen cemiyet, Cezayirli, Tunuslu, Faslı çok sayıda i çiyi cezp etti³⁴.

Sava sonrası Paris'in atmosferi, "*devrimci ve sosyalist*" fikirlerle dolu oldu undan, ilk ba larda dayanı ma ve hayır cemiyeti olarak kurulmu olan Kuzey Afrika Yıldızı giderek siyasile ti ve Cezayirliiler açısından "*ulusal, yurtsever ve kararlı*" bir örgüt haline geldi. Messali Hac 28 ya nda örgütün genel sekreteri s eçildi. 1927'de Brüksel'de toplanan anti emperyalist konferansta, co kulu ve tartı malı bir söylev vererek, Hindistan'ın tarihi lideri Cevahir Lal Nehru ile Vietnam'ın devrimci lideri Ho i Minh'in de buldukları bu toplantıda, ilk kez "*Cezayir'in Ba ımsızlı ından*" söz eden ifadeler kullandı.

Messali Hac, 1930 yılında Moskova'da "*Üçüncü Enternasyonel*" e katıldı. Paris'e döndükten sonra "*El Umma*" adlı bir gazete çıkardı. Cezayir'in ba ımsızlı ı konusunda Fransız komünistleriyle fikir ayrılıklarına dü tü. Daha sonra onlardan ayrılıp ülkesine döndü. Cezayir ba ımsızlık sava ına bir militan hava getirdi sonradan kurdu u "*Halk Partisi*" ülkesinde ulusçuluk kavramının kaynayan bir potası oldu.

Fransa Komünist Partisi'nin (FKP) de içinde yer aldı ı Fransız Halk C ephesi hükümeti, Kuzey Afrika Yıldızı'nı feshedince, 1936'da Messali Hac ile cephe hükümetini destekleyen Fransız komünistleri arasında görü ayrılıkları olu tu. Messali Hac'a göre FKP, Cezayir gerçeklerini ve olgularını gözönüne almaksızın kendi bilgilerini dayatıyordu. 1933'te Messali Hac, sosyal demokrat fikirlerden etkilenerek Kuzey Afrika Yıldızı'nın programını olu turmu tur. Kuzey Afrika'nın birli i, toprak reformu ve ulusal ba ımsızlık için mücadele bu programın üç dayana ı idi ³⁵.

³² Kuzey Afrika Yıldızının programı öyledir (1933 programı): Cezayirliiler arasında mutlak e itlik, Bir ulusal parlamentonun seçilmesi, gal güçlerinin geri çekilmesi, Cezayir'in tam ba ımsızlı ını sa laması, Bankaların ve maden yataklarının millile tirilmesi, Arapça'nın zorunlu e itime konulması, Avrupalılara ait toprakların sahiplerinin elinden alınması. Bkz. Hasan, Selim; *a.g.e.*, s.54.

³³ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.76.

³⁴ Ferhat, Deniz; *Cezayir Nereye?*, (Geliyorum Diyen slam Devrimi), s.41.

³⁵ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.77.

Messali Hac'ın önderli inde 17 Temmuz 1936'da 5000 Magribli bir gösteri düzenleyerek, “Kuzey Afrika'ya özgürlük, Suriye'ye özgürlük, Araplara özgürlük” sloganı ile yürüdüler. Messali Cezayir'de faaliyetlerine devam etti. Bir kısım Fas topraklarını i gal etmi olan spanya'nın, milliyetçi liderlerden Abdülkerim'in serbest bırakılması için Kuzey Afrika Yıldızı militanlarının Franko ile anla ma yapmalarını Fransa Komünist Partisi hiç iyi kar ılamamı tır. Kuzey Afrikalı milliyetçileri fa istlerle anla ma yapmakla suçladı. Onlara tahsis etti i dernek binasını tasfiye, miting salonu bulma yardımını kesti. 26 Ocak 1937'de sol koalisyon Kuzey Afrika Yıldızı'nın faaliyetlerini yasaklamı tı. Komünist Partisi, Cezayir Halk Partisi'ni emperyalist bujuva güçlerle i birli i yapmakla suçladı. “Uluslar arası çiler Partisi, Troçkist” dı ındaki sol partiler, Kuzey Afrikalı milliyetçilerle görü meyi kestiler. Böylece Messali Hac'ın da Komünist Partisi ile ili kisi de kesildi.

11 Mart 1937'de “Cezayir Halk Partisi” ni (CHP) kurdu. Parti bir ku ak boyu sürecek olan siyasi e itim (ulusal ve sosyalist) verip, izleyen yıllardaki “ *Ulusal Kurtulu* ” un yolunu açmı olacaktı. Nitekim CHP, daha sonra bir dizi bölünme ya ayarak, nihayet ulusal kurtulu mücadelesine öncülük edecek olan “ *Cezayir Ulusal Kutulu Cephesi* ” (FLN), örgütünü de ba rından çıkaracaktır. Bu tarihe kadar Messali Hac'ın içinde oldu u dernekler bir arada ve sömürge kar ıtı idi. 1920'den itibaren bu olu umlar Fransız Komünist çatısı altındaydılar ya da destekleniyorlardı. III. Enternasyonal'de alınan kararda sömürge kar ıtı olu umların desteklenmesi paralelinde Fransa Komünist Partisi de destek veriyordu. 1930'dan itibaren Avrupa'daki komünist partiler fa izm kar ıtı siyasete a rlık vererek sömürge kar ıtı politikalarını de i tirmeye ba ladılar. Fransız solu, Cezayir için Blum Wiolet'in geli tirdi i projeye destek oldular. Proje yakla ık 24 bin Cezayirli seçmene oy hakkı vererek, kısmi iyile tirmeler içeriyordu. Bu proje Cezayirli Avrupalıların tepkisiyle kar ıla mı ve uygulanmasından vazgeçilmi tir³⁶.

Ba ımsız bir Cezayir'in kurulması için 30 yılını veren Hac'ın zamanla otoritesi zayıfladı. Kendisinden cesaret alıp mücadele eden gençler, kendisinden ayrılarak yeni örgütler kurdular. Onun aktif propagandasına kar ılık, iddete dayalı bir siyaset gündeme getirildi. Messali Hac'ın tek ve hakim lider olma tutkusu parti içinde yalnız kalmasına sebep oldu. Bu gibi nedenlerle partiden ayrılmak zorunda kaldı ve Fransa'ya döndü. Fransa'ya döndükten sonra hareketin di er liderleriyle her türlü ili kisini kesti,

³⁶ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s. 88-89.

eskiye göre daha ılımlı daha uzla macı bir politika izledi. General De Gaulle'nin politikasını olumlu kar ıladı ı için Cezayir militanlarınca öldürölmek istendi ³⁷.

Hac, iki yıl hapis cezasına çarptırılarak, 1941'de Vichy hükümeti döneminde, 1 6 yıl çalı ma kampına gönderilmesi kararla tırıldı. 1943'de serbest kalmı tır. Hapisten çıkınca *Demokratik Özgürlüklerin Kazanılması için Bir Bildiri*" partisini kurdu³⁸. 1946'ya gelince Messali Hac, II. Dünya Sava ı yıllarında, "*Demokrasinin Zaferi için Hareket*" adlı bir olu uma destek vermi tır. Ancak bundan bir yıl önce Cezayir'de çok büyük ve co kulu bir gösteri düzenlenince, Fransız göstericiler ortalı ı kan gölüne çevirdiler. Binlerce kurban verildi. 1945'de Setif kentinde çok sayıda insan öldüröldü. Gösterinin arkasında Messali Hac oldu undan, Fransız polisi ile 25 yıl kö e kapmaca oynadı. Daha sonra yakalanarak, hapse atıldı. Sürgün edildi, zorunlu oturuma tabi tutuldu.

Hac, 1946 sonlarında yepyeni bir meydan okuma ile kar ı kar ıya kaldı. Partisindeki bir kısım genç bundan sonra "*siyasi mücadele*" ile yetinmeyeceklerini söyleyerek, silahlı mücadele için kurulan "*Özel Örgüt*" (*Special Organization*) adlı bir yapıya girdiler. Bu örgüt aslında 1954'te Belçika'da yapılan *Hornu Konferansı* sırasındaki "*devrimciler-reformcular*" ayrı masında, pasif siyasi mücadeleden yana reformcu kanadın kovulmasıyla sonuçlanmasından tam 3 ay sonra ba layacak olan "*Ulusal Kurtulu Cephesi*" (*FLN*) nin de ilk nüvesidir.1954 yılında ba ımsızlık için sava ba ladı ında Ulusal Kurtulu Cephesi (FLN) ne katılmayan tek parti lideriydi ³⁹.

Messali Hac, siyasi yapısı ve baskıcı tutumu nedeniyle Ulusal Kurtulu Cephesi fikrine sürekli itiraz etti. Zira "*Cephe*" fikri, Messali'den kopan gençlerin,Türk Kurtulu Sava ında en geni katılımı sa lamak ve Messali'yi yanlarına çekmek amacıyla olu turulan bir ara formöl idi. Aynı zamanda *Ferhat Abbas*'ın temsilcili ini yaptı ı reformcular ile Müslüman Alimler Cemiyeti'nde ifadesini bulan dinci kesimi ve etkin küçük komünist kümeleri yanlarına çekme amacı ndaydılar. Hac bu cepheye katılmadı ı gibi onun alternatifi olarak "*Cezayir Ulusal Hareketi*" adı ile ba ka bir parti kurdu. Buradaki amacı bu yol ile cephenin liderli ini elde etmektir. Fakat Me ssali'nin bireycili i, kendini iktidara layık tek adam gibi gör mesi, makam heveslisi olması v.b sebepler amacına ula tırmadı ⁴⁰.

³⁷ Hasan, Selim; *a.g.e.*, s.55.

³⁸ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.39.

³⁹ Ferhat, Deniz; *Cezayir'de slami Hareket*, s.41.

⁴⁰ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.78-79.

Messali Hac'ın, iktidar hırsı günden güne arttı. Hatta Fransız sömürgeciliğine silahlı mücadele üzerinden daha altı ay geçmeden, başında bulunduğu *Cezayir Milli Hareketi'nin* silahlı kolunun komutasını, 1954'te *Muhammed Belyunus* adlı Fransız birlikçisi ve savaş suçlusuna verdi. Bu kişiyi Fransızlarla çarpışmak yerine, Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne silah çekiyordu. Hiçbir çare kalmayınca Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN), bölgeye kuvvetler yardımıyla Messali'nin komutanı Muhammed Belyunus ile 27 Mayıs 1957'de çetin bir çatışmaya girdi. Çatışmaya tam bir kıyama dönüşü ve eski bir birlikçi, efendileri Fransız subaylarına sırtınmak zorunda kaldı. Bu arada Fransız lideri Charles De Gaulle, “cesur barış” için çağrıda bulunurken ilk olumlu yanıtını veren Cezayir Milli Hareketi oldu. Nitekim hareketin lideri Messali Hac, siyasete küsmüştü⁴¹.

Messali Hac eyleminin ideolojik yönüne bakıldığında karma karışık olduğu söylenebilir. Onun ideolojik yapısı Fransa ve Cezayir'de baskın çıkan ideolojik dağınıklığı yansıtıyordu. Mustafa Kemal'e göre bu durum, *yüzeysel Marksizm, duygusal ve eskiye özlem duyan bir Cezayirliklik ve kabataslak slamcılık* idi⁴².

Hac “*Milliyetçiliğin Babası*” olarak nitelendirilir. Yine de bu tartışma konusu olmuştur. Olumsuz yanı, gelişmelerin seyrini izleyip esas yönü tayin edememesi idi. Olumlu yanı ise ilk kuşak mücadeleçilerin başını çekti ve onlara üç boyutlu eğitim verdi:

- Cezayir halkının büyük çoğunluğunun köylülerin durumunun iyileştirilmesi için toprak reformu yaparak toplumsal bir boyut yakalamak.
- slam dini ile sosyalist düşünce arasında bir kaynağı sağlayacak fikrîsel boyuta bakmak.
- Magrib-ül Arabî temelinde Kuzey Afrika Yıldızını kurarak, Fas, Tunus, Cezayir birliğini sağlayacak millî ve siyasi boyutu kavrama⁴³.

1869'da Lübnan'ın surlarında doğan Dürzi prenslerinden *ekip Arslan*, kendisini Arap-slam ülkesine adamış bir önder olarak, gerek Ortadoğu'daki milliyetçi-islamcı hareketler, gerekse Kuzey Afrika'daki ya da Avrupa'da bulunan sömürgeleştirilmiş Arap aydınlar arasında çok önemli etkile yaratmıştır. Arap-slam halklarının sömürgeci İngiliz-Fransız boyunduruğundan kurtulması için yolumun bir faaliyet içerisine girmiştir. Çaresiz olarak Almanya'nın Ortadoğu siyasetine bakabilme

⁴¹ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.79.

⁴² Hasan, Selim; *a.g.e.*, s.54-55.

⁴³ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.79-80.

ansını elde etmi , hatta eski imparator Kaiser'i dost bilerek, 1934'te onu Doorn'da ziyaret etmi tir. 1898'de Suriye'nin ba kenti am'da, Kaiser II. Wilhelm, Almanya'nın 300 milyon Müslüman'ın koruyucusu oldu unu ilan etti inde, ekip Arslan imparatorun hemen yanındaydı. Avrupa-Ortado u hattındaki yorumlayı biçimi de, hep bu XIX. yüzyıl vaadiyle sınırlı kaldı. Hatta I. Dünya Sava ı'ndaki Alman Osmanlı ittifakının nedeni de bu vaat idi. Ancak tek taraflı bakmamak gerekirse ekip Arslan, Bakü'deki Do u ,Halkları Konferans'ına katılıp Ho i Minh ile yan yana oturmu tur. Hatta Fransız sosyalist ve komünist önderleriyle yazı malar yapıyordu. Mayıs 1930'da "Berber Dehir" adıyla bilinen sömürge zihniyetiyle hazırlanmı bir kararnameye kar ı çıkarak Faslıların, ardından tüm Kuzey Afrikalıların gönlünü kazanmı bir ki idir. sviçre'nin Cenevre kentinde, yürüttü ü anti-sömürgeci kampanyalardan dolayı, benzersiz ve zorunlu bir görevi ifa etmekle sorumlu, seçkin ve adanmı biri olarak ün saldı. 1928'de ekip Arslan artık, Arap dünyasının Avrupa ile ili kilerinde ortaya çıkan her önemli meselesinde sözü geçen biri olmu tur.

12 Eylül 1935'te ekip Arslan, sviçre'nin Cenevre kentinde Avrupa - slam Konferansının toplanmasına öncülük eder. Katılanlar arasında Messali Hac'da bulunmaktaydı. Hac, Kuzey Afrika Yıldızı'ndan örgüt arkada ı Allel El Fasi, ekip Arslan ile önceden tanı mı tı. Do ulu (Ma rık) ile batılı (Magrib) Araplarının kar ıla masının Kuzey Afrika'daki Arap ulusal kurtulu çuları üzerinde derin izler bıraktı. Messali Hac ve di er liderler adeta büyülendiler. Hatta onun dü üncelerinden etkilenerek, Messali Hac sakalını uzatmı ve üzerine yerel Cezayir elbisesi giyerek, bu tarihten sonra tarzını hiç de i tirmemi tir⁴⁴.

3 Haziran 1974'te ise kendi ülkesin de de il de Fransa'da vefat etti. Cenazesi memleketi olan Tlemsen'e getirilince dönemin Cezayir yönetimi, sessizlik içi nde olayı geçi tirdi. Mezarı ba ındaki konu mada, Messali Hac için; "milli bayrak fikrini ilk ortaya atıp, onu havaya kaldıran ki i" tanımı kullanıldı. Bazılarına göre Messali Hac, ay-yıldız fikrini hem *slam* hem de *Milliyet* anlamında kullanmı tı.

1980 yılında Cezayirli Ahmet Bin Bela, Messali Hac'ın kabrini ziyaret etti. Ziyaretin nedenini soran bir gazeteciye Ahmet Bin Bella'nın cevabı öyle olmu tur: " Mesali'nin kabrini herhangi bir fikir birlik sebebiyle ziyaret etmedim. Ancak kalbim beni buna ça ırdı. Ben o ahısla tamamen alakamı kesmedim. O daima herhangi bir eyin temsilcisi olarak kaldı. Bizi ayıran eylerin siyasi olmayan i ler olu una itibar

⁴⁴ inasi, Sönmez; *a.g.m.*, s.88.

ediyorum. Bu zatın Cezayir'e eri ecek herhangi bir zarara bula mamı oldu una ahadet etmek isterim. Harpten önce ülkesine büyük hizmetler vermi tir. Dolayısıyla onu unutmamamız gerekir. Siyasi konuda taviz onun hakkında yapaca ını yaptı. Ben sadece o'nu bir Müslüman'ın di er bir Müslüman'a yaptı ı gibi selamlamak istedim. O u anda meyvesini veren bir dü ünceyi ilk savunan ki i oldu. Ancak ve her eyden önce 1925'ten beri, yani Kuzey Afrika Yıldızı'nın parlatılmasından beri, kendisinden sonra biz gençlerin, binasını yapmaya kalktı ımız i lerin temelini atmaya ba ladı. te bu adama tüm tevazuumla geldim"⁴⁵.

2.3. Ferhat Abbas ve Faaliyetleri

Cezayir'de di er bir önderde Ferhat Abbas'tır (1899 -1984)⁴⁶. Fransız kültürünü doyum noktasına kadar alarak büyük ölçüde kimlik de i tirmi , Cezayir'in aydın tipidir. “*Manifestocular*” olarak da bilinen, Emir Halid ve Messali Hac'a göre daha ılımlı bir akımın temsilcisi olan Ferhat Abbas'ın “*Fransa ile tam bütünle me*” için ça rı yaptı ı dönemden, Türk Kurtulu Sava ı yıllarında Kahire'de kurulan Cezayir hükümetinin geçici ba kanı olmu tur. Cezayir aydını zorunlu olarak iki geli im a masından geçmi tir: Biri önü tıkalı reformcu yol di eri sadece açık kalan silahlı mücadele yolu. Ferhat Abbas silahlı mücadeleyi benimseyip Kurtulu Sava ı saflarına katılarak son anda geçmi hatalarından yüz akıyla çıkarken; Messali Hac bu sonu yakalayamamı , halkın isteklerine ters bir konum alarak siyaset dı ında kalmı tır. Emir Halid gibi aristokrat bir aileden olmadı ı gibi; Messali Hac gibim emekli çocu u da de ildi.m kent soylu orta bir sınıf mensubuydu. Bu yüzden küçük burjuvazinin tüm ka rasızlıklarını, tereddütlerini ta ırdı⁴⁷. Özellikle II. Dünya Sava ı'ndan önce, ideolojik fikirleri di er Cezayir milliyetçi liderleri ile örtü müyordu⁴⁸. Fakat bu durum II. Dünya Sava ı'ndan sonra de i mi , kendisi de silahlı mücadeleye katılmı tır.

Ferhat Abbas 1924'te, “*Kuzey Afrika Müslüman Ö renciler Derne i*” ba kanlı ına be yıl süreyle geldi. 1936'da eczacılık yaptı ı Setif kentinin belediye danı mamı seçilir. Ayrıca “*Jeune Algérien*” (Genç Cezayirliler) derne inin kurulu una katkıda bulunmu tur. 1932'de Tunus'ta toplanan Kuzey Afrika Müslüman Ö renciler

⁴⁵ Hasan, Selim; *a.g.e.*, s.56-57.

⁴⁶ 24 Ekim 1899'da Constantinvilayetine ba lı El Tahir (Cicel) beldesinde kasaba e rafından bir babanın o ludur. Yerlilerin çok az yaptıkları eczacılık e itimini bitirdi ve Setif kentinde bir eczane dükkamı açtı. Bu nedenle Setif Eczacısı lakabını aldı. 1930 tarihinde siyasete atılır. Bu dönemde Cezayir milli kimli ini reddedip Fransa ile bütünle me yanlısı olarak kar ımıza çıkar. 1940'da siyasi bakımdan olgula an Abbas, 1950'de silahlı mücadeleyi savunur. Bkz. Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.83.

⁴⁷ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.83.

⁴⁸ Joachim, Joesten; *The New Algeria*, Chicago, 1964, s18-19.

konferansının ikinci oturumuna katıldı. Alınan kararlar içerisinde, Fransa ile Bütünle me vardı. Böyle bir kararın alınmasında ılımlı sömürgeci Fransız kesiminin rolü büyüktür. Çünkü Fransız Sosyalist Parti üyesi Maurice Violette, Cezayir üzerine yeni bir proje geli tirdi. Buna göre Cezayir’de e itim ve tarım reformu yapılmalı, Cezayir halkı yerel yönetimlere daha fazla katılmalı, Cezayirlilerin, Fransızların seviyesine çıkıp anavatan ile bütünle meleri için ya am ko ullarının düzeltilmesine yönelik her türlü ekonomik, toplumsal, siyasal önlemler alınmalıydı. Daha sonra senatör olan “*Maurice Violette Projesi*” , Ferhat Abbas gibi Fransız kültürüyle yo rulmu Cezayir aydınlarının aklını çeldi. Aydınlar proje nin uygulanmasını sabırsızlıkla bekliyorlardı. Ancak proje hiçbir zaman uygulanmayıp olaylar arasında kaynadı gitti.

Ferhat Abbas umutlarını gerçekle tirmek gayesiyle 1937’de “*Cezayir Halk Birli i Partisi*” (CHBP) ni kurdu. Kısa süre sonra II. Dünya Sava ı patlak verince Abbas ile arkada lar, anavatan Fransa’ya olan ba lılıklarını kanıtlamak için 1939’da askere yazıldılar. Bu sırada orduda çok önemli de i ikler oldu. Kendileri anavatan u runa hayatlarını feda ederken, Fransızlar Fransız -Cezayirli ayırımı yapıyordu.

Fransa’da Halk Cephesi’nin yıkılması, Fransa’nın sava a girmesi ve Fransız yönetici çevrelerinin Nazi Almanya’sına teslim olması hem Fransa’da hem de Cezayir’de emperyalistlere ve sa cılara fırsat verdi. Cezayir, i birlikçi “*Pétain*” hükümetinin sultası altına girmi tir. Naziler Cezayir’e ihtiyaçları için bir hammadde ve yiyecek ambarı olarak baktılar. Siyasi partiler kapatıldı, açık olanlar da i göremez durumuna geldi. Cezayir milliyetçileri ise zindana atıldı.

Cezayir’deki durumlar Müttefiklerin 8 Kasım 1942’de Kuzey Afrika’ya çıkarma yapmasıyla de i ti. ubat 1943’te Ferhat Abbas önderli inde bir grup Cezayir halkının *Manifesto*’ sunu (Manifeste du Peuple Algérien) ilan ettiler⁴⁹. Bu manifestoya⁵⁰ bir ay sonra bir Reformlar Tasarısı da eklendi. Bu iki belge Cezayir’de sömürgecili i sona ermesini, yerli halka kendi gelece ini saptama hakkı verilmesini, sava ın bitiminde ba ımsız bir devlet kurulmasını, demokratik bir anayasa yapacak olan Kurucu Meclis için seçimler yapılmasını, bu zamana kadar Cezayir lilerin yönetime katılmalarını, tüm

⁴⁹ Türkkaya, Ataöv; *a.g.e.*, s.148.

⁵⁰ Söz konusu manifesto u maddeleri içermektedir: 1 - Milliyet, din ve dil farkı göze tilmeksizin tüm Cezayirlilerin hür ve e it kabul edilmesi. 2 - Toprak reformu yapılarak iktisadi sistemine son verilmesi. 3 - Arapça’nın da Fransızca’ya e it resmi dil olarak kabul edilmesi. 4 - Zorunlu ilkö retimin bütün Cezayirlileri kapsamaması. 5 - Kilisede oldu u gibi, slam dinine ait i lerin Fransız devletinden ayrılması. 6 - Müslümanların da do rudan memleket yönetimine katılması. Bkz. Ferhat, Deniz; *Cezayir’de slami Hareket*, s.41.

siyasi tutukluların serbest bırakılmaları ve birtakım toplumsal ve ekonomik reformlar yapılmasını istiyordu.

Ferhat Abbas'ın, manifestosunun temeli, “*Laiklik*” tir. Aynı zamanda milliyetçi çıkı ları da bulunmaktadır. Çü nkü onun bu manifestoyu kaleme aldı ı günlerde, Do a Arap ülkelerinde (Lübnan, Suriye, Irak, Filistin v.s), Fransız sömürgecili ine ulusal bir tepki ya anıyor ve Arap halklarının birli i, ça rıları yeri gö ü inletiyordu ⁵¹.

1943 Haziran'ında Cezayir'de iktidar General De Gaulle'nin öncülü üdeki Ulusal Kurtulu Fransız Komitesi'ne geçti. Sava ın sonlarında 300.000 Cezayirli Fransız ordusuna katıldı. Cezayir milliyetçileri, Nazilere kar ı sava makla kendi ba ımsızlıklarına giden yolu tehlikeye attıkları inan cındaydılar. Fakat Vichy'e kar ı sava an Fransızlar da milliyetçilerin isteklerine uyma yanlısı görünmüyor, kurtulu hareketinin hızını azaltacak bazı tavizlerde durmak istiyorlardı. 7 Mart 1944 tarihli hükümet kararı ile 21 ya ına gelmi olan Cezayirliler e belediye kurulları gibi bölgesel kurulu lardaki temsilcilerin be te-ikisini seçme hakkı tanıdı.”*Mart*” kararını küçük bir taviz diye kar ı çıktılar. Cezayir halkı yine bu mecliste, azınlıkta kalacak, ülkeyi yöneten yine yabancılar olacaktı. Milliyetçi güç leri manifestonun hedeflerinde birle tirmek amacıyla 14 Mart 1944'te “*Manifesto'nun Dostları ve Özgürlük Birli i*” adı altında geni bir örgüt kuruldu. Manifestodaki taleplerini bu partinin siyasi programı haline dönü türdü.

Cezayir halkını hayat seviyesinin dü üklü ü siyasal krize yol açtı. Yiyeceklerde belli bir dü ü ya andı. arap pazarında çıkan güçlüklerle Fransız çiftçilerin üzüm ba larına ayrılan toprakları katmalarıyla i sizlik arttı ve Cezayir kırlık kesimlerinde açlık ba gösterdi. Yüz binlerce köylü i bulabilmek için ehirlere göçtü. Açlık devam ederken yiyecek tekelinin sömürgecilerin elinde bulunması yerli halk üstünde kötü etki yapıyordu. 8 Mayıs 1945'de II. Dünya Sava ı sona erdikten sonra, Cezayir'de halkın olumlu tezahüratları oldu. Halk Nazi Almanya'sının yenilgisini ve sava ın bitimini sömürgecili i sona ermesi babında önemli bir a ama zannediyordu. Törenlerde bir tek Cezayir bayra ı da göze çarpınca, Fransızlar, *Setif ve Constantin*'de hemen ate açmı lar ve Fransız rakamlarına göre 15.000 ; Arap rakamlarına göre 45.000 Cezayirlinin ölümüne neden olmu lardır. Hiçbir sömürgeci devlet bu denli bir vah ete kalkı mamı tı. Sava boyunca on binlerce ki i Müttefikler safında sava mı ve kan dökmü tü. 1954 ba kaldırmasının kökeni barı ın bu ilk gün üdeki törenlerin bir sava

⁵¹ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.88.

alanına dönü türülmesindendi. Di er geri kalan Cezayir yurtseverler teker teker tutuklandı, siyasal örgütler (milliyetçi) kapatıldı⁵².

Cezayir sava ın ardından daha geni bir çapta sömürüye tabi tutuldu. Fransız tekelleri ülkenin maden zenginli ini alıp ülkelerine götürmekteydiler. 1956'da Sahra'da zengin yataklar ele geçirilmi ti. Fransa'dan buraya ihraç edilen mamul maddeler, ülkenin imalatına a ır darbeler indirdi. Cezayir hala bir tarım ülkesi konumundaydı. Tarımda bile Avrupa ve Cezayir'e ayrılan bölgelerde farklılık vardı. Kısacası Cezayir mühim bir kriz içindeydi. Aç kalan köylüler ehirlere göç ediyordu.

Mart 1946'da Ferhat Abbas öncülü üdeki milliyetçiler, "*Cezayir Manifestosu Demokratik Birli i*" ni (UDMA) kurdular. Bu parti, ulusal burjuva ile bu tabakanın aydınlarını temsil ediyordu. Köylüler arasında da etkisi vardı. Fransız birli i içinde, kendine ait meclisi ve hükümetiyle bir Cezayir Cumhuriyeti'nin kurulmasını istiyordu. 1946'da "*Demokratik Özgürlüklerin Zaferi ç in Hareket*" (MTLD) isimli milliyetçi bir parti daha kurulmu tur. Bu Cezayir Halk Partisi'nin devamı niteli indeydi. Küçük tüccarı, esnafı, zanaatkarı, memuru, ö rencileri ve bazı i çileri kapsıyordu. Cezayir'in Fransa'dan ayrılıp ba ımsız olmasından yanaydı.

Sava ın bitimiyle Fransa'da iktidar üzerindeki baskılardan ö türü, Cezayir'in ba ımsızlı ı yakın bir sürede gerçekle ece e benzemiyordu. 20 eylül 1947 tarihli statü Cezayir'e "*mali özerklik ve özel bir örgüt*" veriyordu. Bu özel örgüt eskisinden çok farklı de ildi. Bütün yetki yine Genel Vali'de idi. ki dereceli seçimle kurulacak olan 120 üyelik Meclis, Genel Vali'ye danı man olacaktı. Seçimin birinci derecesine, 370.000Avrupalı, 60.000 seçkin Cezayirli, ikinci derecesine de 1.300.000 yerli katıldı. Statüde Arapça'da Fransızca gibi resmi dil idi. Kadınlara oy hakkı tanınarak, Müslüman dinini devletin denetiminden çıkarıyordu. Yalnız bu statünün uygulanı ı pek farklıydı. Cezayirliler artık Fransız yurttı ı sayıldı ından Fransız ceza kanunu onlara da uygulanıyor, Cezayirlilerin hakları konusunda söylenen her söz ve yazı "*Fransız Topraklarının Bütünlü ünü Bozmak*" kapsamına sokularak, 10 yıl hapis cezası veriliyordu. Bu nedenle birçok Cezayirli demir parmaklıklar arasına ardına konmu tur⁵³.

⁵² Türkaya, Ataöv; a.g.e., s.149.

⁵³ Türkaya, Ataöv; a.g.e., s.150.

22 Nisan 1956'da Kahire'de Ulusal Kurtulu Hareketi'ne katılarak, 1958-1961 yılları arasında Geçici Cezayir Cumhuriyeti'ni Hükümeti ba bakanlı ını yaptı. 1961De bu geçici ba bakanlıktan geri çekilmek zorunda kaldı ⁵⁴.

2.4. Abdülhamid Bin Badis ve Faaliyetleri

İslah hareketinin Cezayir'deki en etkili ve önemli ismi *Abdülhamid Bin Badis'tir*⁵⁵. Aslen Constantin'li olup, Fatımilerin Kahire'yi ba kent yaptıktan sonra Afrika'nın idaresiyle görevlendirdikleri Berberi kabilesine mensuptu. Berberi asıllı oldu undan, "*Dinimiz slam, dilimiz Arapça, vatanımız Cezayir*" sözleri Bin Badis'in Cezayirlileri Berberi-Arap tek bir ulus olduklarına ikna etmesinde i ini kolayla tırmı tı. Ö renimini tamamladıktan sonra 1913'te memleketine dönerek, Constantin camilerinde derslerine ba ladı. Hafta sonlarında ve yaz tatillerinde ba ka kentlere giderek oralarda vaaz veriyor, konu malar yapıyor ve Cezayir'i tanıma fırsatı buluyordu ⁵⁶.

2 Temmuz 1925'te el-Muntekad gazetesini ilk kez yayınladı. Sakıncalı yazılardan dolayı, on sekiz sayı sonrası kapatıldı. Yerine 1939'a kadar devam edecek olan e - ihab gazetesi çıkarıldı. 1912'de Hac'a gitti inde orada yakın arkada ı eyh el -Be ir el-brahimi'ye (Abdülhamid Bin Badis'in vefatından sonra Alimler Cemiyeti'nin ba kanlı ını üstlenen ki i) ile her yatsı namazından sonra buluşarak Cezayir'e döndüklerinde ne yapabileceklerini tartı tılar. brahimi, yaptı ı görü melerin birinde; "*zavallı Cezayir belanın iki yandan geldi ini, birbirleriyle yardımla arak halkın kanını emen, dinini ve dünyasını mahveden maddi sömürgeci Fransa ve ruh sömürgecisi tarikatlara kar ı Cezayirli alimlerin harekete geçerek, önce daha çürük olan ikinci sömürgeciyle sava maları gerekti ini...*"⁵⁷ söylüyordu.

Bin Badis, brahimi'yle Cezayir'e döndükten sonra sık sık görü erek ziyaretlerde bulunmu tur. 1924'teki bir ziyareti sırasında brahimi'ye, Constantin Alimleri Karde lik Cemiyeti gibi bir kurum olu turmaktan söz etti. brahimi'ye alimlerin ço unun devlet memuru oldu unu, projenin uzun bir zamana ihtiyacı oldu unu söyler. Bu arada Fransa

⁵⁴ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.41.

⁵⁵ Abdülhamid Bin Badis: 1889'da Constantina'da do du. 1908'de tahsilini tamamlamak üzere Tunus'un ez-Zeytune Üniversite'sine gitti. 1912'de Hac'a yapmak için Hicaz'a, daha sonrada Mısır ve am'a gitti. 1913'te tekrar Constantina'ya döndü. Resmi bir görev almayarak ıslah çalı malarına ba lamı tır. 1931'de Cezayirli Müslüman Alimler Cemiyeti'ni kurdu. 1940 ölüm tarihine kadar cemiyetin ba kanlı ını üstlendi. Hayatının son dönemlerinde hapis hayatı ve eziyetlere maruz kaldı. Evinde zorunlu ikametleyen vefat etti. Cezayir ıslah hareketinin manevi babası sayılmaktadır. Yazdıkları ölümünden çeyrek asır sonra et-Talibi tarafından Asaru Bin Badis adlı iki ciltlik bir kitapta toplanmı tır. Bkz. Ferhat, Deniz; *Cezayir'de slami Hareket*, s.43.

⁵⁶ Ferhat, Deniz; *Cezayir'de slami Hareket*, s.43.

⁵⁷ Ferhat, Deniz; *Cezayir Nereye?*, (Geliyorum Diyen slam Devrimi), (bu eserin 35. dipnotu), s.44-45.

tüm vakıf ve dini kurumların idaresini elinde tutuyordu. Onun için Bin Badis, 1936'da bir heyetle birlikte Paris'e geçip İslam dini i lerinin Fransız devletinden ayrılarak ba ımsız olmasını dile getirmi tir. Ancak sonuçsuz kalmı tır. Bir süre sonra “*Terakki Kulübü*” kurularak, açılı konu masına da Bin Badis davet edilmi tir (18 Temmuz 1927). Sonradan Alimler Cemiyeti'nin kurmayları arasında yer alan eyhet - Tayyib el-Ukbi de klupte haftada bir düzenli seminerler vererek çalı malara katkıda bulunmu tur. Terakki Kulübü Alimler Cemiyeti'nin be i i niteli ini almı tır.

Cezayirli alimleri bir araya getiren, halkın e itimini üstlenecek, ona kimli ini yeniden kazandırmak için örgütlü çalı malar yapacak bir cemiyetin kurulması dü üncesi yalnız Bin Badis'in dü üncesi de ildi. Aynı zamanda tüm yurtsever aydınların, Tunus'tan, Mısır'dan Hicaz'dan dönen dinamik alimlerin ortak fikriydi. Bu yüzden birbirinden habersiz topluluklar, farklı yerlerde böyle bir cemiyetin kurulması yolunda ortak kararlar almı lardı. 5 Mayıs 1931'de *Alimler Cemiyeti*'nin kurulu u için hazırlık toplantısı yapıldı. Toplantı kararınca cemiyet kurularak, ba kanlı ına da Bin Badis seçildi. ki gün gecikme ile kürsüye çıkan Bin Badis, kendisini dünya sevgisi yüzünden Tebuk Seferi'ne geç kalan, fakat yarı yoldayken nefsinin yenerik orduya yeti en Hayseme el-Ensari'ye benzetiyordu. Bin Badis'in katılımının Cemiyetin kurulmasından sonraya ertelenmesi bir tedbirdi. Açılı konu masına yalnız ıslahatçı alimler de il tarikat eyhleri ile resmi din görevlileri de katılmı tır . Alimler Cemiyeti tüzü üne her ne kadar, “*bu cemiyet hiçbir ekilde siyasi meselelere girmez ve karı maz*” maddesi konulmu sa da asıl amaç siyasidir⁵⁸. Cemiyetin kurulması, siyasi bir devrimin yolunun kültürel bir devrimden geçti inin bilincine varılarak, y erinde ve zamanında atılmı bir adımdı.

Fransa Alimler Cemiyeti'nin tehlikeli olaca ını ba tayken fark etmi , fakat bu yöneli in kuvvet zoruyla engellenemez oldu unu da görerek cemiyetin kurulu unu engellenmek yerine; yıpratma politikası denemi tir. Tarikat ehli dostlarına alternatif cemiyet kurdurmu , vaizler ayarlayarak Berberi ırkçılı ı yaptırmı tır. Alimler Cemiyetine alternatif olsun diye, Sünneti hya Cemiyeti'nin es -Selam adlı bir gazeteyle de el-Miyar adlı bir de dergi çıkarması sa lanmı tır. Bin B adis, 1926'da tarikatçıların suikast te ebbüsüne u ramı tır.

Alimler Cemiyeti ikinci ba kanı olan, Be ir El brahimi, hareketin dinamiklerini üç maddede toplar:

⁵⁸ Ferhat, Deniz; *Cezayir'de İslami Hareket*, s.47.

- Muhammed Abdu ve İslah akımının etkisi: Alimler Cemiyeti'nin kurucuları hem tahsilleri sırasında hem de Cezayir'e döndükten sonra el-Menar'ı izleyerek ıslah ekolünü benimsemişlerdi. Cemiyetin fikri temeli Abduh'un başlattığı, Rehid Rıza'nın sürdürdüğü ekoldür. Seyyid Cemaleddin ve Urvetü'l-Vüska'nın izlerini cemiyet felsefesinin temelinde görmekteyiz.

- Bin Badis'in verdiği İslami dersler.
- Dini arıdaki öğrencilerin dönüşü.

Bin Badis ile birlikte Cezayir'in *Rönesans*'ı başlatılmış oldu⁵⁹. Bin Badis'in temel fikri, şu ayete dayandırılır: “*Bir millet, kendi durumunu değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez*” (Ra'd:11). Bu söylem daha sonra kitlesel bir slogan oldu. Bin Badis'e göre: “*İslamiyet'i, Müslümanlara tebliğ etmeliyiz. Dini bozan bid'atları terk etmeliyiz. Çalışmalı, öğrenmeli; ilk İslam toplumunun değerlerini diriltmeliyiz*”⁶⁰.

Alimler Cemiyeti 1931'de kurulduktan sonra, Bin Badis'in 1913'ten beri verdiği dersleri doğrultusunda daha düzenli ve kurumsal olarak Cezayir'in her köşesinde ve Fransa'daki öğrenciler arasında eğitim çalışmaları sürdürdü. Dinin gerçek ilkeleri ortaya konunca sahte din halk üzerindeki etkisini yitirdi. Fransızlar Müslüman alimleri dinden çıkmakla suçlarken, alimler de Fransız vatandaşlığını kabul edenlerin küfrüne fetva çıkarmışlardır. Cenazelerinin ortada kalması ve toplumdan dışlanmaları gibi nedenlerden dolayı korkulan bu fetva halk arasında baskılayıcı nitelik taşıdı.

Bin Badis şöyle demektedir:

“... *Sonra Müslüman Cezayir milleti Fransız değildir; Fransız olması mümkün değildir. Hiçbir şekilde bile Fransız olmayı beceremez. Dil, ahlak, unsur ve dini bakımından Fransa'dan tamamıyla farklı bir milledir ve Fransa'yla entegrasyon istememektedir. Belli bir vatan vardır. O da bilinen sınırlarıyla Cezayir ülkesidir*”⁶¹.

Yine Bin Badis'in kararlılığını şu örnekle açıklayabiliriz: Bir Fransız yetkili, Alimler Cemiyeti'nin başkanı Bin Badis'i çağırarak şöyle der:

-“*Ya bu fikirlerden vazgeçersiniz ya da bize karşı zehir kustuğunuz mescidinizi kapatırız*”⁶².

Bin Badis şöyle cevap verir:

⁵⁹ Arslan, Humbaracı; *Algeria: A Revolution That Failed*, London, 1966, s.28.

⁶⁰ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.99.

⁶¹ Ferhat, Deniz; *Cezayir'de İslami Hareket*, (bu kitabın 48. dipnotu) s.51.

⁶² Ferhat, Deniz; *Cezayir'de İslami Hareket*, s.51.

-Bana asla gücünüz yetmez! Ben ya dü ünde bulunur, törene katılanlara bir eyler ö retirim; ya ölü evinde bulunur, taziyeye gelenlere vaaz ederim. Ya trende olur, yolcuları e itirim; ya hapishanede olur mahkumları e itirim. Ben her yerde ö retmen ve müir idim. Ümmed, kendisini diriltecek Allah davetçisine icabet etmi tir. en iyisi dinlerine ve dillerine karı mayınız”⁶³.

Alimler Cemiyeti Müslümanlara sahih akidelerini ö retme, anlı tarihlerini hatırlatmak ve Arapça’yı yaygınla tırmak için çalı mı ve bu hedeflerine ula makta çok iyi bir ba arı elde etmi tir. Cemiyet Irkçılı ı reddederek, Berberi -Arap tüm Müslüman Cezayirlilerin, Fransızları ülkelerinden kovmak için tek vücut yani birlik olmalarını sa lamı tır.

1940’da zorunlu ikamete tabi tutularak evinde vefat etti. Bin Badis’in yerine cemiyet ba kanlı ına, eyh Be ir brahimi getirildi. 1947’de ilk lisesini aç an cemiyet, Arap ülkelerine ilim amaçlı ö renci göndererek yeti mesini sa ladı. 1 Kasım 1954’te Ulusal Kurtulu Cephesi ba ımsızlık sava mının ba ladı mı ilan edince minarelerden müezzinler, “haya ale’l-cihad” diye ça ırdıktan 15 gün sonra yayınladı ı bir bildiri ile cemiyet açık deste ini dile getirdi. 1956 yılında cemiyet, Fransızlar tarafından kapatıldı. Daha sonrasında brahimi, do udaki Arap ba kentlerinde Ulusal Kurtulu Cephesi’ni temsil etmi tir.

3. Milliyetçi Liderler Üzerinde Atatürk’ün Yeri ve Önemi

Kuzey Afrika ülkelerinin birço u siyasi olarak günümüzde ba ımsızlıklarını elde etmi lerdir. Bu da Atatürk’ün yeni Türk Devleti’ni kurmaktaki inanç ve ba arısının bu ülkeler tarafından bir moral kayna ı olarak algılanmasının sonucu oldu unu gösterir ⁶⁴.

Ulusal Kurtulu hareketini ba latan Atatürk, hem kurtulu mücadelesinin önderli ini hem de sava tan sonra kurulacak olan yeni devletin liderli ini yapmı tır. Kurtulu Sava ı’nın ardından Osmanlı Devleti’nin iç ve dı hesaplarını temizleyerek, yerine yeni bir devlet kurulacaktı. Batı devletlerinin garantisine dayanan bir saltanat - hilafet yönetimi yerine ulus iradesine dayalı bir devlet kurmayı ba armı tır ⁶⁵.

I. Dünya Sava ı devam ederken veya bittikten sonra Müslüman ülkelerde farklı dü ünceler ve duygular yaratmı tır. mesela Türklerin zor ko ullar altında müttefik Fransız ve ngiliz güçlerine kar ı yaptı ı destansı, “Çanakkale Sava ı” Müslüman

⁶³ Ferhat, Deniz; *Cezayir Nereye?*, (Geliyorum Diyen slam Devrimi), (bu kitabın 49. dipnotu) s.51.

⁶⁴ Hayati, O uz; “Atatürk, Balkanlar ve Kuzey Afrika”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, S.334., Ankara, 2000, s.4.

⁶⁵ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.41.

dünyasında sevinç ve coşku ile karşılanmıştır. Çanakkale Zaferi Cezayir halkı arasında kulaktan kulağa yayılırken derin bir coşku yaratmıştır. İtalya'nın 1911'de İtalya'ya saldırısı Türk taraftarları yaratırken, Çanakkale Zaferi Kuzey Afrikalı halk için sevindirici bir olay oldu. Müslüman dünyasının Osmanlı Devleti'ne karşı olan karlı duyguları XX. yüzyılda ekillenmeye başlamıştır. İtalya'nın Libya'ya saldırması, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki başarısızlıkları, 1914'te I. Dünya Savaşı'na katılmaları; Çanakkale Zaferi, Müslümanlar arasında öfke, umut, umutsuzluk, coşku gibi duygular bir arada yaşanıyordu. İtalyanlar karşı Trablusgarb'da yapılan savaşta bölgedeki Müslümanlar, Türkleri desteklemiştir. Olay Hıristiyanların Müslümanlara saldırısı olarak görülmüştü ve destek olunmuştur⁶⁶.

Atatürk iktisadi güçlerine karşı verdiği mücadeleyi kazanmış, Cezayirli de bu sonucu sevinçle karşılarlarken müttefiklere karşı kazanılmış bu zaferi kendi zaferleri gibi algılamışlardır. “*Kemal Paşa*” adı Cezayir'de kulaktan kulağa yankılanmıştır. Cezayir'de Mustafa Kemal'in saygınlığı ve popüleritesi günden güne artmıştır. Cezayir siyasal liderleri ve aydınları tarafından, slam kahramanı olarak kabulünden, ülkesini Ortaçağ karanlıklarından kurtaran, kısa zamanda yenilikler yapan, laik, sivil, slam dünyasına örnek bir lidere dönüşmüştür. Hatta Kuzey Afrikalı siyaset ve devlet adamları Atatürk'ten etkilendiklerini açıkça söylemişlerdir. Cezayir evlerinde Mustafa Kemal'in resmi kurtuluşun sembolü olarak duvarları süslüyordu⁶⁷. Mustafa Kemal, sömürge ve emperyalist yönetime her zaman karşı çıkmıştır. Ona göre devlet, halkın iradesi ile yönetilmeli ve bağımsız olmalıdır. Onun bu konuda söylediği sözler şunlardır:

*“Sömürgecilik ve Emperyalizm yeryüzünde yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiçbir renk ve ırk gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı egemen olacaktır”*⁶⁸ (1933).

Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenliği altında huzur dolu yıllar geçiren Cezayir halkı, Fransız boyunduruğunun acısını daha ilk yıllardan yaşamışlardı. Fakat uzun yıllar bu acıya katlanmak zorunda kalmışlardı. Osmanlı yönetimini hep aramışlardı. Ardından Türklerin kazandığı “*Türk Kurtuluş Mücadelesi*” onların da yüreklerine hürriyet kıvılcığını serpmişti. Mustafa Kemal artık kurtuluşun, bağımsızlığın sembolüydü. Cezayirli de uzun yıllar Mustafa Kemaller aradı ve Anadolu'nun kurtuluşu gibi bir zafer düşledi. Cezayir'de bağımsızlık mücadelesinin milliyetçi liderleri Atatürk'ten etkilenmişlerdi.

⁶⁶ İnasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.35.

⁶⁷ Kenan, Akın; *a.g.e.*, s.37.

⁶⁸ Kenan, Akın; *a.g.e.*, s.XII.

Messali Hac, Cezayir Ulusal Kurtulu Sava ı önderi ve ilk kuramcısı oldu undan ve daha sonra onun dü üncelerine önem verildi inden Ulusal Kurtulu Sava ı ile Atatürk'ün kendisi için model almı tır. Mess ali Hac'ın ilk tutuklanması da Atatürk'ün ismini anmaktan ileri geliyor: Tlemsen'de gitti i kahveye Fransız subayları gruplar halinde gelmi lerd i. Oradaki gençler ve Fransız subaylar Anadolu'da Yunanlıların askeri yenilgisi üzerine tartı ırlar. Messali Hac k ı kırtma amaçlı o sırada masaya çıkarak, “*Ya asın Mustafa Kemal*” diye ba ırır. Ertesi gün Fransız polisi onu gözaltına alarak sorguya çeker⁶⁹. Yine Messali Hac anılarında öyle anlatır:

*“1919 yılının sonuna do ru bir gün ak am vakti babam son sigarasını s ararken, stanbul'un müttefikler tarafından i galinden dolayı çok mutsuzdu. Fakat birçok asker ile isyan bayra m ı çeken büyük bir pa a geliyor, dedi. Bu haberi arkadaş larından alıyordu. Haberini aldı ı söz konusu pa a Mustafa Kemal idi”*⁷⁰.

*“Mustafa Kemal'in ilk askeri kahramanlıkları slam dünyası üzerinde büyük bir yankı, derin bir güç, inanılmaz bir cesaret uyandırdı. Arkada larım ve benim için bu büyük bir co ku büyük bir sevinç idi. O zaman grubumu kahve ve badem kurabiyesi olarak astsubay odasında topluyordum. Gazeteler de alıyordum. Gazetelerde en son haberler ve Mustafa Kemal'in bazı bildirileri yer alıyordu. Gazete sayfalarında basılan Mustafa Kemal ve Türk üniformalı askeri birliklerin resimlerine hayranlıkla bakıyorduk. Bu foto rafları büyük bir zevkle kesip u ur olarak yanımızda ta ıyorduk”*⁷¹.

Tlemsenli Hac, I. Dünya Sava ı ertesinde Mustafa Kemal Pa a'nın istilacı Yunanlılara kar ı ba lattı ı Milli Mücadeleyi öyle anlatır: “Anadolu yaylasında cereyan etmekte olan bir büyük muharebe birçok hafta sürdü. Bunun sonucu, her slam ülkesinde endi e ile beklenmekteydi. Erkek, kadın ve çocuk her Tlemsenli, ülkelerini kurtarmak amacıyla sava an Türkler için evkle dua ediyorlardı”, dedikten sonra, 1921 yılında nönü Zaferi haberinin ula ması üzerine Messal i Hac, ehirde günlerce enlik yapıldı m ı bildirir⁷².

Ferhat Abbas'a gelince o da, Atatürk Türkiye si 'nden övgü ile bahsetmektedir. Abdülkadir'in torunu olan Emir Halid'in kurdu u kdam gazetesinde önemli yazılar yazdı. Yazılarının bazılarında ise *Kemal Abencerage* takma adını kullandı. Buradaki Kemal, Mustafa Kemal'in; Abencerage ise saadeti zafere tercih eden Chateaubrian'ın

⁶⁹ Kenan, Akın; *a.g.e.*, s.40-41.

⁷⁰ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, (bu eserin 79. dipnotu), s.36.

⁷¹ inasi, Sönmez; *a.g.m.*,(makalenin 23. dipnotu), s.88.

⁷² Ercüment, Kuran; “Cezayir ve Türkler”, *Orkun Aylık Türkçü Dergi*, S. 49, stanbul, 2002, s.19.

kahramanlarından birinin adı idi. Daha sonra *Entente* gazetesinde politika yazarlığı yaptı. Atatürk'ün ölümünün ardından, *Entente* gazetesinde bir saygı yazısı yazdı. Atatürk'ü anarken, yeni Türkiye'nin geldiği noktayı, Cezayir ve Cezayirli kadınların durumu ile mukayese eder⁷³. 1942'de yazdığı Cezayir Halkı'nın Bildirisi'nde Ferhat Abbas, Atatürk'ün bağımsızlık, laiklik, milliyetçilik düşüncelerini ondan referanslar olarak isimlendirir⁷⁴.

Abdülhamid Bin Badis'in çıkış noktası, laiklik ilkesini dışarıda tutarak, Atatürk fikirlerini esas almaktı. Bin Badis *E - İhab* gazetesinde Atatürk için yazdığı yazıdır:

“17 Ramazan ayı (1357, Kasım 1938'e denk gelir) günümüz tarihinin tanıdığı büyük insan öldü... Modern Türkiye'nin babası Mustafa Kemal Atatürk'ü anma yazısı, E - İhab gazetesinin sütunlarını dolduruyordu. Türklerin liderini, tarihi akıncıyı deşiren, Doğu'nun dâhîleri arasında bir dahi diye niteliendiriyordu. Eşy Bin Badis, Mustafa Kemal'in İngiliz ve müttefikleriyle ülkesinin kurtuluşuna kadar savaşan ulusal bir kahraman olduğunu da belirterek aynı zamanda Türk ve Müslümanların rönesansının babası olduğunu da açıklamaları somut örneklerle ortaya koyuyordu. İslam halifesinin batılı güçler karşısındaki boyun eğmesini hatırlatarak, Atatürk'ün İslam'a olan bakışını da açıklamadan geçmiyor. Temelinde Hanefi kurallarıyla ülkeyi yöneten Halifelik kurumunu ortadan kaldırarak böylece birçok arlatıcı ve dişerlerini yok ettiğini de belirtiyor. Bu uzun makalesini Kemal Atatürk'ün; ulusunun özgürlüğünü, bağımsızlığını, egemenliğini ve onurunu bulmasını sağladığı için övgülerle tamamlıyor”⁷⁵.

Şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'ü ve Türk Kurtuluş Savaşını bir umut olarak gören bu üç kişideydi. Cezayir'in ilk Türk Büyükelçisi Semih Günver ve Cezayir bağımsızlık hareketinin liderlerinden Ben Bella v.b isimler Atatürk ile ilgili görüşlerini açıkça ortaya koymaktadırlar. Kısacası Mustafa Kemal Atatürk, Cezayir'in bağımsızlığını kazanma yolunda direniş gösteren liderlere önemli bir model teşkil ederek onları cesaretlendirmiştir. Mustafa Kemal'i ve Milli Mücadeleyi örnek alan liderler, uluslarının bağımsızlığı yönünde gerek fikri gerekse fiili savaşımılardır.

Türkiye-Cezayir iliğine de inecek olursak, bazı Cezayir vatandaşları Türkiye tabiiyetine geçmeyi tercih etmişlerdir. Mesela Fransız Tümeni teğmenlerinden, Cezayirli Muhammed Akif Bin Ömer 1 makineli tüfek, 25 tüfek ve 15 asker ile TBMM'ye irtica

⁷³ İnasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.90.

⁷⁴ Kenan, Akın; *a.g.e.*, s.40.

⁷⁵ İnasi, Sönmez; *a.g.m.*,(makalenin 20. dipnotu), s.86-87.

ederek, Türk tabiiyetine geçmek istemi tir. cra vekilleri heyetinin 15/1/38 tarihli cevabında iste i kabul edilmi tir⁷⁶. Yine 1 Nisan 1938 günü toplanacak olan Cezayir'in Alce ehrinde Fransa ve Fransa konu an memleketleri kapsayan Asabiye Hastalıkları Kongresi'ne Türkiye'de katılmı tır. Kongrede Türkiye'yi temsil etmek üzere stanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri kliniinde Ö retim görevlisi olan Ord. Prof. Mahzar Osman gitmi tir⁷⁷.

⁷⁶ B.C.A; Fon Kodu: 30.18. 1.1, Kutu No: 4 Dosya No: 44 Belge No: 1.

⁷⁷ B.C.A; Fon Kodu: 30.18.1.2, Kutu No: 82 Dosya No: 21 Belge No: 4.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

K NC DÜNYA SAVA I VE SONRASI

CEZAY R

I. CEZAY RL LER N K NC DÜNYA SAVA INDAK ROLLER

1. kinci Dünya Sava ında Cezayirliler

kinci Dünya Sava ı iki sömürge imparatorlu u olan ngiltere ve Fransa'nın sömürgelerini tasfiye etme sürecinin ba langıcı sayılmaktadır. II. Dünya Sava ı Mihver (Almanya, talya, Japonya) ve Müttefik (ngiltere, Fransa, Sovyet Rusya, ABD) devletleri arasında gerçekleşti. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırması ile ba layan sava , Müttefik devletlerin galibiyeti ile sonuçlandı.

Bir tarafta istila hırsı ve milletlerin istiklal ve hayat haklarını kuvvetle ezmek amacıyla bütün dünyaya kar ı harp ederken; öteki taraf arkasında bütün dünyanın sevgisi, yardımı oldu u halde, milletlerin hayal ve hürriyetlerini korumaya çalı an insanlık ve medeniyet ampionları olarak sava acaklardı ¹.

1939'da sava a tutu tu umuz zaman ortada 1914'teki güçlü Fransa'dan hiçbir iz görünmüyordu. O zamanki atılgan ruh sönmü , eski dü mana saldırı hissi de gev emi ti. Kazanılan zaferden sonra eski intikam hisleri sekteye u ramı tı. Yıllarca intikam ruhunu körükleyen liderler hayatta de illerdi. Bu arada Cezayir'den Fransa'ya, sava sırasında i çi göçü çok azdı. Fransa'nın insan gücüne ihtiyacı vardı. Fransa tekrar insan gücüne ihtiyaç duymu , 1946'dan sonra Fransa'ya göç de artmı tı ² Fransız ulusu yeti mi ya taki 1.5 milyon insanını kaybetmi ti. 1914'deki Fransız saldırısının ilk hamlede iflasa u raması, 1917'de General Nivelle'nin bozgunla kar ıla ması v.b eyler Fransa'nın taarruz deyince aklına gelen eylerdi ³. Fakat bir süre sonra kendini sava ta bulmu tur. Almanlar Fransa'yı i gal edince Cezayir bir süre Fransa direni hareketine merkez oldu. Almanya, Cezayir'i i gal etti i dönemde, Cezayir halkının yanında yer

¹ Abidin, Daver; "Ba layan Harb Kar ısında", *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Eylül 1939, s.1.

² Joan, Gillespie; *a.g.e.*, s.23.

³ Winston S., Churchill; *Sava ın Alaca Karanlık Dönemi(1939-1940)*, (II. Dünya Sava ı Hatıraları), stanbul, 2004, s. 120.

almasını istiyordu. Stutgard ve Berlin’de kurdu u radyolarla Arapça yayınlar yapmı tır. Cezayir’in milliyetçi liderleri Ahmet Messali Hac ve Ferhat Abbas, Nazizme kar ı Fransa’nın yanında yer almı , halkı Almanlara kar ı te vik etmi lerdir. Bu iki liderlerin Almanya kar ıtı bir taraf sergilemelerinin nedeni, görü lerinin Nazizmle zıt olması ve siyasal olarak kurdu u ili kilerin Nazizm kar ıtı olmasından ileri gelir. Almanya, Fransa ve Cezayir’i i gal ettikten sonra, Fransa’da kurmu oldu u Alman yanlısı *Vichy* hükümetinin Cezayir halkına kar ı ırkçı politika, Cezayir siyasi önderlerinin Almanya kar ıtı olmalarını hızlandırmı tır. Cezayir’de ya ayan Avrupalı göçmenler ise Alman i galine kar ı, Müslümanlardan daha yakın durmu lardır⁴.

Fransa sava hazırlı mını hızlandırdı. Fransız uçak (teyyare) sanayi 300 binden fazla i çi istihdam etmi tir. Fransa ile ngiltere, yalnız ba larına beraberce Almanya’nın yapaca ı uçakların üç mislisi yapacaklardı⁵. ngiliz-Fransız uçak sanayicileri ile yapmakta oldu u mesai birli i mükemmel e kilde i lemekteydi⁶. ngiltere ve Fransa bu sava ta tek memleket gibi hareket etmi lerdı⁷.

II. Dünya Sava nın devamındaki cephe Afrika olmu tur. Çünkü sava nın bitirilip kesin zaferin temini, ancak Afrika hareketının neticesine ba lıdır. Bu müttefiklerin de mihverlerin de birle tikleri ortak noktadır. Dü manın en kuvvetli yerine hücum etmek önemliydi. Alman ve ngilizlere göre en kuvvetli yer Afrika idi. Çünkü Afrika hareketi Akdeniz hakimiyetinin kimde olaca mını tayin edecekti⁸.

Almanlar Cezayir’i i gal etti inde, Cezayir halkı Fransa’nın yanda ı olarak de il kendi vatanlarını kurtarmak için sava mı lardı. Fransa’nın Almanlar kar ısındaki ba arısızlıkları Müslümanlarda hareketlenmeye sebebiyet vermezken, Cezayirli Avrupalılar Cezayir’de bir “*Kolon Cumhuriyeti*” kurma hevesine kapıldılar. Alman i galinin ardından Vichy hükümeti de Avrupalı bu göçmenleri cesaretlendirmi tir. Mare al Petain, Cezayir meclisinde, Cezayir meclisinde Müslümanların e it temsil edilmesi sözünü verdi. Ferhat Abbas da, Petain’e 10 Nisa n 1941’de bir mektup yazarak 6 milyon Cezayir halkının e it ko ullarda Fransız vatanda ı olarak ya amaya hazır oldu unu bildirdi. Bu yasayı altı aya sonra çıkaraca ma söz vermesine ra men sözünü tutmadı. 8 Kasım 1942’de ngiliz-Amerikan güçleri Cezayir’e geldikleri zaman, Ferhat Abbas ve arkada ları koalisyon güçleri ile görü erek, Fransa Cezayir Federasyonu

⁴ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.42-43.

⁵ Cumhuriyet Gazetesi; 16 Birincite rin 1939, s.5.

⁶ Cumhuriyet Gazetesi; 16 Birincite rin 1939, s.3.

⁷ *Ulus Gazetesi*; 14 Eylül 1939, s.3.

⁸ Mümtaz, Faik Fenik; “Balkanlar ve Afrika Cepheleri”, *Ulus Gazetesi*, 23 ubat 1941, s.3.

fikrini destekleyeceklerini söylediler. Cezayir yerli halkının sava a katılmasından Avrupalı göçmenler rahatsızlık duymu tu. Çünkü sava tan sonraki öz erklik taleplerini tehlikeli buluyorlardı. Kuzey Afrika’da dü manı yenmek stratejik sonuçlara da sebep olmu tu. Bu müttefiklere Güney Avrupa’nın i gali için bir üs sa layacak, Akdeniz’deki müttefik gemilerin güvenli ini arttıracak, Süvey Kanalı’nın emniyet ini sa layacak Almanya’nın Ortado u petrolerini ele geçirmesini önleyecek ve talya’nın sava tan çekilmesi için ek bir baskı yapacaktı (Zira talya 1943’te sava tan çekildi) ⁹.

10 ubat 1943’de Ferhat Abbas, Messali Hac ve Müslüman Alimler (ulema), “*Cezayir Halkının Bildirisi*” ni yayınlamı lardır. Yayınlamadan önce Amerika ile ileti ime geçerek onların deste ini sa lamı lardır. Bildirinin özü Cezayir için ba ımsızlıktı. Fransa’nın ba ında olan General De Gaulle projesiyle 65 bin ki iye Fransız vatanda lı ı sa ladı nı, yerel meclislerde be te iki temsil hakkı verildi ini, bunun yeterli olaca nı 30 Ocak 1944’te yaptı ı bir konu mada açıkladı tı. General tüm sa cı kesimleri ve kolonları a ırttı tı. “*Cezayir halkı bir referandumla kabul etmedikçe, Cezayir Fransız’dır*”, iddiasında ısrar etmeyece ini söyledi. Bir yandan etkili bir askeri kampanya ba latarak ba ımsızlık için ayaklananların kendilerince asi bir hükümet kurmalarını önlerken, öte yandan sava biter bitmez bir referandum yapılaca nı ilan ederek, Cezayir halkının gönüllerini fethederek zeytin dalını uzattı ¹⁰. 7 Mart 1944’te Cezayirli üç grup birle erek “*Özgürlük ve Bildiri Dostları*” birli ini kurdular. Özgürlük bildirisini etkilemek isteyen Fransızlar, Ferhat Abbas’a baskı yaparak koalisyonu bölme giri imlerinde bulunmu lardır. Ba arılı olamamı lardır. Messali Hac’ı 25 Nisan 1945’te hapse atmı lardır.

II. Dünya Sava ında Cezayir’de günlük ya am ve refah bozulmu tu. Fransa u runda sava mak için evlerinden ayrılmı lardı ¹¹. II. Dünya Sava ında ba ta Cezayirli olmak üzere Kuzey Afrikalı askerler tek rar Fransızların saflarında harp etmi lerdir. Bunu Fransızları memnun etmek için de il, hürriyeti reddeden Nazilerden nefret ettikleri için yapıyorlardı ¹². kinci Dünya Sava ına 1.5 milyon Cezayirli katıldı. Bu sava ın harp meydanlarında hürriyet için canlarını verdiler. Ço unun e leri dul, çocukları yetim kaldı. Onlar Fransızlar için de il de Fa izmle demokrasiler arasındaki bu ölüm ve kalım sava ında, hürriyet ve demokrasi cephesini te kil eden Fransa ve

⁹ L., Frisbee; “ kinci Dünya Harbi Kuzey Afrika Harekatından Alınan Dersler”, *Türkiye Stratejik Ara tırmalar ve E itim Merkezi (TÜRKSAM)*, S.44., stanbul, 2000, s.103.

¹⁰ Oral, Sander; *Siyasi Tarih*, Ankara, 1991, s.318.

¹¹ Joan, Gillespie; *a.g.e.*, s.11.

¹² Avni, Çeviker; *a.g.e.*, s. 30.

müttefiklerinin yanı sıra, hürriyet yani bağımsızlık için kanlarını akıtıyorlardı. Mihver kuvvetleri, Kuzey Afrika'da arka arkaya yenilgiye uğramışlardı. Alman ve İtalyan birliklerinin burada günlerinin sayılı olduğunu gösteriyordu¹³. İkinci Dünya Savaşı demokrasilerin zaferiyle sonuçlandı¹⁴. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bazı ülkeler bağımsızlığa kavuşacaktı ama Fransa'nın Cezayir'den elini eteğini çekmeye pek de niyeti yoktu. Zira Fransa, ülkedeki direnişçi güçlerin örgütlendiğini öğrendikçe daha katı önlemler alıyordu. Artık geriye dönüş yoktu. Ya bağımsızlık mücadelesi kazanılacak ya da emperyalist Fransa'nın Cezayir üzerindeki karanlık planlarına ve emellerine son verilecekti. Sömürgecilere alet olmaksızın asil bir direnişin sonucu ölüm tercih edilecekti¹⁵.

Fransız Afrika'sını yalnız Fransızlar müdafaa edecekti. General Weygand, verdiği bir beyanatta, Fransız Afrika'sının Marechal Petain'in gösterdiği yoldan gideceğini ve her türlü taarruza karşı Fransız müstemleke imparatorluğunu müdafaa etmek kararında bulunduğunu söylemiştir. Yine İngiltere'ye yapılacak yardım kanunu hakkında kendisine sorulan soruya cevap olarak, bu yardımın Fransız Afrikası'ndaki vaziyet üzerinde müessir olmayacağını, çünkü Fransız Afrika'sının yalnızca Fransız kıtaatı tarafından himaye edileceğini söylemiştir¹⁶.

Cezayir milliyetçi önderlerini siyasi bir birliği yoktu. Hatta her birisi gelecekteki Cezayir kurgulamasında kimi zaman bir önceki düşünceleriyle çelişmişlerdir. Tam bağımsızlık mı yoksa Fransa ile birlikte federal bir yapıda Cezayir mi, arasında gidip gelmişlerdir. İmdiye kadar halka birtakım, siyasi, ekonomik, kültürel hakların verilmesi ön plana çıkmıştır. Nitekim dönemin artları düşüncelerini serbestçe ifade edecek bir ortam sağlamıyordu. Sınırlı sayıdaki istek ve düşünceleri bile onlar için mahkumiyet sebebinin teşkil ediyordu. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkenin bağımsızlığını açık bir şekilde dile getirdiler.

İkinci Dünya Savaşı Sonrasında sömürge halkları için yeni ufuklar açıldı. Afrika ülkelerim art arda bağımsızlıklarına kavuşuyorlardı. Cezayir'in iki komşusu Fas ve Tunus da bağımsızlıklarını kazanan ülkeler arasındaydı¹⁷. Fransa'ya kalsa Cezayir için benzer bir gelecek düşünülüyordu. Cezayir'e girdiklerinde burayı yalnızca bir

¹³ Ali Fikret, Atun; *İkinci Dünya Harbi'nde Kuzey Afrika Harekatı ve Alman Dersler*, Ankara, 1998, s.187.

¹⁴ Avni, Çeviker; *a.g.e.*, s.31.

¹⁵ Abdullah, Özkan; *Cezayir Sömürü Düzenine Asil Bağı kaldırı*, İstanbul, 1992, s.16.

¹⁶ *Ulus Gazetesi*; 23 Mart 1941, s.1.

¹⁷ Ferhat, Deniz; *Cezayir Nereye?*, (Geliyorum Diyen İslam Devrimi), İstanbul, 1992, s.64.

müstemleke edinmek için girmemi ti. artlar de i ince günün birinde gitmeye hazır de ildi. Cezayir'e yerle tirilen Avrupalı ve Fransız göçmenler burayı yurt bellemi lerd. Yeni do an ku aklar yine burayı vatanları kabul ediyorlardı ¹⁸.

II. Dünya Sava ı ile birlikte sadece dünya de il Afrika 'da da çok ey de i mi ti. En azından ba kalarının çıkarından kendi çıkarları için sömürgecilerin ülkelerini korumak fikrinden kendi vatanlarını ba ımsızla tırmak dü üncesi do mu tu. Sava tan sonra Afrikalı aydınlar ve askerler kendi ülkelerini ba ımsızla tırmak dü üncesiyle vatanlarına döndüler. Afrika tarihinin bu tarihten itibaren özgürlüklerini istemeye ba lamasında, II. Dünya Sava ı önemli rol oynadı ı açıktır. ki dünya sava ı da Afrikalılara hem ba ımsızlık dü üncesi sa lamı hem de Batı devletlerin bu sava larda çok büyük kayıplar vermesine neden olmu tur. Eski güçlerini koruyamayan batılı devletler ba ımsızlık için ayaklanan gösterileri bastırmakta oldukça zorlanmı lardır. Artık onların zaman zaman bu ba ımsızlık isteklerini kabullenmekten ba ka bir ey gelmiyordu. De i en dünya ile sömürge altında ya ayan ülkelerinde ba ımsızlıkları için mücadele etmesi ve hürriyetlerine kavu ması kaçınılmazdı. Çünkü sömürge ülkelerinin yava yava ba ımsızlıklarına kavu ması uluslar arası siyasetin odak noktası olm u tu¹⁹.

II. Dünya Sava ı, onlar için zafer günüydü. Dünya bayram ediyor, bu mutlu günü kutluyordu. Cezayirli de bu mutlu günü kabullenmi lerd. Onlar da bugünü görmek için kan dökmü lerd. Cezayirli ellerinde “*hürriyet*” , “*demokrasi*”, ve “*istiklal*” yazılı pankartlarla bu günü kutlamaya ba ladılar. Aynı zamanda bu kutlamada Cezayir halkının özgürlü ü için mücadele veren Ahmet Messali Hac'in da serbest bırakılmasını dile getirmi lerd. Fakat bu isteklerinin ve kutlamaların bedelini 45 bin can vererek ödemi lerd²⁰. Fransızlar bu günü saygı ile kar ılamalıydı. Fakat tam tersi oldu. Fransızlar tüfekleriyle, tanklarıyla savunmasız Cezayirliere saldırdılar. Fransa bu hareketi ile, u runda sava ıp, kanlar döken müttefikine ihanette bulunuyordu. Onlar için “*Cezayir Fransız*” dı. Fransa'nın bir parçasıydı. 1945'te ba layan saldırı, binlerce Cezayirlinin ölümüne sebebiyet vermi ti. Bu hareket Kuzey Afrika'da hürriyet me alesini ate leyen bir kıvılcım niteli i ta ımı , böylece bütün Kuzey Afrika'da Fransa'ya kar ı hürriyet yani ba ımsızlık mücadelesi ba lamı tır²¹.

¹⁸ Ferhat, Deniz; *Cezayir'de slami Hareket*, stanbul, 1996, s.64.

¹⁹ Hasan, Selim; *Cezayir Ba ımsızlık Sava ı*, stanbul, 1984, s.18-19.

²⁰ inasi, Sönmez; a.g.m., s.95.

²¹ Avni, Çeviker; a.g.e., s.32-33.

Bu tarihten sonra artık Cezayir’de bütün siyasal önderler, Fransa’nın vereceği hiçbir hak ve hürriyet olmadığına kanaat getirmişlerdir. Milliyetçi önderler ve Cezayir halkı 1954’te başlatılacakları Kurtuluş Savaşı’nın maddi ve manevi hazırlığını yapmışlardır. 1954’te başlayıp, 1962’de son bulan savaş, Cezayir’in zaferi ile sonuçlanmıştır.

Kısacası, II. Dünya Savaşı’nın sonunda sömürgecilik önemini kaybetmeye başlamış, sömürge altındaki birçok ulus bağımsızlığını kazanmaya başlamıştır. Mısır, Hindistan, Pakistan, Tunus, Fas, Cezayir, Libya gibi yeni devletler kurulmuştur.

2. Atlantik artı

Gün geçtikçe acılar Cezayir halkının omzuna yüklenirken, dünyada yeni bir oluşumun arızası hissediliyordu. 1941’de ABD başkanı *Roosevelt* ve İngiltere başbakanı *Churchill* Atlas Okyanusu’nda bir savaş gemisinde buluşarak, hazırlanan beyannamede sömürcülere bağımsızlık vaad ediyorlardı. “*Atlantik artı*” denilen bu antlaşmaya göre Cezayirlielerde de savaştan sonra bağımsız olma ümitleri belirmeye başlamıştı. 1944’te yapılan *Brazzaville Konferansı*’nda da sömürcülere bağımsızlık vaad ediliyordu. 1945’te savaş bittikten sonra Cezayir halkı vaad edilen özgürlükün verilmediğini gördüler. Hürriyet ve istiklal ne pahasına olursa olsun kazanılmalıydı. Milliyetçi önderler, seslerini duyurmaya ve gizli den gizliye bir “*Mücahitler Ordusu*” kurmaya başladılar²².

Cezayir milliyetçilerinin başlatacağı tahmin edilen direniş hareketine karşılık olarak bir eylem gerçekleştirilecek ve harp oyunu düzenlenecekti. Bu harp oyununun amacı genel kargaşayı veya bir isyan başlatıcısını bastırmak ve bu konuda Hava kuvvetlerinin desteğini sağlamak. Harp oyununun içeriği ve kimler arasında gerçekleştirileceği 19. Klordu Komutanı Korgeneral Henri Martin imzasıyla 18 Ocak 1945 tarihli bildiriyle duyurulur. 13-14 Şubat Harp Oyununa, Rabat, Tunus, Cezayir kara, harp ve deniz birlikleri kurmay başkanları, genel güvenlik ve hükümet üyeleri katılacaktı. Böylece askerlik ve siyaset arasında bir işbirliği gerçekleştirilecekti. Ordu eyleme geçerek, halkı sindirmeye yönelik askeri manevralara başlardı. 8 Mart 1945’te hazırlıklar tamamlanır. 19. Klordu Komutanı genel validen düzeni korumak için tank, uçak, top gibi ağır silahlar kullanılması için izin ister. Ağır silahları kullanılmaktaki amaç; obaların ve her yaşta insanın toptan imhasıydı²³.

²² Kenan, Akın; *a.g.e.*, s.12.

²³ Kenan, Akın; *a.g.e.*, s.13.

Dünyadaki de i ik olu umlar devam etmi , Fransa 1948'de *Marshall Planını* kabul etmi tir. bu arda 4 Nisan 1949 tarihinde Washington'da Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, ngiltere, zlanda, talya, Lüksembourg, Hollanda, Norveç, Portekiz ve ABD arasında Kuzey Atlantik Antla ması imzalanarak NATO örgütü kuruldu ²⁴. Yani Fransa 1949'ya *NATO*'ya (Kuzey Atlantik Antla ması Örgütü) girmi tir. Cezayir her ikisinin de uygulama alanıydı. Bunun sonucunda, Cezayir'de, Amerikan sermayesi artmaya ba lamı , Amerikan irketlerine petrol ve di er stratejik maddeleri arama ruhsatı verilmi tir²⁵.

II. K NC DÜNYA SAVA I SONRASI CEZAY R

1. Mayıs 1945 Setif Ayaklanması

Cezayir ulusu Fransa'nın muamelesi sonucu, ke ndi ülkelerinde ikinci sınıf vatanda olmayı artık kabullenemez duruma geldiler. Fransızlar Müslüman halkın bu isteklerini ihmal etti. Özellikle iki olayı pek de önemsemedi. İki 8 Mayıs 1945 Setif olayı, ikincisi Ferhat Abbas'ın orta dereceli ulus için ha zırladı ı programın reddedilmesi²⁶.

1.1. Setif Ayaklanması ve Hazırlayan Nedenler

Hitler Almanya'da iktidara geldikten sonra, Fransa'nın Kuzey Afrika'daki hakimiyetini zayıflatmak için gizli servislerle faaliyetler yürüttü ü iddiaları, Cezayir, Fas, Tunus ba ımsızlı ına kavu tuktan sonra, Fransız yazarlarca, Kuzey Afrika'daki Fransa'nın egemenli ini kaybetme nedenleri arasında gösterilir. Almanya'da Hitler, talya'da Mussolini, spanya'da Franko'nun döneminde, gizli servisler, Fas'ta ba layan Fransa'nın bölgeden çekilmesine yönelik ya da zayıflatma giri mlerine ba ımsızlık mücadelesi döneminde de devam etmi tir. kinci Dünya Sava ı'ndan sonra Hitler ve Mussolini'nin tasfiye edilmesine ra men, Franko yönetiminin,Cezayir ba ımsızlık hareketine destek olarak, Fas üzerinden gemilerle silah yolladı ı ileri sürülmektedir. Cezayir ba ımsızlık faaliyetlerine kar ı mücadele eden Fransız subaylar ve Avrupalı göçmenlerin olu turdu u "*Özel Gizli Olu um*" isimli fa ist örgütün liderleri General De Gaulle'ye kar ı 1961'de ba arısız bir darbe giri iminde bulunarak, spanya'ya sı ınmı lardır. Franko iktidarı her zaman için dönemin ko ulları göz önünde tutularak Fransa aleyhine bir politika sergilemi tir. Bu arada Cezayir milliyetçi önderleri de

²⁴ Oral, Sander; *a.g.e.*, s.209.

²⁵ Türkkaya, Ataöv; *a.g.e.*, s.150.

²⁶ Dorothy, Pickles; *Algeria and France (From Colonialism To Cooperation)*, London, 1963, s.26.

1943'e kadar bir birlik olarak siyasal bir yol izleyememi lerdir. Bu önderlerin yönlendirdi i gerek ba ımsızlık için çalı an taraflar gerekse Fransız federasyonunu kabul edenler dönemin ko ullaarını göz önünde bulundurarak tek yönlü bir e ilin içerisinde olmamı lardır²⁷.

Fransa'nın uyguladı ı baskı politikası Avrupa'dan getirilip Cezayir'e yerle en göçmenlerle i gal yöntemiyle i birli i içindeki küçük bir azınlık dı nda bütün Cezayir halkını ikinci sınıf vatanda konumuna sokmu tu²⁸. Sava tan önce iktidara gelen sol koalisyon Halk Cephesi'nin Cezayir için söz verdi i haklar, Cezayir milliyetçi önderi Ferhat Abbas ve partisinde olumlu beklentiler yarattı. Almanya'nın Fransa'yı i gal etmesiyle kurulan Alman taraftarı Fransız hükümetine reformlar yapılması için müracaatı, Ferhat Abbas'ın hala Fransa'dan yana reform yönünden medet umdu unu gösterir. Mevcut hükümet oyalama siyasetini uygulayarak reform hareketini altı ay süre için erteledi. Sava öncesi sol iktidarın Müslümanlara verdi i reform vaatleri, Avrupalı göçmenlerin kaygılanmasına neden olurken izleyen yıllarda, Alman i gali ile kurulan Alman yanlısı fa ist Fransız hükümetinin Yahudi, komünist, mason kar ıtı politikalarını benimseyerek, bu siyasetin savunucuları olmu lardır. Avrupalı göçmenlerin i gal hükümeti ile kurdukları ili ki, Cezayirli milliyetçi önderlerin Koalisyon güçlerinin Cezayir'e çıkmasıyla Cezayirli siyasi önderlerin ili ki kurmasına neden olmu tur. 12 A ustos 1942'de Koalisyon güçlerinin sömürgelele ba ımsızlık verilmesi bildirisini yayınlaması, onlar için bir dayanak noktası olmu tur. 10 Ocak 1943'de Cezayirli 28 Cezayirli Meclisi üyeli imzası ile Cezayir Halk Partisi ve Ulema Derne i ile birlikte "*Cezayir Halkının Manifestosu*"nu yayınlayarak Amerika'nın görevli komutanına iletmi lerdir. Bu arada Fransa, Cezayir milli yetçi önderlerin isteklerini ciddiye almadı ı gibi sonradan do uraca ı sonuçları da tahmin edememi lerdir.

1.2. Ayaklanmanın Ba ılaması ve Geli imi

II. Dünya Sava ı Almanya'nın yani mihver devletlerin yenilgisi ile sonuçlanmı tır. Sava sonunda Cezayir milliyetçileri ve siyasal örgütler, *Özgürlük Dostları Bildirgesi* addı altında örgütlenerek, hükümete isteklerde bulundular. Be yüz bin den fazla taraftarı kar ısına alan Fransa hükümeti, derhal bunun önlemini alma yolları aradı. Artık tek çare ileride olu aca k bir kıyımdı.

²⁷ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.45.

²⁸ Parlamento; S. A ustos-Eylül, Ankara, 2005, s.12.

Manifesto Partisi'nin bildirgesi, Cezayir gençleri arasında büyük bir yankı yarattı. Açık ve cesur talepler sonucu, bu partiye kitlesel katılım sağlandı ve çok geçmeden partinin 165 üyesi açıldı. Parti yayın organı "*L'egalité*" (Eitlik) Fransızca olarak yayına başlandı ve haftada 500 bin nüsha satacak kadar büyüdü. Bu arada *Müslüman Cezayir için Geçici Komite* adı altında gazeteyi yöneten siyasi bir kurul oldu. Parti 8 Mayıs 1945'te bir dizi gösteriler (1 Mayıs, Faizmin yenilini kutlamalar v.s.) düzenleyip on binlerce Cezayirlinin sokaklara dökülmesini sağladılar. Ancak iğalci kuvvetlerin duruma müdahaleleri ortalığı kan gölüne çevirdi. Cezayir davasına müdahale Fransa'nın içişlerine karışmak demektir²⁹. Büyük çouunu Ferhat Abbas'ın kenti Setif'te olmak üzere 45 bin kişiyi katliam edildi³⁰.

II. Dünya Savaşı'nın sonucunu kutlama ile karıştıran halk büyük bir kıyıma uğradı. Oysa Cezayirli kendileri de bu büyük mutlu günü kutlayacaklarını sanıyorlardı. Onlar bugünü görmek için II. Dünya Savaşı'nda az kan dökmemişlerdi. Savaşa katılan kişilerin elbette kutlamaya hakkı vardı. Ellerinde hürriyet ve istiklal bayrakları ile bu zafer gününü kutlamaya başladılar. Ellerinde Cezayir bayrakları taşımaları Fransa'yı kızdırdı. Bu olay üzerine iğal kuvvetleri bir silahlı saldırı gerçekleştirerek, 45 bin kişinin hayatına mal olmasına sebep oldu³¹. Fransızlar Cezayirlilerin bu yardımlarını saygı ile karşılayacaklarına, taarruzda bulunmayı tercih etmişlerdir. Silahlarla, tanklarla, zırhlı vasıta ve uçaklarla silahsız, savunmasız Cezayirliye saldırmaya başladılar. Kısa süre sonra demokrasilerin zaferini kutlayan halkın dolu tüpü sokaklar yerini cesetlere yerildiği bir alana bırakmıştı. Fransa bu tavrı ile, kendileri için şu anda savaş, kanlar döktüğü mütt efiklerine ihanet ediyordu.

Constantin, Setif, Harrata ve Guelma kentleri Cezayir için hürriyet bayraklarını açtılar. Fransız sömürgeciliği iddetle protesto edildi. Fransız polisi halkın üzerine ateş açtı. Bu olayda Fransız katliamının başlangıcı sayılır. Havadan yapılan saldırılar tarihin en acımasız katliamıydı. Üzerine yanan bombalarla kadın-erkek, çocuk-çocuk yanarak can verdiler. Savunmasız insanların üzerine toplarla, tüfeklerle saldırmayla kalmayıp, köylere de havadan saldırmışlardır. Katliamın ardından toplanan cesetler toplu halde fırınlarda yakılıyordu³². II. Dünya Savaşı'nda Fransız bayrağı altında savaşan Cezayirli on binlerce ölü vermişlerdi. 8 Mayıs 1945'te açılan başımsızlık

²⁹ Avni, Çeviker; *a.g.e.*, s.32.

³⁰ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.88.

³¹ Parlamento; *a.g.m.*, s.12.

³² Kenan, Akın; *a.g.e.*, s.15.

bayra 1, 45 bin Cezayirlinin ilk direni te ehit olmasına meydan vermi tir. Dönemin ko ulları göz önünde tutulursa katliamdaki ölü sayısı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ölenler sadece güvenlik güçlerinin müdahalesi ile gösteri yapılan alanlarda de il, çe itli köy, kasaba, çiftlik gibi yerlerde de olmu tur. General Duval'ın komutası altındaki Fransız hava kuvvetleri köyleri günlerce bombardıman altında tutmu lardır. Fransız General Tubert'e göre insan kaybı 15 bin iken; Cezayir kaynaklarına göre 45 bin'dir³³.

1.3. Setif Ayaklanmasının Sonuçları

Cezayir'in tanınmı yazarlarından Katip Yasin, 8 Mayıs 1945 için öyle der:

“Benim insan duyarlılı um ilk 1945'te Setif'te gösterilen en vah isiyle kar ı kar ıya geldi... Vatanseverli im orada peki ti... Beni en fazla etkileyen, bize ö rettikleri her eyi böylesine inkar edi leri oldu”³⁴.

8 Mayıs 1945'te ba layan ba ımsızlık mücadelesinden kurtulan bir mücahitler katliam zamanını öyle dile getirir,

Arman Mesut: *“Cezayir bayra ının nihayet dalgalandı ını duymak ve görmek, ruhlarımızdan korkuyu sildi... Ben de 17 ya ında ha pse atılanlardan biri oldum... Çok i kence gördüm... Dayandım ve ölmedim... Di er arkada larımdan ço u, son nefeslerinde bile Fransa'ya lanetler ya dırarak can verdiler...”* .

Mani Abdullah: *“Biz ailelerimizle da larda saklanmı tık... çünkü Fransız askerleri toplu haldeki halkın arasına dalyor, rasgele 50-60 ki iyi alıyor ve bunları, elleri kolları ba lı olarak sıraya diziyordu. Sonra da üzerlerine gaz döküp diri diri yakıyorlardı. Bu duydu um de il, gözlerimle gördü üm ve görürken bayıldı um olaylardır”* .

Yine isim vermek istemeyen bir mücahit: *“Çar amba günü kasabaya zırhlı birlikler girdi... Halk kaçtı...Fransız subaylarının ellerinde, sözde eleba larının, asilerin listesi vardı... Gerçekte ise rasgele adlar bulunuyordu... Halktan gözlerine kestirdiklerini gruplar halinde alıp götürüyor, biraz tenhada sorgusuz sualsiz kur una diziyorlardı”³⁵.*

Fransa'nın Cezayir'de yaptı ı bu katliamın iki önemli sonucu vardır:

³³ inasi, Sönmez; a.g.e., s.47.

³⁴ Hasan, Selim; a.g.e., s.63.

³⁵ Kenan, Akın; a.g.e., s16-17.

- Fransa'nın Cezayir'deki sorumlu yöneticileri eliyle uyguladı ı milliyetçi akımı bastırma te ebbüsü tam tersine bir sonuç olu turmasının yanında; Fransa'yı günümüzde utanç verici bir katliamın sorumlusu olarak özür dilemeye zorlamaktadır.

- Cezayir milliyetçili i uyguladı ı katliamla güç kazanarak silahlı örgütlenmenin ba langıcını olu turmu tur. Böylece 1954 ba ımsızlık hareketinin temelleri bu katliamla atılmı oldu. Cezayir halkı 8 Mayıs 1945'te gerçekle en Setif katliamını “*Soykırım*” olarak nitelendirmektedir³⁶.

1.4. Ayaklanma Sonrası Liderlerin Faaliyetleri

Setif olaylarından sonra Cezayir'de siyasi olu umlar önceki liderlerin öncülü ünde devam etti. Cezayir halkı Fransa kar ısında silahlı mücadeleye giri meden önce, milliyetçi önder Ferhat Abbas, burada da devreye girip son bir umutla “*siyaseti kurtarma*” giri iminde bulundu. 1946'da *Cezayir Manifestoso çin Demokratik Birlik* adıyla bir parti kurdu unda, hala çıkan kar ıkların siyasi bir çözümle halledilebilece ine inanıyordu. Bu arada, “*kinici Kurucu Cemiyet*” ve 1947'de “*Cezayir Cemiyeti*” ne üye seçildi. Cezayir Devrimi'nin (1954) ba lamasından bir ay sonra yani 1955'te, Jague Soustelle (Cezayir meselesinden sorumlu Fransız) ile görüş üp siyasi çözüm yolları aradı. Görü me sonunda tüm kapıların kapandı nı fark etti. Kendisi de kararlı bir tutum sergileyerek silahlı mücadele saflarına geçti. *Cezayir Kurtulu Cephesi(FLN)* kendisini Kahire'ye temsilci olarak atadı. Aynı zamanda Kahire'ye vardıktan bir ay sonra FLN'nin “*E güdüm ve Yürütme Kurulu*” na seçildi. Yine “*Cezayir Devriminin Milli Meclisi*” ne seçildi. 1957'de FLN'nin “*E güdüm ve Yürütme Komite*” üyesi oldu. 1958 yılında Geçici Hükümet Ba kanı oldu ve 1961'e kadar bu görevde kaldı³⁷.

Messali Hac'a gelince 1946'da serbest bırakılınca “*Demokratik Özgürlüklerin Zaferi çin Bildiri Partisi*” ni kurdu. Partideki tam hakimiyet Ahmet Messali Hac'da olmasına ra men izledi i siyasete itirazlar geldi. Silahlı militanlardan olu an bir “*Özel Örgüt*” kuruldu. Silahlı örgütün kurulmasıyla baskıları hisseden Messali Hac, bir süre bekleme politikası güttü. Zamanın Cezayirli milliyetçilerinin aleyhine çalı tı nı dü ünüyordu. Messali'nin partisi bütün seçimlere katılırken, rakipleri ise Ferhat Abbas'ın, Cezayir Manifestosu Demokratik Birli i'ne katılıyordu. 1947'de Cezayir Halk Partisi ezici bir ço unluk elde etmi ti. Fakat Cezayir valisi General Naegelen'in

³⁶ inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.47.

³⁷ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.90.

seçim hilesi ile temsilcilik alamamı tır. Bu seçimlerden sonra Özel Örgüt'ün kurulmasını uygun gördüler. Örgüt'ün temsilcili ini 1949'a kadar Aid Ahmet, sonra da Ahmet Ben Bela yapmı tır. Parti içinde i birli e giden ki ilerin yardımı ile Fransız polisi örgütü da ıttı. Messali'ye muhalif ki ilerin faaliyetleri sonucunda parti, *Merkezciler* ve *Messalistler* olarak ikiye bölündü. Merkezçiler “Birlik ve Hareket için Devrim Komitesi” ni kurdular. Amaçları silahlı isyanı ba latmaktı. Komite eski özel örgüttekileri de bir araya getirmi ti. Kahire'de kurulmu olan “Arapların Sesi” örgütlenmesi, Merkezçilerin siyasal örgütlenmelerine yardım etmi tir. 1943'den itibaren Arap milliyetçili inin merkezi haline gelen Mısır'da Arap Birli i büroları faaliyet gösterdi. Mesala “Kuzey Afrika için Magrib Kurtulu Komitesi” bünyesinde Tunus'un *Neo Dustur*, Fas'ın *stiklal ve Cezayir*'in “Demokratik Özgürlüklerin Zaferi için Hareket Partisi” çalı malar yapmaktaydı. Kral Faruk 1952'De yönetimden uzakla tırılınca Mısır'da “Devrim Konseyi” kuruldu. Ahmet Ben Bela'nın Kahire'ye ulaşmasıyla Cezayir milliyetçili i Mısır'da ivme kazanmı ve Nasır, Cezayir ba ımsızlık mücadelesine her türlü yardım ve deste i vermi tir. 10-24 Ekim 1954'te yapılan Cezayir Kongresi'nde Birlik ve Hareket için Devrim Komitesini da ıtılarak yerine “*Ulusal Kurtulu Cephesi*” (FLN) kurulmu tur. “*Ulusal Kurtulu Ordusu*” da (ALN) silahlı kanadı olarak kurulmu tur. Altı³⁸ bölgeye ayrılan Cezayir'den sorumlu olan ki iler seçildi. Messali Hac1952'de yeniden göz hapsine alındı. Kısıtlama ve göz altında tutulmasına ra men 1954'te “Cezayir Milli Hareketi Partisi” ni ve Fransa'daki Cezayirli ler arasında “Cezayirli çiler” sendikasını kurmu tur.

2. ABD-Fransa Rekabeti

Fransa ve ngiltere gibi emperyalist güçler kar ısında rekabet halinde olan ABD, bu dönemde Afrika ve Arap ülkeleriyle yakın temaslarda bulundu. Cezayirli siyasilerle ba kurdu. Aslında ABD ile olan bu ba , Emir Abdülkadir'in torunu Emir Halid döneminde *Wilson lkelerine* dayanılarak ba lamı tı. ABD ba kanlarından Eisenhower ve J. Kennedy, ba ımsızlık sava ı sırasında Cezayir'e sempati ile bakmı lardır³⁹. İginçtir ki, o tarihten beri Fransa ve ABD arasında Kuzey Afrika üzerinde gizli ve açık

³⁸ Altı bölge ve sorumlu yöneticileri unlardır: Aures bölgesine, Mustafa Ben Buled;Kuzey Constantine'ye, Rabat Bitat; Kabil bölgesine, Kerim Bel Kasem; Algerois'e, Murad Didu ; Oran bölgesine, Larbi Ben Midi seçildi. Sahra bölgesine ise geçici ola rak kumanda verildi. Bkz. inasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.49.

³⁹ Faik, Bulut; *a.g.e.*, s.89-90.

rekabet olu mu tu. Yani Cezayir'deki slamcı kozunu hem yönetime hem de kendilerine kar ı kullanmı lardır.

Cezayir'de ABD, eriatçılara artlı destek veriyor, Fransa tek parti yönetimini savunuyor, taraflar Afrika ülkelerini kullanarak hegemonya pe inde ko uyorlardı. ABD - Fransız rekabeti yalnızca Cezayir'i kapsamıyordu. Bu rekabet Ortado u ve Afrika'da da kendini gösteriyor. Fransız ve Amerika Birle ik Devleti, kara kıtanın sadece ngilizce veya Fransızca konu an eski sömürgelerdeki kültürel miras üzerine de il, aynı zamanda ekonomik çıkarları üzerinde de nüfuz yar ına girmi lerdir⁴⁰.

Newyork, Herald Tribune gazetesine göre; Fransa'nın tekrar sava a girmesi ve bu takdirde Amerika'dan sava levazımı alması ihtimali üzerine diyor ki; "B. Ruzvelt'in harp malzemesi vermek planı çok elastiktir. Vichy'deki elçilik müste arı B. Murphy, imali Afrika'da General Vey gand ile yapaca ı konu madan sonra bize te vik edici bir rapor gönderirse, Fransa'nın Akdeniz müstemlekelerine de yardım etmeye hazır bulundu umuz memleketler arasına katmak bizim için kolay olacaktır"⁴¹.

8 Mayıs 1945'ten sonra Cezayirli yurtseverler, "*siyasi mücadeleyi*" bırakıp; *silahlı mücadele*" ye ba lamaya karar vermi lerdir.bu olay ba ımsızlı ın temellerini atma yönünde bir dönüm noktasını te kil etmektedir. galci kuvvetler siyaset yapma olanaklarını taarruzla, kanla yok etmi lerd.

III. CEZAY R'DE FRANSIZ YÖNET M

1. Cezayir'de Fransız Sömürgecili i

XVIII. yüzyılda gerçekte en birçok geli meler ve *Sanayi nkılabı*'nın etkisi ile Dünyada "*sömürgecilik sistemi*" daha etkin bir konuma gelmi , Avrupa devletleri adeta birbirleri ile rekabet içerisine girmi lerdir. Sömürgecilik sisteminde, Fransız imparatorlu u, ngiltere'nin hayli gerisinden gelmekle birlikte dünyanın ikinci sömürgesiydi⁴². Fransa, spanya'nın Amerika kıtasına yönelmesiyle, ngiltere ile sömürgecilik yar ında öne geçebilmek için, Osmanlı Dev leti'nin içinde olu an karga alıklardan istifade ederek Afrika kıtasının çok önemli bir kapısı olması dolayısıyla Cezayir'i i gal ederken sömürge topraklarına önemli bir merkez üstü dahil etmi tir⁴³.

⁴⁰ Nokta; S.43., stanbul, 1944, s.60-61.

⁴¹ *Kızılay (Ulus Gazetesinin Bayram Eki)*; 11 II. Kanun, s.1.

⁴² Hasan, Selim; *a.g.e.*,29-30.

⁴³ inasi, Sönmez; *a.g.m.*, s.81.

Fransa'nın Cezayir sömürgesi, Osmanlılardan Fransızlara 1830'da geçmiştir. Bu Avrupa devletinin en eski ve en büyük sömürgesi sayılan Cezayir'de, Fransız yurtta lar topraklar edinmişler, kendi kazançlarına çevrik birçok büyük yatırımlarda bulunmuşlardır⁴⁴. Kolonyalizmin teorisyenleri mevcut yatırımlara bakarak Cezayir'in sömürge yönetiminde ekonomik yönden kalkındığını söylemektedir. Ancak Cezayir'in 1962'de bağımsızlığını kazandığı sıradaki gerçekler karışık yöndedir. Endüstri gerilemiş, tek tip üretim hakimdi.

Fransızların Cezayir politikası deyince dünyada kaçınılmaz bir sömür düzeni aklına gelir. 1830 Fransa'nın Cezayir'i işgalinden, 1962 bağımsızlığını kazanana dek geçen süre Cezayir'in tarihinde hep acı bir hatıra olarak yer almıştır⁴⁵. Fransa'nın Cezayir'i işgalinin iki ana nedeni vardır; *ekonomik ve dini* sebepler. Cezayir'de izlenen politika ise “*Cezayir'i Fransızla tırmak*” tam bir hegemonya kurarak, Afrika'nın geleceğinde bir ağırlık Fransa yaratmak amacını güder. Marechal Bugeaud'un sekreterinin şu sözü Fransa'nın Cezayir politikasını ortaya koymaktadır:

“*Fransızla madıkça Cezayirliiler Fransa'nın hakimiyetini kabul etmeyecekler; Hıristiyanla madıkça da asla Fransızla mayacaklardır*”⁴⁶.

Cezayir, Fransızlar için Akdeniz'i kontrol etmek açısından önemli üst olmuştur, ayrıca Afrika'nın genelinde yapacakları eylemlere ve sömürgecilik hareketlerine oldukça uygun bir yayılma noktası olarak görülmüştür. Zamanla bu anlamının yanında Fransa'nın bir eyaleti konumuna gelmiştir. Fransa hükümeti, ülkede huzuru bozan kabileleri ve yoksul insanları bu ülkeye yerleştirerek, hem bu kabilelere istihdam sağlamış hem de Fransa'dan uzaklaştırmak için sükunu temin etmiştir. Fransa Cezayir'de siyasal bağımsızlığın görüntüsünü elden bırakmamıştır. Egemen olan hakim güç Fransa sömürge yönetimidir. Fransa Cumhuriyeti'nin yurtta larına verilen haklar sadece oraya yerleşen Avrupalılara tanınıyordu. Arap ya da Berber olsun, Cezayirliiler yurtta larında il, teba' idi. *Code de l'Indigenat* onları insan hakları ve medeni haklardan mahrum etmiştir. yabancı yetkili müesseselerinin yetkili izni olmaksızın, Cezayirliiler kendi ülkelerinde seyahat yapma özgürlüklerine sahip değillerdir. Fransızlar kur'an kursları haricinde Arapça öğretimi yapan okul açtırmıyorlar, yerli dilde gazeteye izin

⁴⁴ Türkkaya, Ataöv; *a.g.e.*, s.143.

⁴⁵ Tuncay, Karakaşan; *a.g.e.*, s.111.

⁴⁶ Ferhat, Deniz; *Cezayir'de İslami Hareket*, (bu eserin 9. dipnotu) İstanbul, s.23.

vermiyorlardı. Ülkedeki tek üniversite sadece sömürge yöneticilerine ait idi. Berberilerin ço u okuma yazmadan yoksundu⁴⁷.

Her sömürgeci milletler gibi, Fransızlarda gittikleri ülkelere kendi uygarlıklarını ve kendilerine benzettikleri dinlerinin kutsal kitabı olan ncil'i de yanlarında götürmüşlerdir⁴⁸. Kuzey Afrika, sömürge olarak Fransız kontrolü altındaydı. Fransızların en çok ilgilendi i sömürgelerin en büyü ünü te kil eden ülke Fransa idi. Yüzölçümü bakımından da sahip oldukları en geni arazidir. Fransızlara göre, Cezayir i gal edilip sömürgele tirilen bir ülkeden çok Fransa'nın bir parças ı durumundaydı. Yani "*Fransız Cezayir'i*" idi. Cezayir i galini tamamlamak Fransızlar için 17 yıl sürmüş tür. Pek çok sert direni lere kar ı en acımasız sava teknikleri ve baskı yöntemleri kullanmaktan geri kalmamışlardır. Bazen tüm köyler yok edilmiş bunun yanı sıra köylüler katledilmiş ya da yerlerinden edilmiş tir. Müslümanların toprakları ise yasalardaki bo luklardan yararlanılarak herhangi bir telafi olmadan ellerinden alınmış tir.

Cezayir'deki sömürge yönetiminin i leyi ini sa lamak için u ra an Fransa, geleneksel yapının yok edilmesi siyasetini gütmüş tür. Bu asimilasyon uygulamalarının en belirgin özelli i yerlilerin geleneksel toplum yapısını ortadan kaldırmak olmu tur. 1905'te laiklik uygulanmasına geçilmesine ra men Fransa ve Avrupa'daki göçmelere uygulanan yasa, yerlilere uygulanmamış tir. Bu sömürgeci ülke, Cezayir'deki Müslümanlar arasında din e itimi ve ibadeti kontrol altına almış tir. Zaviyelerin sayıları azaltılarak sıkı bir denetime alınmış , Ulema sınıfının yeti tirildi i medreseler ve Kur'an kurslarının sayıları dü ürülmüş tür. mam ve din adamlarını kendi açtı ı üç medreseden atamasını yaparken, yine maa ları devlet tarafından ödenmiş tir. Oysa Fransa'nın 1905'ten sonra devletin kiliseye bir katkısı yoktur. Arap dilini ö renme gönüllü hale getirilmiş , hac ibadetine gelince de Mekke'ye gidenlere zaman zaman sınırlamalara gidilmiş tir. Yerliler arasında Arap-Berberi ayrımı yaparak Müslüman toplumlar arasında ayrımları derinle tirmiş ler ve iç karga a yaratmışlardır. Berberilerin, Arap

⁴⁷ Türkkaya, Ataöv; *a.g.e.* s.145.

⁴⁸ Afrikalı bir zenci öyle der: "Önceleri biz topra a sahiptik. Onlar e llerinde ncil'i ta ıyorlardı. Ama imdi onlar topra a sahip oldular. Bizleri de ellerimizdeki ncil ile ba ba bıraktılar. Halbuki ncil'de, kiliseye ba lı cemaatlerden para ve mal toplamaya dair bir söz yoktur. Ama misyonerler büyük küçük demeyip herkesten para topluyorlar. Kendileriyle birlikte ibadet etti imizde bizlere, gözümüzü havaya dikmeyi tembihliyorlardı. Ama yere bakıyorlardı.çünkü toprakta gözleri vardı. Onların tek gayesi topraklarımıza sahip olmaktı. Gökleri sana veriyorlar ki topra ı kendi leri alsınlar". Bkz. Hasan, Selim; *a.g.e.*, s. 30-31.

ırkıdan olmadıklarını, kökenlerinin Avrupa'dan geldiğini, kültürlerinin Hıristiyanlığına daha yakın olduğunu tezi öne sürülmüştür. Toplumda hiyerarşik bir düzen gözetilmeliydi. Fransa'ya yakınlığı sebebiyle Hıristiyan kökenli göçmenler, Yahudiler, Berberiler ve Müslüman Arapları sıralayabiliriz⁴⁹.

Fransa Cezayir'e yerleştiğinde Osmanlı'nın tam tersine toprak ve buna bağlı olan mülkiyet sistemini değiştirmiştir. Napolyon'un düşmesinden sonra kurulan II. Cumhuriyetle beraber Cezayir için 1873'te 32 maddelik bir kanun yürürlüğe girdi. 1873 yılında çıkarılan *Warnier Kanunları* ile Avrupalılar daha rahat toprak edinmeye başladı. 1940 senesine kadar Fransızlar 3.445.000 hektar toprağı kendi hesaplarına geçireceklerdi⁵⁰. Bu kanunla sömürgeci yönetim resmîyet kazanmış, kanunla yerlilerin ve göçmenlerin durumu yeniden hukuki bir statüye bağlandı. 1881'de *Code indigénat* (Yerli Kanunu) çıkarılarak, Cezayir doğrudan Fransa'nın bir parçası haline getirildi. Bunu Cezayirli yerliler bağımsızlığını 1962'de elde edene kadar menfaatleri doğrultusunda kullandı. Fransa ve Akdeniz ülkesinden getirdiği göçmenlere toprak temin etmek için, vakıf arazileri, yerli halkın özel mülkiyetine el koyarak, mevcut durumdaki ekonomik dengeyi bozmuştur. Göçmenler bu durumdan memnun olup, ülkenin de tamamen Fransızlaştırılmasını istiyorlardı. Bunun için Fransız siyasetçileriyle etkin bir lobi faaliyetine girişmişlerdir. “Artık bir Arap halkı yoktur, bizimkinden başka bir dili konuşan insanlar vardır”⁵¹. Ayrıca yerli kanunlar çıkararak, Müslüman, Arap, Yahudi, Avrupalı Fransız gibi katmanlar yaratmış, hukuk düzenlerini de bu katmanlar esas alarak Müslüman Arapların aleyhinde düzenlemiştir. Zira İktisadi dönemlerinde çıkan karışıklıklar ve isyanların nedeni de bu idi⁵².

Ülkenin ekonomisi ve tarım Fransız tekellerinin elindeydi. Ayrıca Fransızlar çok geniş topraklara burada sahip olmuşlardı. Sahip oldukları alan 1939'da 2.7 hektardı ki, Fransız yurttaşlarının Fas ve Tunus'ta sahip oldukları topraklardan daha fazla idi. Bu mülk çiftlik sahipleri ile *Compagnie Algérienne ve Société Gènevoise* gibi şirketlerin elindeydi. Sermayecilik kiler tarımda egemen durumdaydı. Bu egemenlik Avrupalılara ait bölümde daha belirginse de, yerli olanların feodal topraklarında da büyük çiftlik işletmelerine doğru bir eğilim sezilmekteydi. Avrupalı göçmenlere ait topraklarda üretim artarken, Cezayirli bölümlerde üretim donarak yer yer düşmüştü. Bunun ana

⁴⁹ İnasi, Sönmez; *a.g.e.*, s.26.

⁵⁰ Tuncay, Karakaçan; *a.g.e.*, s.116.

⁵¹ Albert, Hourani; *Arap Halkları Tarihi*, İstanbul, 1997, s.322.

⁵² İnasi, Sönmez; *a.g.m.*, s.81.

nedeni yabancıların verimli kuzey tarafını ellerine geçirerek da lık ve çorak kesimi yerlilere bırakmalarıydı. Bu toprakları sulamak için yeterli derecede su bulunmamaktaydı. Ayrıca ellerinde tarım makineleri ve gübre de yoktu. Hatta elveri siz bu ko ullardan birçok insan ölüyordu. Tahıl üretiminin en yüksek seviyede oldu u yıllarda bile, hektar ba rına 600-700 kiloydu. On yıllık bir ortalamayı hesaplayacak olursak, I. Dünya Sava ından önce hektar ba rına 600 kilo olan tahıl üretimi, kırk yıl sonra 470 kiloya inmi tir⁵³.

Müslüman Cezayirli köylülerin durumu da pek iç açıcı de ildi. 52'si XX. yüzyılın ba larında kendi topraklarını i lemekteydi. 30'u yarıcı, 12'si tarım i çisi, 5'i çiftlik sahibinden olu maktaydı. Toprak sahibi yerlilerin oranı 1930'a gelindi inde 24'e, tarım i çisi 58'e çıkarken çiftlik sahibi oranında da de i im ya anmı ve 2'ye dü mü tür. Böylece Cezayir'deki Müslüman köylülerin tarım üretimindeki pay oran bakımından gerilemi , i ledi i topra ın büyüklü ü de bölünme sebebiyle gittikçe küçülmü tür. Bu köylüler giderek mülksüzle tirilerek, mevsimlik tarım i çisi konumunu almı tır. Ayrıca ehirle me oranı da oldukça az olmu tur. Fransızların yüzyıllardan fazla bir zaman sürecinde Cezayir'de giri ti i sömürgecili in, ba ardı ı i lerin, Kuzey Afrika'daki Müslümanların kalplerini fethetmeye ve manevi sahada bir zafer elde etmeye kafi gelmedi ini, yerliler bizzat kendileri söylemektedirler⁵⁴.

Cezayir hakkının sömürge yönetimine kar ı verdi i tarihi mücadele, “*Batı Emperyalizm'ine*” kar ı çok yönlü bir kıyamın mücadelesidir. Yıllardır dünyadaki bilgi ve haber kaynaklarını tekelinde bulunduran Batı Emperyalizmi, bu sömürge yönetimini uygularken kendisine kar ı verilen mücadeleleri hiçbir zaman gerçek yüzleriyle yansıtmamı tır. Bilhassa sömürgecili e kar ı mücadele eden slam ülkelerinin sahip oldu u temel dinami in mü terekli i, bir ülkede ya anılan mücadelenin di er ülkelere model te kil etme ihtimali üzerine bu konuda önleyici gayret sarf etmi lerdir ç karga a yaratarak bundan yararlanmı larıdır. Ticani eyhlerinin Kadiri eylerine kar ı yürüttükleri muhalefet onları sömürgeci Fransız güçleriyle i birli ine götürmesine, bazı hain alim Müslümanların Cezayir'in Fransızlara tabii olacaklarına dair verdikleri fetvaya, Fransa'daki solcu ve Marksist aydınların Fransa'nın sömürgeci Emperyalist emellerle bir ülkeyi i gal edip, özgürlükleri için direnen insanları yok etmeyi

⁵³ Türkkaya, Ataöv; *a.g.e.*, s.145.

⁵⁴ Muzaffer, Tansu; *a.g.e.*, s.54.

onaylamalarına kadar götüren bu anlayı tarihi hesapla manın ortaya ıkardı ı çarpık tablolarına birer örnektir ⁵⁵.

Cezayir'deki Fransız idaresi üç ekilde ele alınmı tı. Avrupalıların fazla oldu u yerlerde koloniler (Avrupalılar) yöneticilerini, meclislerini kendilerini yönetmek için seçmi lerdı. Müslümanların fazla oldu u yerlerde ise seçilmi ve atanmı yöneticilerin yanında bir de Fransız idareciler mevcuttu. Çöl ve nüfusun da ınık oldu u yerlerde ise ayrı bir yönetim ile Fransız idaresi kurulmu tu.

1950'lerde Cezayir'deki Avrupalı nüfus u 1 milyonu a mı tır. Bunların 11'i Fransa'da, 5'i spanya'da, 1.5'i talya'da, ve di er 1'i Avrupa ülkelerinde, büyük bir kesimi ise Cezayir'de do mu tur ⁵⁶.

2. Fransa'nın Cezayir'de Uyguladı ı Politika

Fransa'nın Cezayir'i i gali ekonomik, kültürel ve dini olmak üzere üç sebebe dayanır. Cezayir'de izledi i politika ise Cezayir'i Fransızla tırma, tam bir entegrasyon sa layarak Afrika'nın e i inde bir a a ı Fransa yaratmak amacı güder. 132 yıl süren i gali boyunca Fransa'nın Cezayir'de izledi i politi kayı üç madde de toplayabiliriz:

2.1. Fransa'nın Cezayir'de Uyguladı ı Ekonomik Politika

Fransa'nın XVI. yüzyıldan beri sürekli ticari ili kilerde bulundu u ülkelerin ba nda özellikle yakınlı mın da verdi e cazibe ile Cezayir gelir. Fransa'nın bilindik geleneksel siyasetlerinden biri, Batı Akdeniz gibi stratejik önemi büyük olan bölgede kuvvetlenmekti. Bunun için de Cezayir'in i gal edilmesi gerekiyordu. Fakat Osmanlı Devleti'nin gerek askeri gerekse ekonomik gücü, onların dü üncelerini gerçekle tirme imkanını engelliyordu.

Osmanlı Devleti'nin iç ve dı ta sorunlar ya ayarak giderek gücünü yitirmesi Fransızları Cezayir'i i gal etmeye cesaretlendiriyordu. Fransa'nın Cezayir ülkesini i gal etmesinin bir ba ka nedeni de Fransızlar, her türlü hazırlıklarını t amamladıkları halde bunu bir türlü harekete dönü türemiyorlardı. Nedeni ise, Cezayir'in i galini bir sebebe ba lanması gerekti iydi. Nedensiz bir ekilde i gale kalkı mak, kendilerini Batı'nın en uygar ülkesi ve insanları olarak kabul eden Fransızlara yak ı mazdı. En azından politik alanda kendilerini uluslararası platformda haklı çıkaracak bir takım nedenler olmalıydı.

⁵⁵ Ahmed, Bin Bella; *a.g.e.*, s. 8.

⁵⁶ Tuncay, Karakaçan; *a.g.e.*, s.116.

Bilindi i gibi 1830 Fransızların Cezayir'i i gali bir takım nedenlere, bahanelere ba lanmı tır.

Bati'nın sanayile mesi ile birlikte, gerek kırsal kesimlerde ve gerekse kentlerde meydana gelen i sizlik problemi, kendini Fransa'da da gösteriyordu. i sizlik ve meydana getirdi i do al bunalım en çok muhalefetin i ine yarıyordu ⁵⁷.

Fransa'da X. Charles'e kar ı “*liberal muhalefet*” giderek iddetlenmekteydi. Devrin ba bakanı Polignac, muhalefeti etkisiz bırakmak için Fransa'ya “*toprak*” kazandırmak istiyor, böylelikle halkın dikkati bu yöne çevrilm i olacak dolayısıyla muhalefet gittikçe tabansız kalmı olacaktı. O günün ko ulları içinde en elveri li ül ke ise Cezayir'di. Çünkü Fransızların en çok yatırım yaptıkları dı ülkelerin ba nda Cezayir gelmekteydi. Buna ek olarak, bu ülkenin Fransa'ya olan sınır yakınlı ı, Akdeniz üzerindeki konumu, Osmanlı Devleti'nin gittikçe zayıflaması i gali kolayla tırıcı nedenler oluyordu.

Fransa kapitalizminin ilk önemli dı macerası Cezayir'in haksızca i galidir (1830)⁵⁸. Fransızlar gelmeden 1816'da Osmanlı Devleti'ne gönderdi i bu dayın parasını talep etmeyecek denli zengin bir ülke olan, bizzat Fransa'nın zimmetinde yü kli alacakları bulunan Cezayir ka la göz arasında ustaca soyulmu , halk pula ve çula muhtaç hale dü ürülmü tür. Artık Fransızların toprakları, Cezayirliilerin ncilleri olmalıdır. Fransa'nın büyük ehemmiyet verdi i ve titizlikle uyguladı ı bir iskan programı vardır. Göçmenler arasında ço unlu un Fransızlarda kalması artıyla bütün Avrupalılara Cezayir kapıları sonuna kadar açılacaktır.

Göçmenler kö e ba larına getirilerek, e itim, yargı ve i imkanlarında ayrıcalıklara sahip sınıfı te kil ediyordu. 1865 yılında Fransa'nın slam medeni hukukundan vazgeçmek gibi artlarla Cezayirliilere Fransız vatanda ı olma hakkı tanınmasının hava da kalmı olması da anılmaya de erdir. Bütün bu siyasal, kültürel ve ekonomik sömürünün ötesinde Fransa, Cezayir'in genç lejyonları nı alarak sömürge sava larında ate hattına sürmek suretiyle inanmadıkları bir yolda bir ço unun ölmelerine neden olmu tur.

Fransa'nın Cezayir'de izledi i politikayı tahlil etti imizde ise din ya da medeniyet a kına de il de; bencil tutkuları, totaliter ma ntı ı, sadist duyguları adına; gaflet anımı yakaladı ı avının üstüne bir vampir hırsıyla abanarak Cezayir'in do al kaynaklarını

⁵⁷ Hasan, Selim; *a.g.e.*, s.34.

⁵⁸ ehmus, Güzel; *a.g.e.*, s.3.

ya maladı mı, Müslüman Cezayir halkının kutsallarıyla oynadı ı, halkın eme ini elinden aldı ı ve kanının son damlasına kadar iç ti ini bütün çıplaklı ıyla görürüz⁵⁹.

Cezayir halkı da her onurlu halk gibi var olma kavgasında sonuna kadar mücadele vermi , ne kadar uzun sürse de üzerine çöken geceyi a artabilece ini bilinçli -bilinçsiz, aktif-pasif tavırlarıyla ispatlamı tır. Ku kusu z ça da Cezayir tarihinin en önemli mücadelesini, dinamiklerini do rudan do ruya Kuran'dan ve saadet ça ından alan Emir Abdülkadir vermi tir⁶⁰.

2.2. Fransa'nın Cezayir'de Uyguladı ı E itim ve Kültürel Politika

Fransa, Cezayir'e kar ı yalnız ekonomik alan da sömürgecilik uygulamayacak, aynı zamanda etkili bir kültür emperyalizmine de destek verecekti⁶¹. Fransızca'yı yaygınla tırmak için her yolu deneyen, Arapça e itimi bazen tümünden yasaklayan bazen de çe itli vesileler ile engelleyen Fransızlar Müslüman Ceza yir halkının arasında Berberi-Arap ayrımcılı ı yaparak karga alık yaratmak istediler. Ayrıca, Berberileri Avrupalı soyundan geldikleri, dil ve kültürlerini korumaları gerekti ine iknaya çalı tılar ve Berberilerin bu yüzden Arapça okumasını yasakladılar.

Fransa'nın Cezayir'i i galinden önce Müslümanların e itimi, dini konularda okuma yazmayı ö retme olmu tur. galin ardından ise Fransız koloni yönetimleri dini okulların güçlenmesi için gerekli ödene i vermeme lerdı. Cezayir'deki Avrupalı çocuklara, Müslüman çocuklarına harcanan paranın 5 mislisi harcanmı tı⁶². E itimli çok az Müslüman ö retmen oldu u için, Müslüman okullarında bile Fransız ö retmenler görev yapmı tır. İlk etapta Fransızlar ile Müslüman çocukları aynı okulda okumaları engellenmi ti. Daha sonraları küçük bir kısım Müslüman çocu u Avrupalı ö rencilerle beraber Fransız e itim sisteminde e itilmeye ba ladı. Geleneksel Müslüman e itimiyle hiçbir ilgisi olmayan bu e itimle Fransızlar, iyi e itimli ve Avrupa kültüründe bir Müslüman sınıf yaratmak için u ra mı lardı. Bu Müslüman çocukların bir özelli i de Fransız vatanda lı ını kabul eden ailelerden seçilmesi idi.

1948 anayasası Cezayir'in Fransa'dan bölünmez bir parça oldu unu ilan ve Cezayir'in de anavatanda geçerli kanun ve nizamlara aynen tabii ola ca mı vaat ediyordu. Gerçekten de temel sivil kurumların birle tirilmesi için u ra ılımtı. E itim, yargı, gümrükler v.s do rudan Fransa'daki bakanlıklara ba lanmaya çalı ılımtı.

⁵⁹Ferhat, Deniz; *Cezayir Nereye?(Geliyorum Diyen slam Devrimi)*, s.27.

⁶⁰Ferhat, Deniz; *Cezayir'de slam Hareket*, s.27.

⁶¹Abdullah, Özkan; *a.g.e.*, s.13-14.

⁶²Tuncay, Karakaçan; *a.g.e.*, s.120.

Fransızların asimilasyon politikasına karşın Cezayirli geleneksel değerlerine daha bir sıkı sarılarak dil ve dinlerine önem verdiler. 19. yüzyıldan bir asır sonra kurulan ve Cezayir'de Stiklal Savaşı'nın dinamiğini oluşturan Cemiyet-i Ulema; İslam, Arapça ve Cezayir bilincini uyararak Cezayir'in Fransa olmamasının, ortamını hazırlayacaktır. Kaldı ki Cezayirli kabileler hiçbir zaman Fransız yönetimini kabul etmemiştir, fırsat buldukça ayaklanmışlardır⁶³.

Cezayirli okumasının önüne bir dizi engel koyan Fransa, Fransızca'yı resmi dil yaparken Arapça'yı zayıflatmak için elinden geleni yapmışlardır. Nüfuzlarını halkın cehaletinin sürmesinden alan kimi tarikatlar halkın ümmileştirilmesi yolunda emperyalistlerin doğal müttefiki olmuş ve onlarla işbirliğine girişmişlerdir.

2.3. Fransa'nın Cezayir'de Uyguladığı Dini Politika

Fransa'da kilise politikasının dışında mevcut durumunu koruyorken, Cezayir'de kardinal generalle omuz omuzadır. Dev bir misyonerlik programının uygulamasından sorumlu Kardinal'in hedefi şudur:

“Cezayir’i, etrafına menbaıncıl’ın vahyi olan medeniyeti ve ıktılarını saçan bir Hıristiyan devletin benliğini yapmalıyız. Bu bizim misyonumuz budur”⁶⁴.

Bir süre sonra Müslümanları Hıristiyanlaştırmaktan ümidi kesilen misyonerler bu kez bu uğurda çocukları kullanmışlardır. Özellikle kimsesiz çocuklar misyoner yuvalarında toplanmıştır. Bu ilginç yanı Müslümanların vakıflarına el koyan Fransa, misyonerlik faaliyetlerini de bu vakıfların gelirleriyle finanse etmiştir.

2.4. Fransa'nın Cezayir'de Uyguladığı Baskı Politikası

1830 tarihinde Fransa'nın sömürgeci olan Cezayir, tam 132 yıl boyunca emperyalist Fransa'nın boyunduruğu altında kalmıştır. Bu süre zarfında Fransızlar Cezayir halkına karşı her türlü zulüm ve baskıyı uygulamışlardır. Bu yıllar Cezayirli için ölüm demekti, baskı ve zulüm aynı zamanda da mücadele demekti⁶⁵. Acı, ıstırap, gözyaşı, kan ve çileyle dolu bir buçuk asırdır yaşananlar. Bugün Cezayir'de 40'ın üzerinde olan hiç kimse 1945-1962 tarihleri arasında yaşananları unutmaz.

Fransızlar Cezayir'i sindirebilmek için baskı ve zulüm yolunu seçmişlerdir. Arapların bir parça daha kollandı. III. Napolyon dönemi hariç, oldukça yoğun bir baskıya maruz kalmışlardır. Fransızlar direnişte bulunan bölgelerde halkı cezalandırmak

⁶³ Ferhat, Deniz; *Cezayir Nereye?(Geliyorum Diyen İslam Devrimi)*, s.25.

⁶⁴ Fatih, Okumu ; *a.g.e.*, s.17.

⁶⁵ Abdullah, Özkan; *a.g.e.*, s.13.

için geçim kaynaklarını kurutmuşlardır. Mesela direnişin kuvvetli olduğu yerlerde direnişçileri etkisiz hale getirdikten sonra geçim kaynakları olan ağaçları keserek halkı cezalandırmışlardır. Birçok yerde zeytin ve incir ağacı bu şekilde telef olmuştur. Bazı köyler de Fransız askerleri tarafından yakılarak imha edilmiş, halk çorak ve verimsiz alanlara, dağlara sürülmüştür⁶⁶. Cezayir'de ortaya çıkarılan toplu mezarlar, Fransa eli ile Cezayir'de oluşturulan çarşı da medeniyetin acı örnekleri arasındadır⁶⁷.

Fransızların uyguladığı baskı politikası Cezayir halkını ikinci sınıf vatandaş durumuna sokmuştur. Bu tutum ile davranarak ülkenin asıl sahipleri olan Cezayir halkını fakirleştirmiş, oldukça büyük sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Bu baskıcı tutumları yüzünden ülke içinde sürekli ayaklanmalar ve protestolar olmuştur. Ancak Fransa'nın ülkede kurduğu despotik yönetim bütün tepkileri insanlık dışı olan metotlarla susturuyordu. Ülkedeki kabile düzenlerini bozarak, birlik ve beraberliğin kurulmasını engelliyorlardı. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Cezayir halkı eğilimle boyun eğmemişti⁶⁸.

Hürriyet hareketi dalga dalga yayılırken, ilk direniş 8 Mayıs 1945'te (Setif Olayı) gerçekleşti. Constantine, Setif, Harrata ve Guelma kentlerinde Cezayirli hürriyet bayrağını açtılar. Müttefikler safında yer alan Cezayirli, II. Dünya Savaşı'nın zaferini kutlarken, Fransız polisinin saldırılarına maruz kaldılar. Setif'te Fransız katliamını başlatıcı bu olay sayılmaktadır⁶⁹. Havadan ve karadan yapılan saldırılarda, savunmasız Cezayir halkı mağdur olmuştur. Uçaklar, köyleri ve kasabaları yerle bir ediyordu. Katliam, genellikle bir yerde toplatılan halkın, toplu halde yok edilmesi, yani soykırımı şeklinde olmuştur. Fransız vahşetinin en büyük örneklerinden biri, Chaabet El Akhira'da Kherata Bozaz'ında bulunan bir köprüde 5 bin Cezayirli dereye atılmıştır. Olaylardan sakat biçimde kurtulan mücahitlerimizin anlattığına göre direnişçiler şehit edilmeden önce sakat bırakılmıştı. Ayakları veya kolları kırılmış, dişleri sökülmüştü. II. Dünya Savaşı'nda Fransa safında yer alıp, Fransa bayrağı altında savaşan Cezayirli on binlerce ölü vermişlerdi. Fransızlar çoluk-çocuk, genç-yakışıklı demeden, acımadan öldürüyorlardı. şehit düşerlerken “*Kahrolsun Fransa*” diye haykırıyorlardı. Bir kurşun bazen çıkardı ve panikle bile birkaç kişinin ölümüne sebebiyet verebiliyordu. Fransızlar ise sopaya bombayla mukabele ediyorlardı. Fransız askerleri köylerde,

⁶⁶ Tuncay, Karakaşan; a.g.e., s.122.

⁶⁷ Ahmed Bin Bella; a.g.e., s.10.

⁶⁸ Parlamento; a.g.m., s.12.

⁶⁹ Kenan, Akın; a.g.e., s.13.

kasabalarda yangın çıkartıyor, sonra da yama hareketine girişiyorlardı. Fransız vah eti 8 Mayıs 1945'teki direnişi, bombayla, tankla, ve uçaklarla bir yerde kırmıştı. Tıp bile insanları öldürmek için kullanılıyordu. Fransız vah eti, Fransız soykırımı Cezayirliyi yıldırılmamıştı. Yıllarca inim inim imleyen Cezayirliilerin tek silahı iman gücüydü. 8 Mayıs 1945'te açılan Cezayir bayrağından ötürü, en az 45 bin Cezayir halkının, ilk direniş te şehit olmasına yol açmıştı⁷⁰.

1945'lerden sonra Fransızlar, Cezayir'i tam olarak sömürgele, hatta ikinci vatanları yapma arzularını kuvvetlendirdiler. Ancak direniş e geçen Cezayirliilerin Setif ve Guelma'da verdikleri binlerce kayıp, bunun o kadar kolay olmadığını hem Fransız sa'ya hem de dünyaya duyurdu.

Fransızların 1945'lerde katliam yaptıkları diğer bir yer Harrata'dır. Bu acıyı yamaayan *Cati Ahmet* ürkek ürkek anlatıyor:

Cati Ahmet: "... Tarih 9 Mayıs 1945, günlerden Çaramba... Saat 11.30'a doğru Setif'ten gelen zırhlı araçlar, şehrin üç kilometre ötesinde belirdi. Arı makinelerle çevreyi ve kasabayı taradılar. Onların ardından ordu birlikleri geldi. Kasabadan geçerek atoya yerle tiler. Onların arkasından iki uçak kasabanın çevresini bombaladı. Güne batarken arı topçu ateşi açıldı. 105'lik toplarla Beni-Merai çiftliğini yerle bir ettiler. 9 Mayıs'ı 10 Mayıs'a bağlayan gece boyunca top ateşi devam etti. Halk hayvanlarını alıp da kaçtı. Orada bir hafta kaldılar. 10 Mayıs günü Dussai firmasında çalışan yirmi ailenin oturduğu siteyi bombaladılar. Allik Musa, karısı, 17 yaşındaki oğlu, 5 yaşındaki oğlu ve annesinin sırtındaki bebeği, kaçarlarken makineli tüfeklerle tarandı öldürüldüler. Bir gün önce salk memuru ve Fransız-Müslüman Kültür Cemiyeti Başkanı Hanouz Si Mohand-Arab, tüccar Kara Si Ali, zabıt katibi Boumedad Si Larbi, mübaire Mücahit Belgacem ve Ayad Si Esseaid kasabaya geldiklerinde kuruna dizildiler. Boumedad Si Larbi, evinin önünde vuruldu ve üzerine benzin dökülerek canlı canlı yakıldı. Hanouz Si Mohand-Arab'a gelince ona da üç çocuğunun gözü önünde, parmaklarını, el ve ayaklarını keserek i kence ettiler ve bir hende e attılar. Sonra sırasına kasap Tahiat Si Allaaoua'ya geldi. Partinin veznedarlığını yaptı için parasını almak amacıyla öldürüldü. Sonra Bessouh, Manadi, Guendouz Muhammed, Benhiniche Mansur ve birkaç aylık kızı öldürüldü ve daha birçokları... Bu arada çiftlikleri yamaayan giden ordu birlikleri, Riff'te 4-5 kişilik, Taf-facene'de bir düzineye yakın kişiyi kuruna dizdi. Bouandas'da seçtikleri 45 kişiyi köyüne çıkararak, kendi mezarlarını kazdırıp

⁷⁰ Kenan, Akın; *a.g.e.*, s.16-18.

vurdular. Tutuklamalar gece-gündüz sürüyordu. Devriye gezen lejyonerler, köyleri ya ma ediyor, kadınlara ailelerinin gözleri önünde tecavüz ediyorlardı ⁷¹. Bu mektup Fransızların Cezayirlilere karşı nasıl bir tutum sergilediklerini açıkça dile getirmektedir.

Cezayir kadınlarına yapılan müdahaleyi, Montagnag adlı bir subayın mektubu açıkça göstermektedir: “...Yakaladı mıız Cezayirli kadınlara ne yaptı mıızı soruyorsun. Bir kısmını rehine olarak elimizde tutuyoruz, geri kalanını arttırma usulüyle hayvanlar gibi askerlerimize veriyoruz... son dört aylık hareketimiz sırasında tanık oldu um eyler en katı yürekleri bile yumu atır... 15 ya ın üzerinde bütün erkekleri öldürüyor, kadın ve çocukları alıp Marquesas Adaları ya da ba ka bir yönde gemilere bindiriyoruz. Bir kelimeyle ayaklarımızın dibine köpekler gibi kapanmayanlara ölüm ⁷²”.

Fransız baskı ve zulmünün uygulandı ı yıllarda sa kalan çocuklar da büyük yaralamı tı. Çocuklu unu ya amayıp, o dönemi acı içinde hatırlayan bir çocu un dramı öyledir:

Said Bekar (1950’de 6 ya ında): “Cezayir’de ya ıyordum. Ba ımsızlık sava ı veriyorduk. Birgün bizim eve birkaç adam geldi ve *silahlarımızı bize verin biz sava ı çıyız* dediler. Gelenleri tanımyorduk, korktuk. Askerli ini Fransız ordusu nda yapmı bir kom umuz vardı, o bize dedi ki; *korkulacak bir ey yok bunlar fellahtır*. Ama yalandı. Bu eski Fransız askeri bizi Fransızlara ihbar etmi , *bu evde fellahlar var* demi , Fransızlarda fellah kılı ına girip bizim eve geldiler. Bizden silah ve yi yecekler istediler. Aslında kim olduklarını bilmedi imiz için önce e yalarını yıkamaya koyulduk, sonra da onlara yiyecek bulmak için ta kente kadar gittik. Adamlar iyice yedikten sonra; *fellahları iyice doyurdunuz* dediler ve gerçekten fellah olmadıklarını gösterdiler. Onlar Ulusal Kurtulu Ordusu sava ı kılı ına girmi askerlerdi.

O gece evleri yaktılar ve bütün köy halkını kovdular. Çok uza a gitmek istemedik, topraklarımızı ekip biçmemiz gerekiyordu. Bütün köy halkı birle tik ve yöneticilere; *topraklarımızı ekip-biçmek için burada kalmak istiyoruz*, dedik. Onlar istemediler; *izin verilince topraklarınızı i leyeceksiniz*, dediler. O zaman herkes sınarda ru yola çıktı. Bazıları yaya, bazıları katır sırtında, Tunus’a do ru gittik. Bu arada bize yeti mek isteyen bir çocuk Fransız ordusu tarafından yakalandı. Çocu a vurdular,

⁷¹ Kenan, Akın; *a.g.e.*, s.19-20.

⁷² Türkkaya, Ataöv; *a.g.e.*, s.143.

bir baca ını kırdılar. Yaralı oldu u halde kaçmaya çalı tı ama yeniden yakaladılar. Durmadan vurdular. Yüzüne, aya ına, vücuduna vurdular⁷³”.

Cezayir yerli halkının büyük bir bölümü Fransız kolonel yönetiminin ba larında yok edilmi ti. 1830’da 4 milyonun üzerinde, 1890’da ise 2.5 milyon ki i öldürüldü. Sistematik soykırım, Cezayir kültürel kimli inin acımasızca ezilmesiyle sürdürüldü. Cezayir halkı Fransız kolonisine kar ı ayaklandı nda, Fransızlar koloni kar ıtı ayaklanmaları bastırmak için ülkeye 400 bin asker yerle tirdi. Fransız kuvvetleri, kolonel yönetime kar ı çıkan ayaklanmayı do udaki birkaç kente; özellikle de Setif ve Guelma’ya kar ı kara ve hava saldırısı düzenleyerek bastırmı tı. Alınan bu sıkı önlemler birkaç gün sürdü ve Cezayir Devleti’ne göre Fransızlar geride 45 bin ölü bıraktı. Avrupalı tarihçiler bu rakamı 15-20 bin diye kayda geçmi tir. 1945 katliamları Fransızların Cezayir’de giri ti i en trajik katliamlardan biri old u. Le Monde gazetesinin de aktardı ı gibi, “Fransa, 8 Mayıs 1945’te Avrupa’da zaferi kutlarken, bu ülkenin ordusu Setif ve Guelma’da binlerce masum sivili katleliyordu; bu olaylar Cezayir ba ımsızlı ının gerçek ba langıcın olmu tu. Fransa hiçbir zaman Cezayir’de soykırım yaptı ını kabul etmedi. Paris, sık sık “Tarihin Tarihçilere Bırakılması” gerekti ini söyledi. O halde Fransız mantı ı çerçevesinde, “Ermeni Soykırımı” da tarihçilere bırakılmalıdır. Fransız Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, Fransız kolonel tarihinin karanlık yönlerini akla getiren yasaya yönelik sert açıklamalar ve tepkilere yönelik, “Tarihi yazmak Tarihçilerin görevidir, yasaların de il⁷⁴” diyor. Ancak Fransa Ulusal Meclisinden azınlık durumundaki sosyalistlerin getirdi i, 1915 yılında Osmanlı mparatorlu u’nda i lendi i iddia edilen Ermeni soykırımını yalanlamasını reddedenlere yönelik ceza öngören teklifleri geçmi bulunuyordu. 1914-1918 döneminde topraklarımızda ya anan acı olayları ve bunun bize getirdikleri sorumlulukları, Türk’ü ile Ermeni’si ile kayıplarımızın acılarını hep içimizde ya ayaca ız.⁷⁵

Fransa’nın Afrika kıtasında gerçekle tirdi i tek katliam Cezayir de ildi. Fransa sömürgele tirdi i ve bu yolla bütün be eri ve ulusal servetlerini kullandı ı di er Afrika ülkelerinde de büyük katliamlar gerçekle tirmi tir. Bütün ulusal servetlerinden istifade etti i ülkelere Fransa’nın mükafatı acı olmu tu. Bu ülkenin insanlarını ya topluca katletmi ti ya da vatanlarını terke zorlayarak dinlerini de i tirmek olmu tu. te Fransız

⁷³ Cezayir Çocukları; *Kurtulu Sava ımız (1954-1962)*, (Çev: Mehmet Yalım), stanbul, 1979, s.31.

⁷⁴ Selahattin, Yener; “Fransa’nın Son Kararı ve Cezayir Soykırımındaki Utanmaz Tutumu”, *Yarımlar çin Dü ınce Aylık Ulusal ve Uluslar arası Analiz Dergisi*, S.13, Ankara, 2006, s.10.

⁷⁵ Selahattin, Yener; *a.g.m.*, s.11.

zulumüne maruz kalan birkaç ülke unlardır: “*Benin, Burkina-Faso, Cibuti, Çad, Gabon, Gine, Kamerun, Komor Adaları, Moritanya, Nijer, Senegal, Tunus* ’dur⁷⁶.”

⁷⁶ Parlamento; Ankara, 2005, s.15-19.

SONUÇ

Cezayir'deki arkeolojik kazılarda 200 bin yıl öncesine uzanan yerle melerin kalıntıları bulunmu tur. Fenikeli tüccarlar, M.Ö 1. bin yılda bugünkü Cezayir'in Akdeniz kıyılarına yerle mi lerdir. Bugün Tunus sınırları içinde yer alan Kartaca, Fenikelilerin en önemli kenti olup daha sonra da aynı adla kurulan imparatorlu un ba kenti olmu tur. M.Ö 146'da Kartaca'yı ele geçiren Romalılar M.S 40'a do ru kıyı kesimlerde egemenliklerini peki tirmi lerdir. Cezayir, Romalıların Mauretania Caesariensis adını verdi i eyaletin bir parçası durumuna gelmi tir. Ama iç bölgeler Roma denetiminin dı nda kalmı tur. Roma mparatorlu u'nun çökmesinden sonra bu bölgeyi önce Vandallar, ardından Bizanslılar i gal etmi tir. Bu dönemde Kuzey Afrika Hıristiyanlı ın etkisi altına girerken, Latince'de yaygınla mı tur.

Türk siyasi tarihimizde “*Cezayir-i garp*” veya daha sonraki adı ile “*Cezayir-i garp*” oca ı adı ile geçen Cezayir, Kuzey Afrika'ya egemen olan spanyollardan, Türk denizcileri Oruç ve Hızır Reis (Barbaros Hayrettin Pa a) karde ler tarafından ele geçirilmi tir. İlk önce Oruç Reis 1516'da Cezayir ehrini zaptetmi ve bundan sonra Tlemsen ehrini de almak için spanyollarla mücadele ederken 1518'de ehit olmu tur. Bu yüzden, Cezayir'in zaptına, karde i Hızır, yani Barbaros Hayrettin devam etmi ve spanyollarla mücadelesini tek ba ına yürütemeyece ini anlayınca, Osmanlı Devleti'ne ba vurmu ve burayı 1520'de “*Padi ahın Ülkesi*” ilan etmi tir. Bununla beraber, Cezayir'in, Barbaros veya Osmanlı Devleti'nin tam kontrolüne girme si ancak 1529'da mümkün olmu tur. Kanuni Sultan Süleyman Barbaros'u 1534 yılında Cezayir Beylerbeyi tayin edince, Hızır Reis de Barbaros Hayrettin Pa a olmu tur.

Akdeniz'deki faaliyetlerine ve özellikle spanyol Venediklilerle mücadelesine Barbaros, ölüm tarihi olan 1546 yılına kadar devam etmi , 28 Eylül 1539 da, Venedikli Amiral Andrea Dorya komutasındaki müttefik donanmasını Preveze'de hezimete u ratmı tur. 1534'de de Tunus'u zapt etmi tir. 1551'de Trablusgarb'ın Turgut Reis tarafından alınmasından sonra, Cezayir, Tunus ve Trablusgarb'a (bugünkü Libya) Garp Ocakları adı verilmi ve bir tek Beylerbeyi tarafından yönetilmeye ba lanmı tur. Kapudan-ı Derya ve Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Pa a'nın 1587'de ölümünden sonra Osmanlı Devleti Garp Ocakları'nı birbir inden ayırdı ve her birine ayrı bir beylerbeyi tayin etti. Beylerbeyi üç yıl için görevde bulunacaktı. Osmanlı Devleti böyle hareket etmekle, Kuzey Afrika'nın yönetiminin uzun zama n tek bir ahıs elinde kalmasını

önleyerek, imparatorluğun birliğini güvenliğin altına almak istemiştir. Ancak aksi oldu ve Ocakların Osmanlı Devletiyle bağları giderek gevşedi.

Barbaros, Cezayir'i Osmanlı Devleti'ne 1520'de bağladı. Aynı zaman, Yavuz Sultan Selim, kendisine yardım etmek üzere bir kısım kuvvet gönderdi. Aynı gibi, Cezayir'e gönüllü gideceklere yeniçerilik imtiyazlarının tanınacağını bildirince de, 4.000 kişi Cezayir'e gelip Yeniçeri oldular. Garp Ocakları'nın birbirinden ayrılmasından sonra, Ocakların yönetimi bu yeniçerilerin eline geçti ve XVII.yüzyılın sonlarına doğru bu ocaklar, "Dayı" denen bu yeniçeriler tarafından yönetilmeye başlandı. Bu işe, bu toprakların Osmanlı Devletiyle bağlarını daha da zayıflattı ve Dayılar, başlangıçta Osmanlı Devleti'ne her yıl belirli bir vergi gönderirken, zamanla bu vergi arada sırada gönderilen hediyelere dönüştü. XIX. yüzyıl geldiğinde Cezayir bu durumda idi.

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki hakimiyeti bakımından Cezayir, aynı zamanda Cebelütürk Bozazı'na yakınlığı sebebiyle stratejik bir konumda bulunuyordu ve bu sebeple de Avrupa Devletlerinin de ilgi alanıydı. Fakat, Cezayir Dayılarının faaliyeti, Avrupa Devletleri'nin de ilgisini daha da tahrik eder hale getirdi. Cezayir Dayıları zamanla o hale geldiler ki, Akdeniz'de ticaret yapan devletler Dayılara haraç vermedikçe Akdeniz'de dolaşamaz oldular. Haraç vermeyen devletlerin gemileri tutuklanıp tayfaları esir edilirdi. Bu esirleri adam başına belirli bir para almak suretiyle serbest bırakırlardı. Mesela XVII. yüzyılda bir ara Cezayir'in elinde tuttuğu esir sayısı 50 bine çıkmıştı. Bu durum devletlerin şikayetlerini de Osmanlı Devletine yöneltmesine sebep oluyordu. Devletler, Cezayir Dayıları yüzünden uğradıkları zararları Osmanlı Devleti'nden istemeye başladılar. Mesela Edirne Barışı ile Osmanlı Devleti'nin ödeyeceği savaş tazminatının içinde, Rus gemilerine Dayıların verdiği zararların ödtirilmesi de vardı. Osmanlı Devleti güçlü olduğu dönemlerde bu şikayetlere aldırmamıştı. Fakat şikayetler çoğalınca ve tazminat istekleri artınca, Osmanlı Devleti, Avrupa Devletleri'ne, Cezayirliilerin savaş ve barış yapmakta serbest olduklarını söyleyip, sorumluluğu üzerinden atmak istedi. Fakat Osmanlı Devleti'nin bu tutumu da devletlerin Cezayir'i bağımsız olarak kabul etmelerine ve dolayısıyla hareket serbestilerine sebep oldu. Bu gelişme de devletin Cezayir ve genel olarak Garp Ocakları ile bağlarının hemen hemen yok olması sonucunu vermiştir.

Avrupa devletleri içerisinde Cezayir ile en fazla ilgilenen devlet, coğrafi yakınlık sebebiyle, Fransa oldu. Fransa'nın Cezayir ile olan ilgisi Barbaros Hayrettin Paşa'nın Cezayir'i fethinden daha öncesine kadar gider. Fransızlar daha XV. yüzyıldan

itibaren Cezayir ile ticarete ba lamı lardı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransa'nın Osmanlı Devletiyle dostlu u, Fransa'nın Cezayir'e olan ilgisini daha da kolayla tırmı tır. Fransa, 1577'de Cezayir'e bir konsolos tayin ettirmeye muvaffak oldu u gibi, ertesi yıl da, vergi vermek ko uluyla, Cezayir kıyılarında mercan avlanma hakkını elde etti ve aynı zamanda da Annaba (Böne) yakınlarında, "Bastion" Cezayir'den bu day satın alıp Avrupa'ya ihraç ediyordu.

XVII.yüzyılda Fransa-Cezayir münasebetleri bozulmaya ba lamı tır. Fransız htilali ile birlikte, münasebetler tekrar düzelmeye ba ladı. Napolyon'un Mısır'a saldırması üzerine, Osmanlı Devleti Fransa'ya sava açınca, Cezayir Dayısı'nın da sava ilan etmesini isteyince, Dayı, bunu istemeyerek yapmak zorunda kalmı tır. Ancak, ngiltere'nin 1805'te Trafalgar'da ortak Fransız - spanyol donanmasını peri an edip, Akdeniz'deki üstünlü ünü tartı masız hale getirince, Ceza yir Dayısı da ngiltere'ye dayanma yoluna gitmi tır. Bu nedenle, Napolyon, Tilsit'ten sonra Cezayir'i i gal ile, Akdeniz hakimiyetini ngiltere'nin elinden almayı dü ünmü ise de, Avrupa geli meleri buna imkan vermemi tır. Ancak Napolyon Sava ları, Fransa'yı Cezayir'in i galine iten sebepleri de ortaya çıkardı.

Fransa Kralı XVIII. Louis 1824'te ölünce, yerine karde i Comte d'Artois, X. Charles adı ile kral olmu tu. X. Charles, altı yıl süren hükümdarlı ı sırasında ülkede gayet sıkı bir rejim uyguladı. Bili ndi i üzere, Fransız htilali sırasında Comte d'Artois, Avrupa devletlerini Fransa'nın üstüne kı kırtmak için çok çaba harcamı tı. Kendisi a ırı bir kralcı idi ve dolayısıyla liberal fikirlere de dü mandı. Hükümdarlı ı, liberallere kar ı açtı ı mücadele ile geçti. Bunun do urdu u ho nutsuzlu un etkilerini azaltmak için de, halkın dikkatini hep dı olaylara çevirmeye çalı tı. Cezayir'in Fransa tarafından i gali de, bir bakıma böyle oldu. Bu sırada Cezayir ile Fransa arasında bir takım anla mazlıklar çıktı. Birinci anla mazlık, 1826 yılında patlak vermi tır. Cezayir Dayısı Hüseyin Pa a, bu tarihte, Fransızlara verilen mercan avı imtiyazının vergisini yükseltmi tır. Bunu kabul etmek istemeyen Fransa-Cezayir münasebetleri de bozulmu tur. Durum bundan ibaret ike n ikinci bir anla mazlık çıktı. htilal sava ları sırasında Fransa, Cezayir'de yerle mi bulunan iki Yahudi tüccar vasıtasıyla Cezayir'den bir hayli bu day ithal etmi ve parasını da ödememi ti. Borç yedi milyon Frank kadar tutuyordu. Fransa bu borcu Yahudi tüccarlara ödemekte isteksizlik gösterdi. Yahudilerde paralarını Fransa'dan alamayınca, aldıkları bu dayın parasını da Dayıya ödeyemediler. Nihayet Fransa bu borcu ödemeyi kabul etti. Ancak,

Yahudilerinde Fransa'ya bir kısım borçları oldu unu ileri sürer ek, eksik ödemi tir. Yahudilerde durumu Dayı'ya bildirince o da sinirlenmi tir. Ödenmeyen paranın Yahudilerin de il, kendi parası oldu unu bildirerek, bu sorunun üzerine dü tü. Cezayir Dayısı zmirli Hüseyin Pa a, 29 Nisan 1827 günü Fransız konsolosu Duval ile bu konu hakkında görüürken, konsolosa Fransız hükümetine mektup yazdıını , ancak Fransa'nın bu mektuba cevap vermedi ini ve sebebini sorunca , konsolosta küstah bir ekilde, "Fransa Kralı ve cumhuru sana kaıt tahriri itmez ve mersul kaıtlarına dahı kar uluk irsal itmez" demi tir. Kibirli ve onurlu bir adam olan Hüseyin Pa a aya a kalkarak, elindeki yelpaze ile üç defa konsolosun suratına vurdu. Aslında Cezayir'e göz koymu olan Fransa, 1827 Haziran'ın da Cezayir önlerine bir donanma gönderip, Hüseyin Pa a'dan özür dilemesini istedi. Kibirli ve onurlu bir adam olan Hüseyin Pa a'da, özür dilemeyince, Cezayir ile Fransa arasında bir sava durumu ortaya çıkmı tir.

Fransa'nın Cezayir'e karı harekete geçmesi, Osmanlı Devletini güç durumunda yakaladı. Çünkü Bab-ı Ali Yunan ayaklanması ile u ra maktaydı. Olayın hemen arkasından 1827 Ekimi'nde üç devlet, Navarin'de Osmanlı -Mısır donanmasını yaktı. Yani, Osmanlı Devleti'nin bir ey yapacak hali yoktu. Fakat Fransa'da bir ey yapamadı. Bir defa Fransa biraz sonra Mora'ya 30 bin ki ilik bir kuvvet gönderip, Yunan ayaklanmasına destek olacaktır. kincisi, Cezayir kıyılarına çıkan Fransız kuvvetleri de bir türlü ilerleyemediler. Cezayir'i kıyıda abluka etmekten öteye gidemediler. Çünkü Dayı Hüseyin Pa a direnmekteydi. Dayı ile birlikte, Osmanlı Devleti de Fransa'nın diplomatik baskılarına direniyordu. Fransa, birara Osmanlı Devleti'nin, Mora ayaklanmasında oldu u gibi Mehmet Ali'den Cezayir'e karı yardım istemesi için baskıda bulduysa da, Reisü'l-Küttab Pertev Efendi, Osmanlı Devleti'ne muti bulunan tebaa üzerine asker sevk etmenin er'an caiz olmadığını, bildirerek Fransa'nın iste ini reddetmi tir. Ancak egemenli ini bütün Kuzey Afrika'ya yaymak isteyen Mehmet Ali de, Fransa'nın bu konudaki tasarılarına destek vermeye hazırdı. Hatta, Avusturya elçisi de, Bab-ı Ali'ye Fransa ile Mehmet Ali'nin anla tıkları istihbaratını bildiriyordu. Osmanlı Devleti'nin tutumu karısında Mehmet Ali de harekete geçemedi.

1829 yılında Kral X. Charles, liberal fikirlerin hararetili bir dümanı olan Polignac'ı Ba bakanlı a getirdi. Bu olay, liberal muhalefeti büsbütün kızdırdı. Polignac halkın dikkatini dı arıya yöneltmek için, dı politikada bir takım faaliyetlere giri ti.

Önce Rusya ile Osmanlı Devleti'ni payla mayı amaçlayan bir anlaşma yapmak istedi. Ancak, bu sırada Rusya'nın Osmanlı Devleti ile Edirne Barışını imza etmesi, planı suya düürdü. Bunun üzerine Polignac, Cezayir sorununu kesin olarak çözmeye karar verdi ve Fransızlar 100 savaş gemisi ve 500 taşıt gemisiyle, 12 Haziran 1830 günü 16.000 kişilik bir kuvveti Cezayir'e çıkardılar. 5 Temmuz'da Cezayir teslim oldu ve Dayı Hüseyin Paşa ile Fransa arasında 5 Temmuz 1830'da bir konvansiyon imzalandı. Buna göre, Cezayir Fransızlara teslim oluyordu. Cezayir dayısı da, ailesi ile birlikte, istediği yere gidebilecekti ve Cezayir'de bulunduğu sürede de, güvenliğini Fransız komutanının garantisinde olacaktı. Fransa, Cezayir Müslümanlarının din ve hürriyetlerine saygı gösterecekti. Bununla beraber, Fransa'nın Cezayir'i tamamen kontrol altına alması uzun yıllar sürdü. Bir defa, Osmanlı Devleti, Cezayir üzerindeki egemenlik haklarından kolay kolay vazgeçmediği gibi, Avrupa devletleri nezdindeki temsilcilerini de yolla tırdı. Ancak bir sonuç alamadı. Diğer taraftan da Fransa'nın Cezayir'e girmesi üzerine yerli kabileler, Hacı Abdülkadir'in etrafında birleşerek kendisini sultan ilan ettiler. Abdülkadir Fransa'yı 1847 yılına kadar tuttu ve en sonunda direnmeden vazgeçti. Buna rağmen, Fransa'nın ülkenin güney kısımlarına girebilmesi ancak XIX. yüzyılın sonunda mümkün olacaktır.

Cezayir'in elden gitmesi karşısında, Osmanlı Devleti, Fransa'yı protesto etmekten, itiraz etmemekten ve diğer devletlerin de bu konuda yardımını sağlamak için bir takım diplomatik çabalar harcamaktan başka bir şey yapamadı. Zira, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından yeni çıkmış ve on yıla yakın süren Yunan ayaklanması da Devleti iyice yormuştu. Fransa'ya kafa tutabilmesi için güçlü bir donanmaya ihtiyacı vardı. Halbuki o da Navarin'de yok edilmişti. Bu sebeple, Bab-ı Ali'nin diğer devletler nezdinde giriştirdiği diplomatik çabalar sonuç vermeyince, 1847 yılında yayınlanan ilk Devlet Salnamesi'nde, Osmanlı eyaletlerini gösteren listeye, "Cezayir-i Garp" yazılmadı ve böylece Padişah, bu ülke üzerindeki hukukundan feragat etmiş oldu. Aynı yılın sonunda Emir Abdülkadir de Fransızlara teslim oluyordu.

Emir Abdülkadir'in silahını bırakması Cezayir bağımsızlık hareketinin bir dönüm noktasıdır. Müslüman halkın direnişine kararlı olması, Fransızların itirazına mani oluyordu. Fransızlar için oldukça pahalıya mal olan bu direnişler onların daha içlere doğru girmelerine mani olmuştur.

Cezayir Müslüman'ının suskunlu u, yaralarını sarması tam 1918 yılına kadar devam etmi tir. Bu yıldan sonra Cezayir Müslümanlarında tekrar bir canlanma görülecektir.

Avrupalılar XIX. ve XX. yüzyıllarda gözlerini Müslüman ülkelere dikmi lerdir. Bu ülkeleri ve sahip oldu u e siz nimetleri gasbetme yollarını aradılar. Belirtilen amaçlarına ula mak için en küçük fırsatı bile de erlendirdiler. Merkezde sanayile menin geli mesiyle i gücüne ihtiyaç duyan Fransa, kabilelerin arasından seçti i 10 bin ki iyi Fransa'ya getirmi tir. Artık Birinci Dünya Sava ı yakla ıyordu. Bu da daha çok kol gücü ve asker ihtiyacı demektir. Sava ba ladı nda bütün sömürgeci ülkeler sömürgelerine Almanlara kar ı sava ması için ça rı yaptı. Sava Bakanlı ı bünyesinde *Sömürge çileri Birimi* (1916), kuruldu. 42378 ki i silah fabrikalarında çalı maktaydı. 155 bin Avrupalı Cezayirli ve 173 bin Müslüman Cezayirli sava a katılmı tı. 25 bini Müslüman, 22 bini Avrupalı Cezayirli sava alanında Fransa u runa hayatlarını kaybetti. Fransa, Müslüman halkı asker olarak orduya ça ırdı. Sava bittikten sonra 20 ile 40 ya arasındaki Müslümanların üçte biri Fransa'da ya asker olarak görev yapmı ya da silah fabrikalarında i çi olmu tur.

Birinci Dünya Sava ı sonucunda Cezayir siyasal önderlerini cesaretlendiren üç olay vardı: Sömürge altında ya ayan ulusların kurtulu u için deste kleyici ideolojisiyle 1917 Sovyet Devrimi; ikincisi ABD ba kanı Thomas Woodorow Wilson'un yayınladı ı tarihe "*Wilson lkeleri*" (prensipleri), olarak geçen bildiri; sonuncusu ise Türk Kurtulu Sava ı ve onun önderi *Mustafa Kemal Atatürk'tür*. Önderlerin örgütlenmesinde, bildirilerinde, aktardıkları kendi anlarında üç geli menin etkisi görülür. Cezayir milliyetçili ini temellendiren üç isim öne çıkar. Bunlar slamı referans alan *Abdülhamit Bin Badis, Ahmet Messali Hac, Ferhat Abbas'tır*. Bunlar arasında izledikleri siyaset farklılık arz ederken, kimi zaman da ortak noktada birle mektedir.

Birinci Dünya Sava ı'ndan sonra Cezayir halkının sömürgeci e ve sömürgeci ülkelere kar ı direni i ekil de i tirmi tir. Silahlı mücadele, yerini dü ünsel, kültürel ve siyasal bir direni e bıraktı .Cihan Harbi'nin sona ermesinden sonra yurtsever Cezayirli liderler, dünyanın hızlı bir de i im içerisine girdi ini fark ettiler. Cezayir'in gündeminde Wilson prensipleri bulunmaktaydı. Milletler kendi kaderini yine kendileri tayin etmeliydiler. Aynı zamanda yerel yönetimlerde de daha çok temsil hakları olmalıydı. Wilson prensiplerinin sömürge altında ya ayan devletlere ait maddesi öyledir: *Sömürge isteklerinin, ilgili halkların menfaatleri ile, yetkileri sonradan tesbit*

edilecek olan sömürgeci devletin istekleri aynı derecede göz önünde tutulmak suretiyle, mutlak bir tarafsızlıkla çözümlenmesi”.

II. Dünya Sava ının devamındaki cephe Afrika olmu tur. Çünkü sava ın bitirilir kesin zaferin temini, ancak Afrika hareketının neticesine ba lıdır. Bu müttefiklerin de mihverlerin de birle tikleri ortak noktadır. Dü manın en kuvvetli yerine hücum etmek önemliydi. Alman ve ngilizlere göre en kuvvetli yer Afrika idi. Çünkü Afrika hareketi Akdeniz hakimiyetinin kimde olaca mını tayin edecekti. Almanlar Cezayir’i i gal etti inde, Cezayir halkı Fransa’nın yanda ı olarak de il kendi vatanlarını kurtarmak için sava mını lardı. İkinci Dünya Sava ı Sonrasında sömürge halklar için yeni ufuklar açıldı. Afrika ülkelerim art arda ba ımsızlıklarına kavu uyorlar dı. Cezayir’in iki kom usu Fas ve Tunus da ba ımsızlıklarını kazanan ülkeler arasındaydı. Fransa’ya kalsa Cezayir için benzer bir gelecek dü lemiyordu. Cezayir’e girdiklerinde burayı yalnızca bir müstemleke edinmek için girmemi ti. artlar de i ince günün birinde gitmeye hazır de ildi. Cezayir’e yerle tirilen Avrupalı ve Fransız göçmenler burayı yurt bellemi lerdı. Yeni do an ku aklar yine burayı vatanları kabul ediyorlardı.

Cihan Harbi sonrasındaki o yıllar, artık yerlilerin kendi kendilerine daha çok güvendi i, sömürgeciye kar ı geleceklere, ondan ayrı müstakil bir ahsiyet geli tirdikleri yılları olu turmaktaydı. Birinci Dünya Sava ı’nın tüm dünyada estirdi i de i im rüzgarları Cezayir’e de ula mı , sava sırasında Fransız emperyalizmin gerçek yüzü tekrar ortaya çıkmı tır. Halk artık bir alternatif arama yoluna gitmi ti. Cezayir’deki Fransız egemenli i bir binaya benzetilirse bu binanın temeli kadar harcımın , tu lasını ve sıvasının da kandan ibaret oldu u görülür. Bu sava tan sonra dünyanın her tarafında mücadele ekli de i mi bulunuyordu. Bu de i iklik Cezayir’de barizdir. Bu zamanda Cezayirliiler silahın yanı ba ında söz, yazı, propaganda, grev ve nümayi lerle Fransız hakimiyet ve zulmüne kar ı mücadele etmeye ba lamı tır.

II. Dünya Sava ı ile birlikte sadece dünya de il Afrika’da da çok ey de i mi ti. En azından ba kalarının çıkarından kendi çıkarları için sömürgecilerin ülkelerini korumak fikrinden kendi vatanlarını ba ımsızla tırmak dü üncesi do mu tu. Sava tan sonra Afrikalı aydınlar ve askerler ken di ülkelerini ba ımsızla tırmak dü üncesiyle vatanlarına döndüler. Afrika tarihinin bu tarihten itibaren özgürlüklerini istemeye ba lamasında, II. Dünya Sava ı önemli rol oynadı ı açıktır. ki dünya sava ı da Afrikalılara hem ba ımsızlık dü üncesi sa lamı hem de Batı devletlerin bu sava larda çok büyük kayıplar vermesine neden olmu tur. Eski güçlerini koruyamayan batılı

devletler ba ımsızlık için ayaklanan gösterileri bastırmakta oldukça zorlanmı lardır. Artık onların zaman zaman bu ba ımsızlık isteklerini kabullenmekten ba ka bir ey gelmiyordu.de i en dünya ile sömürge altında ya ayan ülkelerinde ba ımsızlıkları için mücadele etmesi ve hürriyetlerine kavu ması kaçınılmazdı. Çünkü sömürge ülkelerinin yava yava ba ımsızlıklarına kavu ması uluslar arası si yasetin odak noktası olmu tu.

II. Dünya Sava ı, zafer günüydü. Dünya bayram ediyor, bu mutlu günü kutluyordu. Cezayirliler de bu mutlu günü kabullenmi lerdı. Onlar da bugünü görmek için kan dökmü lerdı. Cezayirliler ellerinde “*hürriyet*” , “*demokrasi*”, ve “*istiklal*” yazılı pankartlarla bu günü kutlamaya ba ladılar. Aynı zamanda bu kutlamada Cezayir halkının özgürlü ü için mücadele veren Ahmet Messali Hac’ın da serbest bırakılmasını dile getirmi lerdir. Fakat bu isteklerinin ve kutlamaların bedelini 45 bin c an vererek ödemi lerdir. Fransızlar bu günü saygı ile kar ılamalıydı. Fakat tam tersi oldu. Fransızlar tüfekleriyle, tanklarıyla savunmasız Cezayirlilere saldırdılar. Fransa bu hareketi ile, u runda sava ıp, kanlar döken müttefikine ihanette bulunuyordu. O nlar için “*Cezayir Fransız*” dı. Fransa’nın bir parçasıydı. 1945’te ba layan saldırı, binlerce Cezayirlinin ölümüne sebebiyet vermi ti. Bu hareket Kuzey Afrika’da hürriyet me alesini ate leyen bir kıvılcım niteli i ta ımı , böylece bütün Kuzey Afrika’da Fransa’ya kar ı hürriyet yani ba ımsızlık mücadelesi ba lamı tır.

1945 tarihinden sonra artık bütün siyasal liderler Cezayir’de, Fransa’nın verece i hiçbir hak ve hürriyet olmadı ına kanaat getirmi lerdir. Milliyetçi liderler ve Cezayir halkı 1954’te ba latacakları Kurtulu Sava ı’nın maddi ve manevi hazırlı mını yapmı lardır. 1954’te ba layıp, 1962’de son bulan sava , Cezayir’in zaferi ile sonuçlanmı tır.

B BL YOGRAFYA

I. AR V BELGELER

1. Ba bakanlık Cumhuriyet Ar ivi (B.C.A)

B.C.A.; Fon Kodu: 30.10.0.0, Kutu No: 55 Dosya No: 362 Belge No: 3.

B.C.A.; Fon Kodu: 30.18.1.1, Kutu No: 4 Dosya No: 44 Belge No: 1.

B.C.A.; Fon Kodu: 30.18.1.2, Kutu No: 82 Dosya No: 21 Belge No: 4.

B.C.A.; Fon Kodu: 30.10.0.0 Kutu No: 244 Dosya No: 649 Belge No: 4.

B.C.A.; Fon Kodu: 30.10.0.0 Kutu No: 245 Dosya No: 656 Belge No: 12.

B.C.A.; Fon Kodu: 272.0.0.12 Kutu No: 38 Dosya No: 25 Belge No: 10.

B.C.A.; Fon Kodu: 272.0.0.11 Kutu No: 12 Dosya No: 39 Belge No: 11.

B.C.A.; Fon Kodu: 272.0.0.12 Kutu No: 40 Dosya No: 42 Belge No: 9.

B.C.A.; Fon Kodu: 272.0.0.12 Kutu No: 41 Dosya No: 48 Belge No: 24.

B.C.A.; Fon Kodu: 272.0.0.11 Kutu No: 9 Dosya No: 20 Belge No: 14.

II. TETK K ESERLER

AKIN, Kenan; *Cezayir'de Fransız Vah eti ve Ötesi*, stanbul, 2003.

ANDREWS, William G.; *French Politics and Algeria (1954-1962)*, New York, 1989.

ARIKAN, Zeki; "Kapudan Pa a Eyaletinden Cezayir-i Bahri Sefid Vilayetine, *Toplumsal Tarih*, C.XIII, S.75, stanbul 2000.

ARMAO LU, Fahir; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara,1997.

ARMAO LU, Fahir; *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, C.I, Ankara, 1994.

ARSLAN, Esat; "Sivas Kongresi Kararları mı? Geni letilmi Ortado u ve Kuzey Afrika (GOKAP) Projesi Dayatması mı?", *2023*, S.42, Ankara, 2004.

ATAÖV, Türkkaya; *Afrika Ulusal Kurtulu Mücadeleleri*, Ankara, 1975.

ATUN, Ali Fikret; *II. Dünya Harbinde Kuzey Afrika Harekâtı ve Alınan Dersler*, Ankara 1998.

AYAN, Tamer; "Mimar Sinan", *Emir Abdülkadir Muhyiddin El-Cezairi El-Hasani*, S.121, stanbul, 2001.

BELACHEMI, Jean-Louis; *Barbaros Karde ler Fırtınanın O ulları*, (Çev. Nihal Öno), stanbul, 2006, s.38.

BULUT, Faik; *eriat Gölgesinde Cezayir*, stanbul, 1994

- CARIM, Fuad; *Cezayir'de Türkler*, stanbul, 1962.
- CEZAY R ANKARA BÜYÜKELÇ L ; *Cezayir*, Ankara, 2004.
- CEZAY R ÇOCUKLARI; *Kurtulu Sava ımız (1954-1962)*, (Çev: Mehmet Yalım), stanbul, 1979.
- CHURCH LL, Winston S.; *Sava ın Alaca Karanlık Dönemi(1939-1940)*, (II. Dünya Sava ı Hatıraları), stanbul, 2004.
- ÇAYCI, Abdurrahman; *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Ankara, 1995.
- ÇEV KER, Avni; *Hür Cezayir*, Ankara, 1958.
- DA LARCA, Fazıl Hüsnü; *Cezayir Türküsü Chonsen D'algerie Song Of Algeria*, stanbul, 1961.
- DAYBELGE, Esat; *Eski Cezayir ve Dünkü Avrupa Zihniyeti*, stanbul, 1961.
- DEN Z, Ferhat; *Cezayir Nereye?*, (Geliyorum Diyen slam Devrimi), stanbul, 1992.
- DEN Z, Ferhat; *Cezayir'de slami Hareket*, stanbul, 1996.
- EM R, Ali Haydar; *Cezayir Hakkındaki Ne riyata Umumi Bir Cevap*, stanbul, 1930.
- FANON, Frantz; *Cezayir Ba ımsızlık Sava ı'nın Anatomisi*, (Çev. Kamil Çileçöp), stanbul, 1983.
- FRISBEE, L.; " İkinci Dünya Harbi Kuzey Afrika Harekatından Alınan Dersler", (Yay. Haz.Türkiye Stratejik Ara tırmalar ve E itim Merkezi), *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.44, stanbul, 2000.
- GA D, Mouioud ; *Türkler daresinde Cezayir*, (Çev. Faik Melek), Ankara, 1996.
- GILLESPIE, Joan; *Algeria (Rebellion and Revolution)*, New York, 1960.
- GÜNVER, Semih; "Ahmet Ben Bella (Kuzey Afrika'da Parlayıp Sönen Bir Lider)", *Liderler*, S.7, stanbul, 1998.
- GÜZEL, ehmus; *Cezayir ve Berberiler*, Ankara, 1997.
- HART, Uddell; *II. Dünya Sava ı Tarihi I*, (Çev. Kerim Ba rıaçık), stanbul, 1998.
- H ZMETL , Sabri; "Türklerin Yönetimi Döneminde Cezayir'in daresi ve Kurumları", *Belleten*, C. LVIII., S.221, Ankara, 1994.
- H ZMETL , Sabri; *Bin Badis*, (Cezayir Ba ımsızlık Mücadelesi Önderi), Ankara 1994.

- HOURAN , Albert; *Arap Halkları Tarihi*, stanbul, 1997.
- HUMBARACI, Arslan; *Algeria:A Revolution That Failed*, London, 1966.
slam Ansiklopedisi; C.III., stanbul, 1963.
- STANBUL T CARET ODASI (TO); *Cezayir Ülke Etüdü*, (Haz: Tülay Sobutay, Senem Çe mecio lu), stanbul, 2000.
- JAWAD, Hashim; *The Queston Of Algeria*, Baghdad (Irak), 1962.
- JOESTEN, Joachim; *The New Algeria*, Chicago, 1964.
- KARA KUVVETLER KOMUTANLI I; *Kuzey Afrika Harekâtında Amerikan II. Klordusuyla Bizerteye*, (Çev. Ömer Kamil Günçan), Ankara, 1953.
- KARAKAÇAN, Tuncay; *Türk-Fransız li kileri(1918-1939)*, (Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2004.
- KAVAS, Ahmet; “Cezayir’de Ka ınan Etnik Ayrımcılı ın Temeli ve Kabiliye Meselesi”, *Stratejik Analiz*, C.II, S. 15, Ankara, 2001.
- KAYA, ükrü, *Kuzey Afrika Pazarı*, stanbul, 2000.
- KOCABA , Süleyman; *Tarihte ve Günümüzde Türkiye’yi Parçalama ve Payla ma Planları*, stanbul, 1999.
- KOÇ, Fatih; *Geni letilmi Orta Do u ve Kuzey Afrika Projesi’nin Türkiye’nin Güvenli ine Etkileri*, (Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi, Genelkurmay Ba kanlı ı Harp Akademileri Komutanlı ı Stratejik Ara tırmalar Enstitü sü Müdürlü ü), stanbul, 2006.
- KORLE ,Sara; *Bütün Cepheleriyle Cezayir Olayları*, stanbul, 1965.
- KURAN, Ercüment; “Cezayir ve Türkler”, *Orkun Aylık Türkçü Dergi*, S. 49, stanbul, 2002.
- KURAN, Ercüment; “Osmanlı Döneminde Magrib Tarihi, *Yeni Türkiye*, S.31, Ankara, 2000.
- KURAN, Ercüment; *Cezayir’in Fransızlar Tarafından gali Kar ısında Osmanlı Siyaset (1827-1847)*, stanbul, 1957.
- LUSTICK, Ian; *State-Building Failure in British Ireland French Algeria*, California, Berkeley, 1986.
- MAL K B N NEB ; *Cezayir’de slama Yeniden Do u* , stanbul, 1992.
Meydan Larousse; C.IV., stanbul, 1991.
- MISMER, Charles; *slam Dünyasından Hatıralar*, stanbul, 1975.
- NAC , Hikmet; *Tarih Boyunca Kuzey Afrika ve Berberiler* , stanbul, 1955.

NOKTA; S.43, stanbul, 1994.

O UZ, Hayati; “Atatürk, Balkanlar ve Kuzey Afrika”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, S.334., Ankara, 2000.

OKUMU , Fatih; *Malik Bin Nebi*, stanbul, 1998.

ÖZDA , Ümit; *De i en Dünya Dengeleri ve Basra Körfezi Krizi*, stanbul, 1991.

ÖZFATURA, M. Necati; *De Fato Cezayir (Cezayir’de Demokrasi ve nsan Haklarına Darbe)*, stanbul, 1997.

ÖZKAN, Abdullah; *Cezayir Sömürü Düzenine Asil Ba kaldırı*, stanbul, 1992.

ÖZTUNA, Yılmaz; *Türk Tarihinden Yapraklar*, stanbul, 1998.

ÖZTUNA; Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi Ansiklopedisi*, C.XIV, stanbul, 1979.

PARLAMENTO; S. A ustos-Eylül, Ankara, 2005.

PEHL VANLI, Hamit; “Te kilât-ı Mahsûsa Kuzey Afrika’da (1914-1918)”, *Atatürk Ara tırma Merkezi Dergisi*, C.XVI, S.47, Ankara, 2000.

P CKLES, Dorothy; *Algeria and France (From Colonialism To Cooperation)*, London, 1963.

RIOUX, Jean-Pierre; *La Guerre D’algérie Et Les Français*, Fayard, 1990.

ROBERTS, Hugh; *Sava Meydanı Cezayir(Çökmü Bir Rejime Kar ı ncelemeler1988-2002)*, (Çev. Zehra Savan), stanbul, 2003.

SANDER, Oral; *Siyasi Tarih*, Ankara, 1991.

SEL M, Hasan; *Cezayir Ba ımsızlık Sava ı*, stanbul, 1984.

SINIR TANIMAYAN GAZETEC LER; *Cezayir Dramı (Esir Dü mü Bir Halk)*, (Çev. Erden Akbulut-Halil Hacıalıo lu), stanbul, 1998.

SÖNMEZ, inasi; “Atatürk’ün Cezayir Milliyetçili i Olu umuna Etkileri”, *Cumhuriyet Tarihi Ara tırmaları Dergisi*, S.4, Ankara, 2006.

SÖNMEZ, inasi; *Cezayir Ba ımsızlık Sava ı ve Türk Kamuoyu (1954 -1962)*, (Yayımlanmamı Doktora Tezi Hacettepe Üniversitesi Atatürk lkeleri ve nkılap Tarihi Enstitüsü), Ankara, 2007.

TANSU, Muzaffer; *Ankara-Cezayir*, stanbul, 1946.

T MUR, Taner; “Cezayir Modeli ve Refah Bilmecesi”, *Mülkiyeliler Birli i Dergisi*, C.XXI, S.197, Ankara, 1997.

YENER, Selahattin; “Fransa’nın Son Kararı ve Cezayir Soykırımındaki Utanmaz Tutumu”, *Yarımlar çin Dü ünçe Aylık Ulusal ve Uluslar arası Analiz Dergisi*, S.13, Ankara, 2006.

III. GAZETELER

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Eylül 1939.

Cumhuriyet Gazetesi, 8 ubat1939.

Cumhuriyet Gazetesi, 10 ubat1939

Cumhuriyet Gazetesi, 11 ubat1939

Cumhuriyet Gazetesi, 2 Mart 1939

Cumhuriyet Gazetesi, 3 Mart 1939

Cumhuriyet Gazetesi, 16 Birincite rin 1939.

Cumhuriyet Gazetesi, 6 kincite rin 1939.

Cumhuriyet Gazetesi, 7 kincite rin 1939.

Cumhuriyet Gazetesi, 27 kincite rin 1939.

Cumhuriyet Gazetesi, 10 ubat1939.

Cumhuriyet Gazetesi, 19 ubat1939.

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Mayıs1939.

Ulus Gazetesi, 23 ubat 1941.

Kızılay Gazetesi (Ulus Gazetesinin Bayram Eki), 11 II. Kanun 1941.

Ulus Gazetesi, 12 Mayıs 1939.

Ulus Gazetesi, 14 Eylül 1939.

Ulus Gazetesi, 16 Eylül 1939.

EKLER

ÖZGEÇM

1979 yılında anlıurfa'da do dum. İkö retim ve lise ö renimimi anlıurfa' da tamamladıktan sonra 2004 yılında Gaziantep Üniversitesi Fen -Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirerek lisans ö renimimi tamamladım. 2006 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ö retmenli i Tezsiz Yüksek Lisans (Pedagojik Formasyon) programından mezun oldum. Aynı yıl Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında Yüksek Lisans ö renimime ba ladım.